

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK ROMANINDA BÜROKRASİ VE MEMURLAR (1950-1990)

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DOKTORA TEZİ

TUĞBA AKER

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Hanife ÖZER

BOLU, TEMMUZ 2025

KABUL VE ONAY SAYFASI

Tuğba AKER tarafından hazırlanan “**TÜRK ROMANINDA BÜROKRASİ VE MEMURLAR (1950-1990)**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Programında Doktora Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 25/07/2025

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hanife ÖZER
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Zuhâl GÜLER
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Selami ALAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Zeki Gürel
Kastamonu Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Ali Kurt
Kırklareli Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu ve Şablonuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

TUĞBA AKER

ÖNSÖZ

Sosyal ve siyasal olayların aynası rolünde olan roman türü; araştırmacıların ilgisini bu yönde çekmeyi başarmıştır. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda romanların barındırdığı sosyal konular birçok araştırmaya örnek olmuştur. "Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar (1950-1990)" başlıklı bu tezde öncelikle romanları daha iyi tahlil edebilmek için I. bölüm olan Giriş bölümünde kavramsal ve tarihsel alt yapıyı verilmeye çalışılmıştır. Bürokrasi, bürokrat ve memurun birbirinden ayrılamaz parçalar olduğu görülmekle birlikte romanlara yansımalarını izlemek için kronolojik bir arka plan ortaya konulmuştur. Ardından belirlenilen üç ölçüt çerçevesince romanlar tematik bir şekilde incelenmiştir. Literatür taraması esnasında bürokrat ve memur konusunun ana kurguyu etkilediği gözlemlenen 50'yi aşkın roman belirlenmiştir. Bu 50'yi aşkın roman temin edilip incelendiğinde ise bunlardan 32 tanesi bu tez için uygun görülüp araştırmaya konu edilmiştir. Romanlar üzerinde bu elemeyi yaparken seçilen romanların edebiyat tarihinde edebi değeri ve temsil gücünün etkinliğine odaklanıldı. Ele alınmayan romanların ise içeriklerinde bahsedilen konunun daha zayıf bir şekilde işlendiği kanaatine ulaşılmıştır.

Bu çalışma için tezin adında da belirtildiği gibi seçilen eserlerin basım tarihi temel alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti siyasi ve sosyal hayatında önemli bir dönüm noktası olan 1950 eserler için ilk basım tarihi olarak seçilirken 1990 ise son tarih olarak belirlenmiştir. Temel alınan üç ölçütün ilki devletin gözünden, ikincisi memurun gözünden ve sonuncusu ise vatandaşın gözünden aktarılmıştır. Bahsedilen her bir kıstas, farklı ana bölüm başlıkları ile örnekleri tespit edilerek başlıklandırılmıştır. Romanlardaki örneklerin incelenmesi bakımından tematik bir yol seçilmiştir. Ana bölüm başlıklarının alt başlıkları ise eserlerden elde edilen verilerin sınıflandırılması yolu ile oluşturulmuştur.

Eserlerden elde edilen verilerin Türk edebiyatında roman araştırmalarına katkı sunacağını ümit ediyor, roman ve toplumsal olayların güçlü bağının aydınlatılmasına olanak sağlayacağını düşünüyoruz.

Tuğba AKER

25.07.2025

ÖZET

TÜRK ROMANINDA BÜROKRASİ VE MEMURLAR (1950-1990)

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

TUĞBA AKER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DOKTORA PROGRAMI

(TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ HANİFE ÖZER)

BOLU, TEMMUZ - 2025

X + 155 sayfa

Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar (1950-1990) başlıklı bu tez; bürokrasi kavramının, bürokrat ve memurların Türk romanındaki izini araştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Siyasi ve sosyal hayatta devleti temsil eden kurum olan bürokrasi ve onun personelleri çeşitli şekillerde vatandaş ile etkileşime geçer. Böylece devlet, memur ve vatandaş arasında bir ilişki ağı ortaya çıkar. Tezimizde öncelikle devletin ardından memurun son olarak ise vatandaşın gözünden bu etkileşimi ortaya koymaya çalıştık. Bu anlamda belirlenen romanlar tematik bir yöntemle incelenmiş, toplanan veriler tasnif edilmiştir. Bürokrat ve memurların tarihsel ve sosyal arka planına da değindiğimiz çalışmamızda, romanların incelenmesi sırasında örneklerin bahsedilen gerçekliklerle uyumlu noktalar taşıdığı tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER: Türk Romanı, Bürokrasi, Memur, Bürokrat

ABSTRACT

THE BUREAUCRACY AND THE CIVIL SERVANTS IN TURKISH NOVEL (1950-1990)

PHD THESIS

TUĞBA AKER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

(SUPERVISOR: ASSOS. PROF. DR. HANİFE ÖZER)

BOLU, JULY 2025

X+ 155 pages

This thesis titled Bureaucracy and Civil Servants in Turkish Novel (1950-1990) was prepared in order to investigate the traces of bureaucracy and civil servants in Turkish novels. The bureaucracy, which is the institution that represents the state in political and social life, and its personnels interact with the citizen in various ways. Thus, a network of relationships emerges between the state, civil servants and citizens. In our thesis, we tried to reveal this interaction first from the perspective of the state, then the civil servant and finally the citizen. In this sense, the novels specified were examined with a thematic method and the collected data were classified. In our study, in which we also touched upon the historical and social background of bureaucrats and civil servants, it was determined during the examination of the novels that the examples contained points compatible with the mentioned realities.

KEYWORDS: Turkish Novel, Bureaucracy, Civil Servant, Bureaucrat

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	ix
TEŞEKKÜR	x
1. GİRİŞ.....	1
2. BİRİNCİ BÖLÜM: DEVLETİN (OTORİTENİN) GÖZÜNDEN BÜROKRAT ve MEMURLAR.....	18
2.1 Devletin Memurundan Sadakat Beklentisi	19
2.2 Devletin Memurundan Görev Beklentisi.....	24
2.2.1 Devletin Beklentisine Karşılık Veren Memurlar.....	24
2.2.2 Devletin Beklentisinin Dışına Çıkan Memurlar	32
3. İKİNCİ BÖLÜM: MEMURUN YAKLAŞIMI İLE DEVLET KURUMU ve VATANDAŞ.....	39
3.1 Eserlerde Karakterlerin Memurluğa Giriş Şekilleri.....	40
3.2 Memurların Yaşadığı Olumsuz Durumlar	42
3.2.1 Mali Sıkıntı İçerisinde Olan Memur ve Bürokratlar	42
3.2.2 Otorite İle Fikir Ayrılığı Yaşayan Memurlar	48
3.3 Rekabet Halinde Olan Memurlar.....	57
3.4 Rüşvet, İltimas ve Memurların Kayıtsız Tavırları.....	62
3.5 Vatansever ve İdealist Memurlar.....	70
3.6 Memurların Vakit Geçirdiği Mekânlar	82
3.6.1 Memurların Çalıştığı Mekân Yönüyle Devlet Daireleri.....	82
3.6.2 Memurların Sosyal Yaşamındaki Mekânlar	92
3.7 Devlet Memurluğunun Simgesi Olarak Üniforma ve Kıyafet.....	96
3.8 Kadın Memurlar.....	99
3.9 Memurun Gözünden Vatandaş	104
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: VATANDAŞIN GÖZÜNDEN BÜROKRAT VE MEMURLAR.....	110
4.1 Vatandaşın Gözünde Saygın Devlet Memuru	110
4.2 Memurlara Menfaat Yönüyle Yaklaşan Vatandaşlar	123
4.3 Siyasi Koşullardan Etkilenen Vatandaşlar.....	131
TARTIŞMA	137
5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	144

KAYNAKLAR	149
EKLER	153

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

AYM	: Anayasa Mahkemesi
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
	: Başkan, Başkanlık
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
DMK	: Devlet Memurları Kanunu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
MS	: Milattan Sonra
Sbb	: Strateji Bütçe Başkanlığı
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

TEŞEKKÜR

Bir edebiyat araştırmacısı olarak, romanlar üzerinden insanı ve toplumu anlamlandırma sürecimde birçok destek aldım. İlk olarak akademik çalışmalarım esnasında bana güvenen ve yol gösteren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hanife ÖZER' e teşekkürü bir borç bilirim.

Ardından bu süreçte sabrı ve desteğiyle yanımda olan eşim Sabri AKER' e, beni yetiştiren ve bugünlere gelmemi sağlayan anne ve babama, varlığıyla hayatıma ışık saçan oğlum Göktuğ AKER' e sonsuz teşekkürler.

Tezimin yazım sürecinde engin bilgilerinden faydalandığım değerli hocalarım Doç. Dr. Zuhal GÜLER ve Doç. Dr. Selami Alan' a ve 2211-E kodlu burs programı ile bana sunduğu maddi destekle hayatımı kolaylaştıran TÜBİTAK' a teşekkürler.

1. GİRİŞ

Devletin işleyişinde kritik bir öneme sahip olan bürokrasi kavramı; Türk Dil Kurumu' na göre kısaca “devlet kurumlarında çalışan üst düzey yöneticiler topluluğu” (TDK Sözlüğü, 2025) anlamına gelir. Etimolojik kökenine bakıldığında Fransızca “la bure” ve “cratie” kelimelerinden müteşekkil olduğu görülmektedir. Masa veya ofis manasına gelen “la bure” ile güç anlamına gelen “cratie” kelimeleri birleştiğinde, günümüzde üst düzey yöneticiler olarak bilinen bürokratlar topluluğunun etki gücüne atıf yapan bir anlama erişmiştir. Kelime anlamının yanında Gordon Marshall (2005, s. 85) editörlüğünde derlenen *Sosyoloji Sözlüğü* adlı esere göre ise bürokrasi; “yetkili idareciler topluluğu ile belirli bir idare sisteminde geçerli prosedürler” şeklinde tanımlanmaktadır.

Bilal Eryılmaz *Bürokrasi ve Siyaset* adlı eserinde bürokrasinin geniş anlamını ve farklı kullanımlarını şöyle belirtmiştir; “Rasyonel örgüt, verimsiz ve kötü yönetim, kamu yönetimi, memurlar tarafından yönetim ve büyük yapıli örgüt (2004, s. 7)” şeklinde birçok anlama gelen bürokrasi; halk arasında ise “gereksiz kırtasiye işleri” şeklinde olumsuz anlamlar da ihtiva etmektedir. Bunun sebebi; bürokrasinin yazı ve belge temelli bir sistem olması nedeniyle “yavaşlık ve hantallık” ile anılmasından ileri gelmektedir.

Bürokrat ise “devlet kurumlarında çalışan üst düzey yönetici” (TDK Sözlüğü, 2025), bürokrasi kavramının somut bir unsur olarak var olmasını ve devam etmesini sağlayan kişidir. Bürokrasi ve bürokrat birbirinden ayrılamaz bir bütünün parçalarıdır. Bürokrasi olmadan bürokrattan söz edilemeyeceği gibi bürokrat olmadan da bürokraside işleyiş gerçekleşemez. Bürokratin tanımındaki “üst düzey” ifadesi önemlidir. Burada üst düzey; illerde ve eyaletlerdeki üst düzey idari yöneticileri, valileri, diplomatları, konsoloslar vb. geniş yetki alanına sahip kişileri belirtmektedir.

Arapça’ dan gelen memur kelimesi ise “devlet hizmetinde aylıkla çalışan kimse; görevli” (TDK Sözlüğü, 2025) anlamına gelmektedir. Yine memur kelimesinin etimolojisinde ise “emir” kökünden hareketle “görevli, vazifeli, sorumlu, mühim bir işe tayin edilen” anlamında “emir alan kişi” kavramı ile karşılaşılmaktadır (Mutçalı, 1995, s. 27).

Devlet, bürokrat ve memur somut olarak bir piramit şeklinde düşünüldüğünde devlet; bürokrat ve memurun çatısı konumundadır. Devlet ve

bürokrasi diğer ikisini kapsayıcı ve diğerlerinin varlık sebebidir. Bürokrasi kurumunun iş ve işlemleri için bürokrat gereklidir. Memurlar ise piramitin en altında yer alarak bürokratin adeta eli yerine geçer ve diğer alt kademedeki görevlerin devamını sağlar.

İnsanlar eski çağlardan beri birlikte hareket ederek önce doğal afetleri daha sonra da kendi aralarında yaşadıkları sorunları çözmüşlerdir. Topluluklar ve kuruluşlar oluşturarak bu sorunları çözerek toplu hareket etmenin önemini kavramışlardır. Bu sebeple çeşitli bürokrasi türleri doğmuş, düşünürler de bunları incelemişlerdir. Karl Marx; fikirleri ve eserleriyle sosyal konuların araştırılması ve incelenmesi bakımından öncü bir tarihi şahsiyettir. Öncelikle Karl Marx' ın bürokrasi anlayışına bakıldığında “egemen sınıfın çıkarı” odaklı bir yaklaşımla incelediği görülmektedir.

Marx' ın dünya görüşüne göre devlet dâhil tüm mekanizmalar egemen sınıfa hizmet etmektedir. Sosyal ve siyasi alanda önemli olan egemen sınıfın çıkarlarını korumaktır. Ona göre bürokrasi de sınıf ayrımcılığını korumak ve ayrıcalıklı sınıfa hizmet etmek için vardır (Aktaran Eryılmaz 2020, s. 263).

Bürokrasi alanında Marx' tan farklı olarak bir bürokrasi modeli ortaya koyan Weber, bu konuda sunduğu bilgiler açısından otorite kabul edilen bir düşünürdür. Weber *Bürokrasi ve Otorite* adlı eseriyle bürokrasiyi yakından ve derin bir incelemeye almıştır. Kuruluş kavramını öne süren Weber, temelde iki çeşit kuruluştan bahseder. Bunlar gönüllü birlikler ve zorunlu birliklerdir. Gönüllü birlikler; insanların belirli bir siyasi veya sosyal amaç için bir araya geldiği sendika benzeri kuruluşlardır. Zorunlu birlikler ise insanların sonradan dâhil olduğu kuralları daha sert bürokrasi gibi kuruluşlardır (2005, s. 28).

Bürokrasi gibi zorunlu birlikler “yasal idare” etme gücü ile yönetilir. Bu gücü otorite sahibi kişi kullanır. Weber otorite sahibi kişi için; “tipik otorite sahibi kişinin bir “bürosu/daresi” vardır. Konumuyla ilgili eylemlerinde, verdiği emirler de dâhil, kendisi de gayri şahsi bir düzene bağımlı kalır ve faaliyetlerini kendi koyduğu kurallar ve verdiği emirler çerçevesinde yürütür. Bu nokta sadece “resmi memurlar” şeklinde meşru otoriteyi uygulayan kişiler için değil, mesela seçilmiş bir devlet başkanı için de geçerlidir” ifadelerini kullanır (2005, s. 42). Weber' ın belirtilen özelliklerle sınırladığı bürokrasi kuramı sistematik ve kurallarla çevrili bir kavramdır. Bürokrasi gücünü yasal idareden alır. Burada bürokrasinin işlemlerini

sağlayan bürokrat ve memurlar “gayri şahsi” yani öznelliğin dışında davranmak zorundadırlar.

Weber idari örgütlenmede “hiyerarşi” unsurunu da vurgular. Bürokrasinin işlevsel hale geldiği mekânlar devlet daireleri olarak adlandırılan mekânlardır. Bu mekânlarda da hiyerarşi adı verilen bir örgütlenme söz konusudur:

“Dairelerin/idarî birimlerin örgütlenmesi hiyerarşi ilkesi ile gerçekleşir. Yani her bir alt daire üstünde bulunanın denetim ve gözetimi altındadır. Astın üste başvuruda bulunma [ve] şikâyet hakkı vardır. Hiyerarşik düzenler, şikâyetlerin üst basamaklardan birinde doğru bir karara ulaşmış ya da bu tür değiştirmelerin şikâyet edilen alt basamak dairelerin kendilerine bırakılıp bırakılmadığı, hangi durumlarda bunlardan hangisine başvurulduğu konularında birbirinden ayrılır” (2005, s. 43). Hiyerarşi ilkesi Weber’ in bürokrasi için bir özellik olarak saydığı “makine” örneğiyle düşünülebilir. İdarî kurumların işleyişi adeta bir makine gibi otomatik olarak gerçekleşmelidir. Birtakım problemler çıksa da makine kavramı ideal olanı yansıtmaktadır. Hiyerarşi ise bu ideal düzenin işleminde üst ve ast ilişkisinin belirlendiği koşulları ifade eder.

Weber’ den sonra onun oluşturduğu bürokrasi modeline katkı sunan teorisyenler Merton, Selznick ve Gouldner’ dir. Adı geçen düşünürlerin her biri de kendine özgü ancak birbirine benzer bürokrasi yaklaşımları ortaya koymuşlardır. Bu üç yazarın ortak noktası da Weber’ in yaklaşımını kabul edip bazı noktalarda ayrıma gitmeleridir.

İngiliz düşünür John Stuart Mill, bürokrasi konusunda liberal bir yaklaşıma sahip olan yazarlardandır. Liberal düşünce temelde bireyi ve bireyin özgürlüğünü esas almaktadır. Mill’ e göre ise devletin amacı bireyi daha yetkin bir hale getirmek olmalıdır. Bu pencereden bakıldığında Mill, bürokrasinin insanın özgürlüğüne müdahale eden kısımlarına karşı çıkmaktadır. Liberal düşüncenin diğer bir savunucusu olan Ludwig von Mises de bürokrasi konusunda Mill’ e benzer görüşlere sahiptir. Mises; bürokrasinin demokrasi için zorunlu bir kavram olduğunu belirtmekle birlikte, devletin piyasa ekonomisine müdahalesinin liberal düşünce açısından sorunlu olduğunu ifade etmektedir. Kısaca liberal düşünce bürokrasinin topyekûn reddi yerine bireyin özgürlüğüne müdahale eden sınırlar açısından birtakım uyarılarda bulunmaktadır (Eryılmaz, 2020, s. 264).

Farklı yaklaşımlar etrafında ele alınan bürokrasi kavramı, günümüzde hala değişerek devam eden devletin en kritik işleyiş alanlarından bir tanesidir.

Bürokratlar ve memurlar ise bürokrasinin hiyerarşi piramidinde vatandaşa uzanan basamaklar olarak görevlerini devam ettirirler. Bürokrasi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir denilebilir. Bu bakımdan da bürokrasinin tarihsel süreci hakkında, başka bir deyişle geleneksel bürokrasiden modern bürokrasiye giden çizgi hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Antik Yunan, dünya tarihinde medeniyet kavramının olgunlaşması için gerekli olan düşünsel alt yapının çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. Ünlü filozof Platon, *Devlet* adlı eserinde bireyden topluma ardından da devlete giden süreci ele almıştır. Ona göre toplum kavramı temelde bir insanın diğer bir insana ihtiyaç duymasıyla başlar; “Öyleyse bir insan bir eksiği için, bir başkasına başvurur, başka bir eksiği için de bir başkasına. Böylece birçok eksikler birçok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplum düzeni deriz, değil mi? (2010, s. 55)”.

İnsanların ihtiyaçlar sonucunda toplanması Platon’a göre meslekleri oluşturmuştur. Çiftçilik, zanaatkârlık ve tüccarlık gibi uğraşlar insanlık tarihinde bu şekilde doğmuştur. Ancak mal varlığı giderek artan insanlar topraklarını genişletmek isteyecek, komşu toplulukların topraklarını ele geçirmek isteyeceklerdir. Burada ise ordu kavramı teşekkül etmiştir. Böylece tüm bu insan topluluklarını ve orduyu yönetmek için “devlet” i kurmak kaçınılmaz olmuştur. Devletin doğuşu bürokrasiyi, bürokrasinin doğuşu ise memurları ortaya çıkaracaktır. Kısaca devlet kavramı ve teşkilatı Platon’a göre ihtiyaçlar sonucunda doğmuştur (2010, s. 60-61).

Dünyanın en eski uygarlıklarından biri olan Çin’de ise Platon’un açıklamasına benzer şekilde devletin ihtiyaçlar sonucu ortaya çıktığı gözlenmektedir. Toprakları oldukça geniş ve yüzlerce yıl komşularıyla savaş halinde olan Çin ülkesi öncelikle bir orduya gereksinim duyar. Ordunun dışında bu geniş ülkeyi yönetmek için birçok memur çalıştıran Çin, tarihte ilk kez seçeceği memurlarda güzel yazı yazma gibi ölçütler arayarak bürokrasinin alt dallarıyla ilgili gelişmeler kaydetmiştir (Abadan, 1956, s. 15-45).

Bürokrasinin tarihi açısından Eski Mısır’ da da kaydedebileceğimiz anekdotlar vardır. Eski Mısır, coğrafi konumu (Nil Nehri) sebebiyle adeta eski medeniyetlerin geçiş güzergâhı olmuştur. Nil nehrinin taşma tehlikesi sonucu takvim ve astroloji gibi bilimlerde gelişen Mısır; aynı zamanda nehrin hareketlerini kayıt altına almak zorunda kaldığı için bir kâtipler topluluğu görevlendirmiştir.

Böylece jeopolitik konum Mısır’ da bürokrasinin doğuşuna neden olmuştur denilebilir (Abadan, 1956, s. 15-45).

Yine Roma medeniyeti, dünya tarihinde şehirleşme ve ordu bakımından dünya medeniyetlerine örnek olmuştur. Ulaştığı geniş topraklar, diğer eski medeniyetlerde de görüldüğü gibi ona düzenli bir ordu kurma ihtiyacı doğurmuştur. Böylece ordunun yanında Roma, MS I. yüzyılda ücretli memurlar görevlendirerek devletin işleyişinin devam etmesini sağlamıştır (Abadan, 1956, s. 15-45).

Antik medeniyetlerin ardından Roma İmparatorluğu doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Orta Çağ’ a gelindiğinde Batı Roma İmparatorluğu’nun zayıf otoritesi kilise baskısı ve feodalitenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kilise; bürokrasi dahil tüm gücü elinde tutarak yalnızca dini değil ekonomik ve hukuksal bir misyon edinmiştir. Bu duruma “kilise bürokrasisi” adı verilmektedir. Kilise tüm sınıfların üstünde bir yetkiyle ülke yönetiminde hâkim güç olarak uzun bir süre varlığını devam ettirmiştir (Abadan, 1956, s. 10).

Eski Türk devletlerinden Osmanlı’ ya kadar; hanedanın ve padişahın gücünün ilahî bir nitelik taşıması fikri öne sürülmüştür. Hunlar ve Göktürkler gibi Orta Asya Türk devletlerinde “kut” anlayışı denilen, yönetme gücünün hükümdara “tanrıdan” geldiğine inanılan bir terim vardır. Bu inanış halkın büyük bir motivasyonla liderine bağlanmasına neden olmuştur. Hükümdar ise sadakatle halkına hizmet etmiştir. Bu gelenekten gelen Osmanlılar ise bu durumu devam ettirerek boyları olan “Kayı” nın ve soylarının “Oğuz Han” dan geldiğini öne sürerek hükümdarın kutsiyet arz etme düşüncesini devam ettirmişlerdir.

Metin Heper *Türkiye’ de Devlet Geleneği* adlı eserinde Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde bürokrasinin oluşumu hakkında bilgi vermiştir. İslam dini ve Hristiyanlığın kesişme noktasında doğan Osmanlı Devleti zor bir coğrafyada teşekkül etmiştir. Yüzyıllardır doğudan batıya gelen Türk akınları; Türklerin İslamiyet’ e geçişinin ardından “Allah’ın adını yeryüzüne yaymak” gayesini edinmeleri sonucunda fetih savaşları ile gerçekleşmiştir. Savaşma ve fetih temeli üzeri kurulan devlette birliği sağlamak esas gaye olmuş böylece; boy beyleri, aşiret liderleri ve aile reislerinden oluşan doğal bir bürokrat sınıfı oluşmuştur. Oluşan bu sınıf savaş şartları nedeniyle askeri bir mahiyete evrilmiş, böylece Osmanlı Devleti’nin ilerleyen dönemlerinde bürokrat sınıfı ve askeri sınıfının etkisi gittikçe artan bir vaziyet almıştır (Heper, 2018, s. 47-48).

Devletin kuruluşunun ardından Ankara Savaşı sonrası Osmanlı Devleti bir Fetret Devri' ne girmiştir. Yıldırım Bayezid, Ankara Savaşı sonucunda yenilerek Timur' a esir düşmüş, Osmanlı Devleti kendini bilinmez ve karmaşık bir dönemde bulmuştur. Bayezid'in oğulları Emir Süleyman, İsa Çelebi, Musa Çelebi ve Çelebi Mehmed taht kavgasına girmiş, kısa süren bir Fetret Devri' nin ardından Çelebi Mehmed bu mücadeleden galip çıkmıştır. Çelebi Mehmed bu özelliği nedeniyle dağılan ülkeyi kurtardığı için “Osmanlı Devleti' nin ikinci kurucusu” olarak anılmıştır.

Osmanlı Devleti' nin Klasik Dönemi' ne bakıldığında memur ve bürokrat eğitimi için en önemli kurumun Enderun Mektebi olduğu görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet Dönemi yani yaklaşık olarak XV. yüzyıldan itibaren neredeyse imparatorluğun dağılışına kadar Enderun Mektebi memur ve bürokratların eğitimini üstlenmiştir. Enderun, Osmanlı Devleti' nde devşirme denilen azınlıklardan gelen çocukların ilk eğitimlerinden sonra son aşama olarak gelinen yerdir. Enderun' dan önce öğrenciler birçok elenmeye tabi tutulmuş, en yetenekli görülenleri buraya alınmışlardır. Enderun' da eğitim; Büyük ve Küçük Odalar, Seferli Koğuşu, Doğancı Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda şeklinde yedi ayrı bölümde gerçekleştirilmektedir. Son aşama; Has Oda eğitiminden de geçerek mezun olmaktır. Buradan da başarı ile ayrılanlar, Osmanlı Devleti' ndeki yönetici kadrosunda yer almayı hak etmişlerdir (İpşirli, 1995, s. 185-187).

Osmanlı Devleti' nde bürokratlar eğitimlerini Enderun Mektebi' nde alırken çalışma sahası olarak kalemiyede faaliyet göstermektedirler. Burada kâtip adı verilen memurlar çalışır. Weber' in tanımlamasıyla patrimonial yani geleneksel bir memurluk anlayışına sahip olan bu sistem ile ilgili Findley şöyle der: “Kâtiplerin, kurallardan çok, adetlerin biçim verdiği ve birbirinden belirsiz bir biçimde ayrılan sorumlulukları çok çeşitliydi. Kaderlerini belirleyen en önemli unsur, padişahın yakınlığı ile onun memurlarını keyfi olarak cezalandırabilme kudreti idi. Kâtiplik hizmeti bedeli ise, ücretten çok gelir toplama hakları (dirlik) biçimine almıştı” (2020, s. 24). Bu durum Osmanlı Devleti' nin saltanat yönetim şekli ile idare edilmesinden ileri gelmektedir. Osmanlı Devleti' nde çalışan bütün insanlar padişaha sadakat yemini ile bağlıdır. Hane halkı harici sarayda herkes onun kuludur.

Bu noktada Osmanlı bürokrasisi için kritik bir kavram olan devşirme sisteminden de bahsetmek gereklidir. Türk Dil Kurumu' na göre “bir araya

getirmek; derlemek, toplamak” anlamlarına gelen devşirme kelimesi Osmanlı’ da yüzyıllarca süren bir devlet geleneğinin ismi olmuştur. Sisteme göre uzak topraklardan getirilen devşirme çocuklar Enderun’ da eğitilmiştir. Belirli bir eğitimden geçen devşirmeler; tarihte “Türk’ e verme” adı verilen bir uygulamaya da tabi tutulmuşlardır:

“Türk’ e verme (Türk üzerine verme) denilen bu uygulama ile devşirme oğlanları bir yandan ziraatla uğraşarak üretime katkıda bulunur, bir yandan da Türkçe’ yi, Türk-İslâm adet ve geleneklerini öğrenirlerdi (Özcan, 1994, s. 254-257).”

Bahsedilen süreçler aracılığıyla Türk kültürüne de aşina olan devşirmeler artık bürokraside yer almaya hazır hale gelirler. Böylece devşirme sistemi, Enderun Mektebi ve buradan yetişen bürokratlar Osmanlı aristokrasisinin kalbini oluşturmaktadır (Ortaylı, 2016, s. 205).

Osmanlı Devleti’ nde yönetim (Klasik Dönem için) temelde “merkez ve eyalet” olmak üzere ikiye ayrılır. Merkez; padişah ve saray, Divan-ı Hümayun, Vezir-i Azam, Bab-ı Âli, Bab-ı Fetva, İlmiyye, Defterdarlık, Maliye ve Kapıkulu Ocakları ile Donanma’ dır. Merkez yönetimin en üst kademesinde bulunan kişi Osmanlı Devleti’ nde padişaktır. Padişah yönetimin başı; ülkenin devamında en kritik konuma sahip kişidir. Bahsedilen diğer birimlerin yöneticileri ise kendi birimlerinde yetkili ancak padişaha karşı sorumludurlar. Merkez yönetim böyle iken taşrada ise yine imparatorluğun otoritesini temsil eden eyalet, sancak, kaza ve köy gibi birimler ve yine bunlardan sorumlu memurlar yer almaktadır.

Halkın okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu Osmanlı Devleti’ nde, memurlar da okuma yazma bilen bir topluluk olarak küçük bir azınlığı temsil etmiştir. Memur olacak kişi saraya önce şakird (öğrenci) olarak girdikten sonra sıra ile kâtip (kalfa) olarak farklı birimlerde görevine devam etmiştir. Burada önemli olan Osmanlı Devleti’ nde memuriyetin öncelikle kalemiye sınıfından geçtiği noktasıdır. Bir öğrenci olarak saraya giren kişi zamanı geldiğinde paşalık makamına kadar yükselebilmiştir (Findley, 2020, s. 103-104).

Osmanlı Devleti’ nde memurların geçim kaynağına bakıldığında kalemlerde alınan “tahsilat” kavramı ortaya çıkar. Memurlar sarayda görülen iş ve işlemlerden harç payı almakta, geçimini büyük ölçüde bunun üzerinden sağlamaktadır. Ancak Osmanlı Devleti saltanatla yönetilen bir ülke olduğu için bütün otorite doğrudan padişaha bağlıdır. Bu sebeple memurların bir “iş güvencesinden” bahsedilemez.

Klasik Dönem Osmanlı Bürokrasi' sini ilerleyen dönemlerden ayıran en önemli durumlardan birisi budur (Findley, 2020, s. 103).

Osmanlı Devleti' nin son döneminden Türkiye Cumhuriyeti' ne giden süreçte bürokratik teşkilatlanma açısından “Mülkiye” kavramı oldukça önemlidir. Findley' e göre Osmanlılar, Avrupa' daki gelişmelerin önemini çok geç fark etmişlerdir. Avrupa' nın gelişmesini ve yayılmacılığını din ve devlete karşı bir hamle olarak görmüşlerdir. Ancak 18. yüzyılın son 30 yılında Osmanlı Devleti Rus Savaşları' nın ardından nihayet kötü gidişatın farkına varmıştır. Avrupa'nın bu meydan okumasına karşılık vermek için eyaletlerdeki yönetimin gücünü azaltmış, merkeziyetçiliği güçlendirmek istemişlerdir (2020, s. 41). Merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi; memur ve bürokratların artırılması ve eğitimlerinin tek bir kurumda verilmesi fikrini doğurmuştur. Bu nedenle II. Mahmut döneminde başlayan reformlar, 1858' de hususi memur yetiştirme amacıyla Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye' nin kurulmasıyla neticelenmiştir.

Bu mektepte güzel yazı (hat), kompozisyon (inşâ), coğrafya, geometri (hendese) gibi derslerin yanında hukuk dersleri de öğrencileri memurluğa hazırlamak için öğretilmiştir. 1861' de ilk mezunlarını veren okul, II. Abdülhamit döneminde de oldukça gelişme göstermiştir. II. Abdülhamit, mektebe son derece ilgi göstermiş hatta mektebi kendi himayesine almıştır. Bu nedenle okulun adı artık Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne adını almıştır. Mektep, Osmanlı Devleti' nin son dönemleri ve I. Dünya Savaşı sıralarında içerisinde bulunduğu ülkeden bağımsız olamayacağı için zor dönemlerden geçmiştir. Yapısı ve mekânı sıklıkla değiştirilmiş, Cumhuriyet' ten sonra ise son olarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi olarak varlığını devam ettirmiştir (İpşirli, 1995, s. 185-187).

Mülkiye' nin dışında Osmanlı Devleti' nde hem padişahın konumu hem de memur teşkilatı açısından Tanzimat ve Islahat Fermanları önemli bir yer tutar. Sırasıyla 1839 ve 1856 yıllarında yayımlanan fermanlar, Osmanlı Devleti' nde ilk kez padişahın dışında bir otorite tanımlandığı için kıymetlidir. Vergi, yargılamanın adaleti, rüşvet ve askerlik gibi sosyal konuların yanında bu fermanlar modernleşme ve yenileşmenin ilk önemli basamağı olarak adlandırılırlar.

Bilal Eryılmaz *Kamu Yönetimi* adlı eserde bu süreci şöyle aktarır; “Geleneksel Osmanlı kamu bürokrasisi Tanzimat' la beraber köklü değişikliklere uğradı ve yeni bir yapılanmaya gitti. II. Mahmut' un son dönemlerinde kurulmaya başlanan bakanlıklara, Tanzimat Dönemi' nde yenileri eklendi. Kısa zamanda

modern bir hükümet mekanizması için gerekli örgütlenmeler yapıldı. Bakanlıkların yanında bunlara yardımcı olacak danışma meclisleri kuruldu. Tanzimat' ın yönetici kadrosu, devletin kurtuluşunu güçlü ve merkeziyetçi bir yönetimde görmekteydi. Taşradaki yöneticilerin yetkileri kısıldı. Yönetimin yeniden yapılanmasında idari ve mali merkeziyetçilik esas alındı. Yetkilerin taşradan merkeze aktarılmasında, valilere duyulan güvensizlik, eşrafın ve ayanların değişimi engelleyebilecekleri endişesi vardı. Memurlara sabit maaş bağlandı. Artık memurların maaşı yaptıkları işlerinden etkilenmiyordu. “Salla başı al maaşı”, “Allahtan sağlık devletten aylık” gibi özdeyişler, yönetim kültürümüze bu dönemde girdi” (Eryılmaz, 2020, s. 291).

Padişahın “kulu” olan memur anlayışından; kısmen güvencesi olan, kurumsal birimlerle tanımlanmış memur anlayışına geçilmiştir. Batıda eğitim gören öğrenciler ve sonrasında paşalık ünvanı ile görev yapan üst düzey bürokratlar ise Osmanlı Devleti' nde modernleşmeyi hızlandırmış, “aydın” kesimin oluşmasına öncülük etmiştir. Findley, Osmanlı Devleti' nde son dönem mülkiye memurlarının oldukça karizmatik bir biçimde ele alındığını belirtir. Ahmet Mithat Efendi' nin Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında toplumun aydın kesiminin yaşam tarzı gözler önüne serilmektedir. Nitekim Ziya Paşa ve Sadullah Paşa gibi Osmanlı şairlerinin birçoğu da aynı zamanda mülkiye memurlarıdır (Findley, 2020, s. 30-31).

Toplumun öncü ve aydın kesimi, Abdülhamit' in tahttan indirilmesi ve İstibdat Dönemi' nin bitmesine de sebep olmuşlardır. Abdülhamit' in ardından ilan edilen iki ayrı meşrutiyet (I. ve II. Meşrutiyet), Osmanlı Devleti' nin klasik saltanat yönetiminden uzaklaşmasına neden olmuştur. Böylece bu iki yönetim şekli, Türkiye Cumhuriyeti' ne doğru giden süreçte sırasıyla yaşanan evreler olarak tarihte yer edinmişlerdir.

Kısaca II. Mahmud' un idari teşkilattaki reformları, fermanlar ve Osmanlı Devleti'nde kurulan nazırlıklar ile Mülkiye' nin kurulması; saltanatla yönetilen ve herhangi bir düzenden bahsetmenin zor olduğu ülkede bürokrasi ve memurların belirli bir sisteme girmelerini sağlamıştır. Her ne kadar amaç öncelikli olarak otoritenin sağlanması ve merkeziyetçiliğin güçlenmesi olsa da mülkiye ile ülkenin yapısına dâhil olan tüm birimler, Türkiye Cumhuriyeti idari teşkilatında görev yapacak memurlar için öncü olmuşlardır.

On dokuz ve yirminci yüzyıl; Fransız İhtilali sonrası devletlerin yeni oluşum süreci ile geçmiştir. Osmanlı Devleti ise bahsedilen süreçten oldukça olumsuz

etkilenmiştir. Altı asır süren devletin ardından nihayet birçok ulustan müteşekkil imparator parçalanmış, Kurtuluş Savaşı' nı takiben Atatürk önderliğinde yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Yeni bir ülke ve rejim memurlara; padişaha hizmet eden Osmanlı Devleti memurları yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti hizmetine girmiş, kanunların ve yasaların (padişah gibi bir otoriteye borçlu kalmadan) hüküm sürdüğü bir ülkede görev yapma hakkı tanımıştır. Bilal Eryılmaz Türkiye Cumhuriyeti' nin ilk dönemlerinde bürokrasinin iki temel amacı olduğundan şöyle bahseder; “Birincisi, reformları geliştirerek devam ettirmek, yerleştirmek, korumak; ikincisi, ekonomik kalkınmaya devletin öncülük etmesi (2020, s. 292)”. Cumhuriyetin okumuş ve aydın kesimi halkı çağdaş milletler seviyesine ulaştırma gayesi için bir dizi reformlar getirmiştir.

Bürokrasi-memur ilişki ağını en temelde etkileyecek unsur siyasal yönetimdir. 1920’de Atatürk; “Zannedirim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyetiasliyesi, milletitemayülatumumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir” (Aktaran Lewis, 1993, s. 256) cümleleriyle henüz Cumhuriyet ilan edilmeden egemenliğin kaynağının halk olacağını duyurmuştur. Saltanatın kaldırılması ise Klasik Dönem Osmanlı Devleti’ nde mevcut olan “padişah merkezli” devlet yönetim şeklinin tamamen sona ermesi demektir. 1921 Anayasası; temelde milletin ve meclisin üstünlüğünü belirlemek ve tanımlamak için oluşturulmuş, Türkiye Cumhuriyeti’ nin ilk anayasasıdır. Bu anayasanın savaş koşulları içerisinde oluşturulduğu da düşünülürse memur kavramının tek bir yerde geçmesi anlaşılır bir durumdur. O da “Vilayet” başlığı altında memur azadan seçilecek idari heyet üyelerini belirtmek için kullanılmıştır (anayasa.gen.tr, 2025).

Atatürk, yeni devletin inşa sürecinde birtakım ilkeler benimsemiş, ülkeyi bu yönde geliştirmeye gayret etmiştir. Öncelikle saltanatla yönetilen Osmanlı Devleti’ nin ardından ülkeyi Cumhuriyet yönetim şekli ile tanıştırmış, şahısların değil halkın hüküm sürdüğü bir yönetim şeklini uygun görmüştür. Cumhuriyet rejimi bu yönüyle “halktan yana ve halkçı” bir mahiyet taşır. Yönetim şeklinden başlayarak yapılan her girişim halkın menfaatinedir.

Atatürk aynı zamanda Milliyetçi bir yaklaşımla inkılaplarını sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan her birey öncelikle ülkesi için ve ülkesinin yararına çalışmalıdır. Atatürk Dönemi’nde Milliyetçilik ilkesi gereği Türk Tarih

Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi kurumlar kurularak milli bilincin korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından çalışmalar yapılmıştır.

Ağustos 1923 itibariyle Atatürk'ün siyasi öncülüğü ve fikirleri dolayısıyla kurulan yeni meclis; bürokrasinin adeta yeniden inşası demektir. Cumhuriyet yönetimi Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı önderliğinde başlamış oldu. Burada Cumhuriyet ile tanışan halk “parti” kavramı ile de ikinci kez (ilki Meşrutiyet) karşılaşmış oldu. “Halk Fırkası” yeni Türk devletinin ilk partisidir. Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin kalbi İstanbul iken Ankara bu görevi İstanbul'dan devralmıştır. Lewis İstanbul'un değişim kararını “Beş yüzyıla yakın bir süre İstanbul bir İslam imparatorluğunun başkenti olmuştu; muhteşem bir geçmişin solgun hayaletleri sarayın ve Bab-ı Âlinin koridorları arasında hala uğursuzca çırpınıp duruyorlardı. Bir yanda camileri ve sarayları, kutsal yerleri ve saray maiyetiyle Türk İstanbul; öte yanda müteahhitlerin ve kompradorların kozmopolit tüccar topluluğuyla Tatlısu Frenklerinin dış mahallesi Beyoğlu; bunlar; gerçekte ve Türk halkının zihninde, Mustafa Kemal' in kurmak istediği yeni Türkiye'ye bir merkez sağlayamayacak kadar geçmişle yakın ortaklık içindeydi” (Lewis,1993, s. 260) cümleleriyle açıklar. Yeni devlet yeni ideoloji; yeni bir mekân gerekliliği doğurmuştur. Atatürk' ün bakış açısıyla “eski düşüncenin ve köhneliğin” merkezi İstanbul, yeni devletin başkenti olmak için doğru bir mekân değildi.

Bu gelişmelerin ardından hilafetin kaldırılması ise (3 Mart 1924), eski Türk devletlerinden bugüne kadar gelen “yöneticinin Tanrının emrinde kutsal bir konumda olması” fikrinin Türkiye Cumhuriyeti'nde yeri olmadığını göstergesidir.

1924 Anayasası' na bakıldığında; savaşın sona ermesinin de etkisiyle daha geniş kapsamlı yaklaşık 105 maddeden oluşan bir anayasa ile karşılaşılmaktadır. Bu anayasada ise ilk kez “Memurîn” yani memurlar başlıklı bir bölümle memurlara ait bir kısım ayrılmıştır. Burada bir vatandaşın sahip olması gereken haklardan “devlet hizmetine girme hakkı” tanımlanmış, böylece anayasalar içerisinde memurun ve vatandaş-memur ilişkisinin açıklandığı dönem başlamıştır (mevzuat.gov.tr, 2025).

İnkılaplar ve anayasalar devam ederken Kasım 1928' de gerçekleştirilen “Latin Harflerinin Kabulü” reformu ise yeni devletin oluşum sürecinde ve bürokrasinin işleyişinde oldukça önemlidir. 1930' lu yıllarda kadınlara seçme ve seçilme özgürlüğü getirilmesi de yine Batı medeniyetine uyum gösterme açısından önemlidir. Böylece siyasetin içinde de kadınların kendine özgü bir yeri olmuştur.

Devlet kurumlarının işleyişi ve memurların “tatil günü” anlayışının tümünden değişmesi ise haftalık tatil gününün cumadan pazara getirilmesi ile olmuştur. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne giden süreçte kurumların çalışma algısı bu kararlarla tümünden değişmiş ve Batıya adaptasyon süreci tamamlanmaya çalışılmıştır.

Atatürk’ ün ölümünün ardından İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, Celal Bayar ise Başbakan olmuştur. Ancak tarihler 1938-39’u gösterdiğinde dünya genelinde II. Dünya Savaşı’ nın gölgesi hissedilmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı; hâlihazırda var olan ve kendisini tüm dünyada gösteren ekonomik buhran ve sıkıntılar içerisinde geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti savaşa girmemiş olsa dahi; varlık vergisi olayları, Aşkale sürgünleri ve sebepsiz zenginleşmeler o dönemde kamuoyunun zihnini meşgul eden konular arasındadır. II. Dünya Savaşı’ nın ardından ise hem vatandaş hem yönetimi hem de memurları etkileyecek önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1950’ de Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk defa bir iktidar değişikliği olmuş, muhalefet (Demokrat Parti) başa geçmiştir.

Demokrat Parti’ nin başa geçmesi, Türkiye Cumhuriyeti için dönüm noktalarından birisidir. Cumhuriyet Halk Partisi’ nin cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ve Atatürk Dönemi sonrasında da devam eden hâkimiyetinin sona erdiği anlamına gelmektedir. Bernand Lewis bu durum için şöyle der:

“Seçimden hemen sonra atmosfer adeta bir muamma idi. Ankara’da Tacüddin Camii’nde bir vaiz cuma namazında, Türkiye’yi Allahsız Halk Partisinin idaresinden kurtardığı için Allah’a şükretti. Bursa yakınında bazı köylüler büyük mülkleri bölmeğe başladılar ve ne yaptıkları sorulduktaki “şimdi demokrasi var !” karşılığını verdiler. İstanbul taksi şoförleri polisler burun kıvırdılar ve emirlerine uymayı reddettiler- ve polislerin kendileri bile, ellerinde hala ne gibi yetki kaldığı konusunda biraz şüpheye düşmüş göründüler. Bir zamanlar İnönü’ nün portresinin bulunduğu sayısız duvarlar üzerinde parçalanmış ve lekelenmiş kâğıt parçaları görünüyordu: seyyar satıcılar sokaklarda "Demokrat limonata" satıyorlardı ve tanınmış bir Türk tarihçisi seçimler hakkında "Türk tarihinin en büyük devrimi kansız ve, ilerlemeye başka bir engel bırakmaksızın gerçekleşti" diye yazıyordu” (Lewis, 1993, s. 317). Seçimin hemen sonrasında sokaklarda ve halkta iktidara yönelik algı alıntıdaki gibi olmuştur. Burada “köylülerin mülkleri bölmesi” ve “halkın polisin emirlerine uymaması” dikkat çekicidir. Köylüler kendilerini sınırlayan kanunlara riayet etmekten vazgeçmiş, halkın gözünde devlet otoritesi

sarsılmıştır. İktidar değişimi bu noktada vatandaşın gözünde bir otorite boşluğuna işaret etmiş gözükmemektedir.

1946 ile 1954 yılları arasında ülkeyi yöneten Demokrat Parti; 50' lerde başlayan ekonomik kriz ve bunun sonucunda CHP' ye olan eğilim ile gerileme dönemine girmiştir. Halk ekonomik krizden yakınırken aynı zamanda Hürriyet Partisi gibi muhalif partiler kurulmuştur (Ahmad, 2020, s. 126-129). 1960 yılına çeşitli ordu-hükümet gerginlikleriyle gelinmiş, sokaklar ise göstericilerle dolmuştur. Öğrenci olayları ülkenin siyasi havasındaki gerginliği tırmandırmıştır.

Siyasi olayların dışında Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye Cumhuriyeti' ne Marshall Planı adıyla yapılan yardımlar da ülkede refah bir maddi ortam olmasını sağlamıştır. Fakat bu durum yine de ağır siyasi havayı dağıtmaya yetmemiştir. Ahmad, askeri müdahalenin bir süredir Demokrat Parti ve ordu arasında devam eden gerginliğin bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Menderes; askeri müdahale gerçekleşene kadar böyle bir duruma ihtimal vermemiş, ülkenin batısında halktan destek beklemekle meşgul olmuştur. Böylece Ahmad' a göre 27 Mayıs 1960' da ordu, darbeyi gerçekleştirme sürecinde karşısında direnen herhangi bir güç bulmadığı için zorlanmamıştır (2020, s. 167).

Ahmad, 1961-1971 yılları için kitabında darbenin ardından kısmen çok başlılıkla devam eden Türkiye Cumhuriyeti yönetimini; "Vesayet Demokrasisinin Başarısızlığı" adlı başlıkla nitelendirmiştir. Nitekim Milli Birlik Komitesi ve ordu bu on sene içerisinde tamamen siyasetin içerisinde yer almıştır. Siyaset sahnesinden ne zaman çekileceği de hep bir tartışma konusu olmuştur (2020, s. 183-188). Bu süreçte İnönü ve ordu arasında da birtakım anlaşmazlıklar yaşanmış hatta 1962 ve 1963 senesinde başarısız darbe girişimleri yaşanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi açısından bu dönemde ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme ise 1961 Anayasası' dır. 1961 Anayasası bir darbe anayasası olmasına rağmen; Anayasa Mahkemesi, Yargıtay gibi bütün vatandaşları ilgilendiren kurumların yanında Devlet Planlama Teşkilatı gibi örgütlenme biçimi açısından kritik kurumların oluşturulduğu bir anayasadır. 1924 Anayasası' ndaki "Memurîn" başlığı yerine 1961 Anayasası' nda "Memurlarla ilgili hükümler"

bölümü yer almış olup; memurların görevleri, özlük hakları ve onları kısıtlayan durumlar burada belirtilmiştir (anayasa.gov.tr, 2025).¹

1961-1970 yılları arasında ülke; CHP ve Adalet Partisi gibi partiler tarafından koalisyon yönetimi ile yönetilmiş, bu durum ise rejim ve ülkenin istikrarının sekteye uğramasına neden olmuştur. 1965 itibariyle Türk siyasi hayatında önemli bir aktör olan Süleyman Demirel sahneye çıkmıştır. Demirel uzun bir süre rol oynayacağı Türk siyasetine “Adalet Partisi” ile giriş yapmıştır (2020, s. 242).

12 Mart 1971’ de askeri müdahale olmuş, Demirel istifa etmiştir. 1973’ te yapılan genel seçimler için ise Ahmad: “kazananı olmayan” ifadesini kullanır (2020, s. 321). Bunun sebebi sandıktan koalisyon çıkması ve ülkenin hâlihazırda birçok istikrarsızlıkla mücadele etmesidir. Adalet Partisi ve Demirel ise adeta bir “hezimete” uğramış, oy oranı büyük ölçüde düşmüştür. 1974’ te Ecevit ve Erbakan önderliğinde CHP-MSP koalisyonu gerçekleşmiş, 1974 yılı aynı zamanda Kıbrıs Barış Harekâtı’ nın yaşandığı kritik yıl olmuştur. Bir darbeye zemin hazırlayan kaos ortamı, suikastlar ve toplumsal kargaşanın sonunda Türkiye Cumhuriyeti ikinci büyük darbesini yaşamış, 12 Eylül 1980’ de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren önderliğinde darbe gerçekleşmiştir.

1961 Anayasası’ nın ardından 1982 Anayasası da darbe sonrası “Danışma Meclisi” tarafından hazırlanmış, 18 Ekim 1982 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiştir. 1961 ve 1982 Anayasaları kıyaslandığında; 1961 Anayasası’ nın daha çok özgürlüğü merkeze aldığı 1981 Anayasası’ nın ise otoriteyi temele aldığı fikri kabul görmektedir. 1982 Anayasası’ nda memurlar konusu daha ayrıntılı ele alınmış, “Kamu Hizmeti Görevlileriyle İlgili Hükümler” başlığı yer almıştır. Burada memur kelimesi 128.maddede şu şekilde belirtilir;

“Devletin, kamu iktisadî teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği aslî ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür” (mevzuat.gov.tr, 2025).

¹ 1961 Anayasası’nın 116. maddesinin III. bendinde “Memurlarla İlgili Hükümler” başlığı yer almaktadır. Burada Genel kural, Memur teminatı, Memurların siyasi partilere girememesi alt başlıklarında ise sırasıyla; memurluğun tanımı, memurların yasal güvencesi ve memurların siyasi partilere girememe durumu açıklanmaktadır.

“Genel ilkeler” başlığı altında memurların genel bir tanımı yapılmıştır. Genel ilkeler maddesinin ardından 129. maddede “Görev ve sorumlulukları, disiplin kovuşturulmasında güvence” başlığına geçilmiştir. 129. maddenin giriş bölümünde yer alan “Memurlar ve diğer kamu görevlileri Anayasa ve kanunlara sadık kalarak faaliyette bulunmakla yükümlüdürler (mevzuat.gov.tr)” ifadesi çalışmamız bağlamında düşünüldüğünde, devletin memurlardan ilk beklentisinin kanunlara riayet ederek hareket etmesi olduğu söylenebilir.

Anayasanın özüne uygun şekilde anayasada çerçeve bir şekilde verilen memurluk kavramı aslen 657 Sayısı Devlet Memurları Kanunu’ nda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İlk olarak 1965 yılında çıkan Devlet Memurları Kanunu halen devletin birçok kademesinde görev yapan memurların bağlı olduğu kanun olarak yürürlüktedir. Böylece Anayasada genel olarak memur kavramı ve görev sınırlarından bahsedilmiş olsa da ayrıntılar öncelikle 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’ nda ardından kurumdan kuruma değişen yönetmenlik ve mevzuatlarla belirlenmektedir (mevzuat.gov.tr, 2025).

Kısaca 657 sayılı DMK olarak bilinen kanun; ilk olarak 1961 Anayasası’nın ardından 14/7/1965 tarihinde Resmî Gazete’ de yayımlanmıştır. 12056 sayılı kanun halen yürürlükte olup birçok hizmet sınıfının bağlı olduğu temel kanun mahiyetindedir. Kanun; askeri personel ve hâkim ve savcılar gibi özel kanunu bulunan meslek grupları harici merkezi bütçe ile yönetilen bütün memurları kapsamaktadır. İçerisinde memurun eğitiminden başlayarak kariyer sahibi olması ve bulunduğu hizmet sınıfı dahil birçok ayrıntıyı barındıran kanun; çalışmamızda bilhassa devletin ve memurun görev ilişkisi yönünden ele alınacaktır (mevzuat.gov.tr, 2025).

657 Sayılı DMK' ya bakıldığında çalışmamızı ilgilendiren genel başlıkların; “Kapsam, Amaç, Temel İlkeler ve İstihdam Şekilleri”, “Ödev ve Sorumluluklar”, “Genel Haklar”, “Yasaklar” olduğu görülmektedir. Tezimizde adı geçen kanundan hareketle incelenecek eserler için temelde üç ölçüt belirlenmiştir. Romanlarda ilk olarak devlet merkeze alınarak, devletin memura yüklediği görev ve beklentilere bakılmıştır. Ardından bürokratların ve memurların devlete ve halka yaklaşımları incelenmiştir. Son olarak ise vatandaşın devlet dairelerinde veya sosyal hayatta karşılaştıkları memurlarla ilişkisi incelenmiştir (mevzuat.gov.tr, 2025).

Kanundaki “Ödev ve Sorumluluklar” başlığının içeriği incelendiğinde çalışmamıza kılavuz olabilecek alt başlıklar bulunmuştur. Bunlardan ilki “sadakat”

kavramıdır. İkincisi sadakate benzer şekilde “tarafsızlık ve devlete bağlılık” tır. Üçüncüsü “davranış ve iş birliği” iken dördüncüsü “devlet memurlarının görev ve sorumlulukları” dır. Son olarak bahsedilen başlıktaki “mal bildirimi” hususuna memurların mâddi durumunu ilgilendirmesi nedeniyle değinmek doğru olacaktır (mevzuat.gov.tr, 2025).

“Genel Haklar” başlığı memurların iş güvencesini kapsarken “Yasaklar” başlığı ise memurların davranışlarının kırmızı çizgilerini belirtmektedir. Burada özellikle “Yasaklar” başlığı içerisindeki “hediye alma ve menfaat sağlama” gibi yasaklara dikkat edilerek romanlardaki karşılıklarına bakılmıştır (mevzuat.gov.tr, 2025).

Her ne kadar anayasa ve kanun gibi yazılı kuralları temel alsak da bireyi ve toplumu kalıplara sığdırmak güçtür. Gerçek hayatta olduğu gibi romanlarda da birçok değişken mevcuttur. Aynı zamanda toplumdan bağımsız olamayan edebi eserler sosyal koşulları da yansıtmaktadırlar. Kısaca eserlerde, anayasa ve kanunlar temel alınmış olmakla birlikte romanlar birbirinden farklı üç perspektif seçilerek incelenmiştir. Elde edilen veriler tasnif edilmiş ve uygun başlıklar altında verilmiştir.

Tezin inceleme bölümlerine geçilmeden önce kronolojik roman listesi aşağıda belirtilmiştir:

- 1951 - Hançerlioğlu, Orhan - *Karanlık Dünya*
- 1955 - Kemal, Yaşar - *Teneke*
- 1955 - Tarus, İlhan - *Yeşilkaya Savcısı*
- 1957 - Akbal, Oktay - *Suçumuz İnsan Olmak*
- 1957 - Tarus, İlhan - *Var Olmak*
- 1961 - Bilbaşar, Kemal - *Ay Tutulduğu Gece*
- 1961 - Güntekin, Reşat Nuri - *Kavak Yelleri*
- 1961 - Nesin, Aziz - *Zübük*
- 1961 - Tanpınar, Ahmet Hamdi - *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*
- 1962 - Güntekin, Reşat Nuri - *Kan Davası*
- 1962 - Kocagöz, Samim - *Kalpaklılar*
- 1963 - Kocagöz, Samim - *Doludizgin*
- 1965 - Tahir, Kemal - *Yorgun Savaşçı*
- 1967 - Tahir, Kemal - *Bozkırdaki Çekirdek*
- 1968 - Ayaşlı, Münevver - *Pertev Bey'in Üç Kızı*

1970 - Anday, C., Melih - *Gizli Emir*
1970 - Bilbaşar, Kemal - *Yeşil Gölge*
1970 - Tahir, Kemal - *Esir Şehrin Mahpusu*
1971 - Atay, Oğuz - *Tutunamayanlar*
1971 - İzgü, Muzaffer - *İlyas Efendi*
1972 - Tahir, Kemal - *Kurt Kanunu*
1973 - Ağaoğlu, Adalet - *Ölmeye Yatmak*
1973 - Tahir, Kemal - *Esir Şehrin İnsanları*
1974 - Ilgaz, Rıfat - *Karartma Geceleri*
1974 - Karatay, Hüseyin - *Sürgün Öğretmen*
1974 - Kemal, Yaşar - *Demirciler Çarşısı Cinayeti*
1974 - Toy, Erol - *Kördüğüm*
1975 - Baykurt, Fakir - *Kaplumbağalar*
1977 - Edgü, Ferit - *Hakkari'de Bir Mevsim*
1979 - Ağaoğlu, Adalet - *Bir Düğün Gecesi*
1980 - Buğra, Tarık - *Dönemeçte*
1981 - Buğra, Tarık - *Yağmur Beklerken*
1987 - Ağaoğlu, Adalet - *Hayır*

2. BİRİNCİ BÖLÜM: DEVLETİN (OTORİTENİN) GÖZÜNDEN BÜROKRAT ve MEMURLAR

Devlet ve onu temsil eden organlar Weber’ in benzetimiyle bir “makine” gibi çalışan düzeni sağlamakla yükümlüdür. Bu “makine” sisteminde her bir unsur, görevini eksiksiz yapar. Hayatın akışı içerisinde görevin aksadığı durumlar olabilir. Ancak ideal olan bu “kuralcı birlikteliğin” kusursuz devam etmesidir.

Modern devlet anlayışından hareketle; “kanunilik ve düzen” esastır. Yine Weber’ in üzerinde durduğu gibi modern devletin başlıca biçimsel özelliği “idari ve hukuki” düzendir (Weber, 2005, s. 32). Düzen “makine” nin yani “devlet işleyişinin” devamını sağlarken personellerine ve hâkim olduğu bütün bölgelere görev tanımları ile ayrışmanın yolunu açmaktadır. Birleşme ile düzenin sağlanmasının yanında “ayrışma” da önemlidir. Nitekim birbirinden kurallar ile ayrışan tüm birimler, işleyişin kusursuz devam etmesi için durmaları gereken noktaları bilirler.

Bürokrasinin taşıyıcıları ve devletin adeta eli konumunda olan bürokrat ve memurlar birtakım görev ve sorumluluklara sahiptir. Devlet; kendisine ve halka hizmet için seçtiği personelinden bazı beklentilere sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti’ nin dayanağı Anayasa ve kanunlar olduğu için istihdam ettiği personel için ilk olarak bu kanunlara başvurulması gerekir. Çalışmanın giriş bölümünde değinildiği gibi devlet personelinden ilk olarak “kanunlara uyarak sadık bir şekilde” çalışmasını beklemektedir (mevzuat.gov.tr, 2025). Bu bağlamda romanlarda aranan ilk konunun böylece “sadakatle hizmet” olduğu belirtilmelidir.

Sadakat kavramı, 657 Sayılı DMK’ da “Ödev ve sorumluluklar” başlığı altında yer almaktadır. Devletin işleyişi için kritik bir öneme sahip olan bu kavram korunamadığında hem devlete hem de vatandaşa ciddi zararlar verilebilir. Nitekim kanunda aynı başlıkta verilen ikinci kavram ise “tarafsızlık ve devlete bağlılık” tır. Personeller devlete sadık olmalarının yanında devletin dışında herhangi bir kişi ya da topluluğun emri altına giremezler.

Yine “Ödev ve sorumluluklar” başlığında devletin personellerden beklediği davranış ve iş birliği ilkesi yer alır. Daha önce belirtildiği gibi devletin tüzel ve soyut kişiliği bürokrat ve memurlar aracılığıyla somut hale gelir. Devletin iş ve işleyişinin devamı onların sorumluluğundadır. Bu yönüyle devlet memurları her

hareketine dikkat etmeli ve bunun bilincinde olmalıdır. Ayrıca iş birliği ilkesince birbirleri ile uyumlu bir şekilde çalışmalıdırlar (mevzuat.gov.tr, 2025).

Çalışmanın ikinci bölümünde; yukarıda verildiği üzere 657 Sayılı DMK'nın memurlara yüklediği sorumluluklar çerçevesince devletin onlardan beklediği davranışlara odaklanılmıştır. Bu bölümde “sadakat” ve “görev sorumluluğu” ilkeleri romanlarda karşılaşılan kavramlardandır (mevzuat. gov.tr, 2025).

Devlet; bürokrat ve memurlara bahsedildiği gibi yasalarla çerçevelenmiş olsa da geçmişten gelen bir temayül ile rol biçmiştir. Memurlar kaynağını yasalardan alan ancak büyüklerinden süregelen bir adetle görev ve yetkilerini kullanırlar. İdeal olan ile mevcut olanın hayatın her alanında çatıştığı gibi memurların günlük hayatında da bazen birtakım çatışmalar görülebilmektedir.

Hayatın akışı ve tabiatıyla bir makine olamayacak olan “insan” yani personeller işin içerisine girdiğinde mükemmeli aramak imkânsızlaşabilir. Aksaklıklar ve problemler her kurum ve kuruluşta olabileceği gibi devletin işleyişinde de karşılaşılan doğal bir durumdur. Ancak edebiyat eserlerine bakıldığında memurların “bilinçli” tercihleri göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son döneminden modern Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisine kadar incelenen eserlerde karşılaşılan örnekler oldukça çeşitlidir. Kimi zaman ideale kendini adayan memur karakteri ile karşılaşılrken kimi zaman ise mevcut hükümete gizli bir başkaldırıda bulunan Osmanlı memurları (İstanbul hükümeti) eserlerde yer alan karakterlerdendir.

Sadakat kavramı bağlamında sınıflandırılan örneklerden hareketle romanlarda ilk olarak Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde “arada kalan” Osmanlı memuru ve bürokratları ele alınmıştır.

2.1 Devletin Memurundan Sadakat Beklentisi

On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başı Osmanlı Devleti için devlet yönetiminde farklılıkların gündemde olduğu bir dönemdir. II. Mahmut'un reformlarının yanında Batılılaşmanın getirdiği yenilikler devletin yapısına da sirayet etmiştir. Ardından I. ve II. Meşrutiyet'in ilanları yine tarihte ilk kez padişahın gücünü kısıtlayan bir adım olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından iktidar için uzun zamandır hazırlık yapan İttihat ve Terakki, yönetimi ele geçirmiş ancak tahmin ettikleri başarıyı elde edememiştir. Levent Ali Çanaklı tarafından hazırlanan “Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar (1872-1950)” adlı tezde;

bahsedilen tarihi dönemin romanlara yansması ele alınmıştır. Çanaklı (2007), Türk edebiyatının ilk yerli romanı olan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eserden başlayarak Ahmet Midhat Efendi, Samipaşazade Sezai, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin' in eserlerine kadar birçok romanı incelemiş ve elde ettiği verileri ortaya koymuştur. Bu çalışmada ise basım tarihi olarak 1950 sonrası seçilmiş romanlardaki bürokrat ve memurlar örnekleriyle tespit edilmiştir.

Anadolu topraklarında Roma İmparatorluğu' nun ardından yaklaşık altı asır hüküm süren Osmanlı Devleti gücünü günden güne kaybederken ülkenin her kesimi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. İmparatorluğun yöneticisi padişahlar; başarısızlık ve isyanlar ile uğraşırken halk ise yoksuzlukla mücadele etmektedir. Osmanlı Devleti'nde azınlık dahi olsa bürokrat ve memur sınıfı ise bu sosyal karmaşa ortamında görevlerini yapmaya devam etmektedirler. Bu bağlamda memurların “sadakat” kavramına ne ölçüde riayet ettikleri önemli bir husus haline gelmiştir.

Devlet yönetiminde teşkilatlanma esastır. Hiyerarşi ve oturmuş düzen sistemin sorunsuz ilerlemesi için oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti' nin son dönemini içeren romanlara bakıldığında bu durumun yansımalarıyla da sıklıkla karşılaşılır. Kemal Tahir' in *Yorgun Savaşçı* adlı eseri bu duruma bir örnek temsil eder. Yüzbaşı Cemil İttihatçıları temsil eden bir karakterdir. Önce I. Dünya Savaşı'nda ardından Kuvayımiliye cephesinde mücadelesini sürdürür. Kuvayımiliye taraftarı olarak türlü maceraları atlatmasının yanında eserde İttihatçıların sözcüsü olarak bir de itirafı bulunmaktadır. “İktidarı ele geçirmek” ve “devleti yönetmek/yönetebilmek” aynı şey değildir. Burada yeterince başarılı olunamadığının itirafı yapılırken, kadrolaşmanın yönetimde önemi vurgulanmaktadır (2018, s. 120-121). İttihat ve Terakki yönetimi o dönemde birçok aydın tarafından da eleştirilmiş, bir “düş kırıklığı” olarak yorumlanmıştır. Nitekim ünlü şair Tevfik Fikret, Doksan Beşe Doğru adlı şiirinde devri yansıtmak için şu ifadeleri kullanır:

“Bir devr-i şe’âmet: Yine çiğnendi yeminler;

Çiğnendi, yazık, milletin ümmidi bülendi,” (2012, s. 457).

Bir ülkede yönetim şekli ile ilgili reformlar, devlet kademesinde çalışan bütün memurları doğrudan etkilemektedir. Osmanlı Devleti' nde özellikle on dokuzuncu yüzyılda padişah otoritesinin azalması ve İttihat Terakki' nin başa

geçmesi siyasi ortamı klasik saltanattan uzaklaştırmıştır. İttihat Terakki' nin ardından ise Kuvayımillîye ve Kurtuluş Savaşı Türkiye Cumhuriyeti'nin tohumlarını atmıştır. Bu oluşumların içerisinde çoğunlukla askerler olmak üzere aydınlar, devlet adamları ve üst düzey bürokratlar yer almıştır. Bahsedilen kadro Osmanlı' da modernleşmeyi hızlandırmıştır. Modernleşme reformlarının yanında toprak kayıpları ve son olarak İstanbul'un işgali memurların fikren imparatorluk fikrinden ayrılmasının yolunu açmıştır. Osmanlı Devleti' nin son dönemi tarihten romanlara bu “çalkantılı” yönetimi ile yansımıştır. Bu çalkantılı dönem devletin personelinden beklediği “sadakatle hizmet” görevi noktasında bir sınav vesilesi olmuştur denilebilir. Samim Kocagöz' ün *Doludizgin* ve İlhan Tarus' un *Var Olmak* romanları bu duruma birer örnektir.

Samim Kocagöz, *Kalpakkılar* ve *Doludizgin* adlı eserlerinde; halkın, memurların ve Millî Mücadele taraftarı bütün vatandaşların uğraşını bir panorama halinde romanlarına yansıtmıştır. Talip, eserde İstanbul'un işgali ve Kurtuluş Savaşı'na giden süreçte, kurtuluş için gizlice mücadele veren isimsiz binlerce kahramandan bir tanesidir. Düşmanla fiziki çarpışma Anadolu'da seyrederken, İstanbul'da ise adeta bir “istihbarat savaşı” sürmektedir. Talip' in görevi; mevcut hükümetten gerekli bilgileri alıp Anadolu'ya aktarmaktadır. Eserde İstanbul Hükümeti' nden Talip'i korumak için birtakım tedbirler düşünen Kuvayımillîye taraftarı karakter kendisi gibi Millî Mücadele taraftarı Nazif Efendi'ye şunları söylemektedir:

“-Vay gafiller vay...” diye kır bıyıklı zat mırıldandı. Bakkala döndü: “Nazif Efendi, yarın sabah hemen Fatih Karakolu'na gideceksin. Ticaret ortağın Talip' in seni dolandırdığını; mal alacağım diye senden aldığı beş yüz lira ile bir haftadır ortadan kaybolduğunu söyleyeceksin. Bu paranın Talip' in koyduğu sermayenin iki misli olduğunu da eklemeyi unutma. Yan yakıl, polislere onu bulmaları için yalvar. Anlaşıldı mı?”

Yaşlı Nazif Efendi'nin gözleri parladı:

-“Beyefendi çok güzel düşündüler. Çok iyi anladım” dedi. İnce uzun On Beş numara mırıldandı: “Bunu bal gibi yutarlar. Seni de rahat bırakırlar.” “Allah Allah, polislik de kimlere kaldı...” diye söylendi şişman zat. “Bu kadarcık hileyi yutar mı yutarlar ... “Canım, Kısmı Siyasi' de polis mi kaldı? Akli eren herkes bizim tarafımızda, kalanların hepsi moloz ...” karşılığını verdi ince uzun yüzlü On Beş numara (Kocagöz, 2013, s. 447).”

Kuvayımilliye, Millî Mücadele Dönemi' nde işgalciler ve İstanbul Hükümeti tehlikesine karşı gizli yapılanmış ve uzun bir süre faaliyetlerini bu şekilde sürdürmüştür. Ancak Talip karakteri üzerinden eserde görüleceği gibi toplantılara kimi zaman devlet kademesinde de yer alan birçok kişi katılmıştır. Burada dikkati çeken durum hâlihazırda Osmanlı Devleti' ne bağlı çalışan bu kişiler; Kurtuluş Savaşı ve yeni devletin oluşum sürecinde gizli olarak bağlı oldukları devlete tamamıyla ters istikamette çalışmışlardır.

“Kısmı Siyasi’ de polis mi kaldı? Aklı eren herkes bizim tarafımızda” ifadesi ise Osmanlı Devleti'nin son döneminde memurlar arasındaki derin ayrılığın bir ifadesidir. Padişah yanlıları ve Kuvayımilliyeciler olarak iki tarafa ayrılan memurlar; aynı mekânlarda benzer görevlerde çalışıyor gibi görünseler de tamamıyla farklı amaçlara hizmet etmektedirler. Bu durum ise yıkılmak üzere olan bir imparatorluğun dağılma sürecini açıkça yansıtır.

Yine aynı eserde Talip' in roman boyunca hem kişisel sevgisini hem de vatan sevgisini paylaştığı karakter olan Müjgan sık sık yer almaktadır. Talip, Müjganı; babası Damat Ferit Paşa' nın serkâtibi olduğu için görev amacıyla takibe alır. Ancak onunla sohbet ettikten ve tanıdıktan sonra bu iki karakter arasında sevgi bağı oluşur. Müjgan, babası Ferit Paşa'nın kâtibi olmasına rağmen, okumuş bir Türk genci olarak Millî Mücadeleye destek verir ve eserin sonunda Talip ve Müjgan Anadolu'ya Kuvayımilliye' ye katılmaya giderler. Talip, Kuvayımilliye gönüllüsü, Müjgan ise bir lise talebesidir. Ancak Müjgan'ın babası Süleyman Sırrı Bey üst düzey bir bürokrattır.

Süleyman Sırrı Bey; eserde (bilmeden de olsa) Talip aracılığıyla İstanbul Hükümetinden Anadolu' ya bilgi sızdırır. Onun hangi tarafta olduğu eser boyunca sezdirilmese de Süleyman Sırrı Bey' in sonu trajiktir. O; aslında içten içe Damat Ferit ve Osmanlı Devleti'nin Millî Mücadele karşıtı ideolojisine karşı ve Kuvayımilliye yanlısı bir karakterdir.

Padişahın emrindeki İstanbul Hükümeti ve Millî Mücadele teşkilatı arasındaki fikir ayrılığı arttıkça üst düzey devlet memurlarının tasfiyesi başlamıştır. Özellikle, Anadolu' ya yakın çevresinden giden istihbarattan şüphelenen Ferit Paşa, sonunda Süleyman Sırrı Bey'den de şüphelenmiştir. Tutuklanacağını anlayan Süleyman Sırrı Bey ise intihar etmeye karar vererek; kendisi için uzun bir süredir yük olan Mustafa Kemal Paşayı desteklediği bilgisini bir mektupta belirterek yaşamına son verir (Kocagöz, 2013, s. 475-476).

Süleyman Sırrı Bey'e bakıldığında, hükümetin başının ser kâtibi olma vazifesine erişmiş bir bürokrat olarak; içsel olarak bağlı bulunduğu kuruma sadık değildir. Devletin istihdam ettiği personelinden en temel beklentisi olan sadakat kavramı Sırrı Bey' in zihninde sekteye uğramıştır. Derinden fikir ayrılıkları yaşamakta ve bu durumu hayatına son verecek kadar önemsemektedir. Süleyman Sırrı Bey'in hayatı tarihsel olarak bütünüyle Osmanlı Devleti'nde geçmiş, tüm kazanımlarını ve memuriyetini Osmanlı Devleti sayesinde elde etmiştir. Ancak olağanüstü koşullar şüphesiz olağan dışı durumları da beraberinde getirmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu durum, ancak Mustafa Kemal Paşa' nın yolunu tuttuğu yeni anlayışla aydınlanacaktır. Süleyman Sırrı Bey, esasında bu yaklaşmakta olan durumu sezmiş ve fikren yaşadığı bu karmaşaya hayatına kıyarak son vermiştir.

Millî Mücadele taraftarı memur ve bürokratların yaşadığı bu ikilem İlhan Tarus' un *Var Olmak* romanında da karşılaşılan bir durumdur. Eserde yine Millî Mücadele devrinde Anadolu'da iki Osmanlı bürokrati arasında (iki kutupta) geçen olaylar anlatılmaktadır. Reji Müdürü Hamdi Bey ve Ahmet Anzavur Paşa kasaba üzerinde sarsılmaz otoriteleri ile anlatılmaktadır. Bu iki karakterin kasaba ve ülke açısından bulundukları taraf da önem kazanmaktadır.

Reji Müdürü Hamdi Bey, henüz Osmanlı Devleti' nde henüz bir memur iken kasabada Millî Mücadele lehine birtakım yapılanmaların adımını atmıştır. Bunun için memurlar arasında önce gizli gizli taraftar toplamıştır. İlk olarak bir suikast gerçekleştirmiş ve bu suikastı ise ilçe polisi Kazım Efendi' ye yaptırmıştır. İlçenin kaymakamı dahi Kazım Efendi' den şüphe etmesine rağmen, doğrudan onu suçlayamamıştır (Tarus, 2019, s. 74).

Kasabada Hamdi Bey, bir yandan yapılanma içerisine girerken, İstanbul Hükümeti de boş durmamaktadır. Sadrazam Damat Ferit Paşa, ülkenin her yerine bir metin göndererek memurlardan bir nevi kendisine sadakat yemininde bulunmasını ister. Kaymakam bir toplantı düzenleyerek memurlardan Ferit Paşa'nın gönderdiği metne imza atmalarını ister. Bu, memurların iki grupta ayrıştığının net olarak belli olduğu bir toplantı olmuştur. Sadrazamın metnine İstanbul Hükümeti taraftarı Anzavur Paşa doğrudan imza atarken Hamdi Bey imzalamayacağını belirterek Mustafa Kemal Paşa' ya desteğini bildirmiştir (Tarus, 2013, s. 121).

Toplantının ardından Hamdi Bey, kasabada bilfiil Kuvayımilliye birlikleri oluşturmaya başlamıştır. Eserin sonuna doğru ise Anzavur Paşa' ya padişahın Kuvay-ı İnzibatiye birlikleri oluşturması gerektiğine dair bilgi gelir. Böylece kasabanın iki kutbu gerçek anlamda iki kısma ayrılmıştır (Tarus, 2013, s. 197).

Osmanlı Devleti; her ne kadar son dönemde zayıflamış olsa da merkezde ve eyaletlerde yüzlerce yıllık bir devlet geleneğine sahiptir. Osmanlı Devleti' nde bürokrasinin kalbi padişahın bulunduğu İstanbul olmakla birlikte, *Var Olmak* romanında da görüldüğü gibi Anadolu' nun birçok ili ve ilçesinde paşalar ve devlet memurları aracılığıyla otoritesini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak olaylara ve durumlara Osmanlı Devleti açısından bakıldığında özellikle İstanbul' un işgali ile otoritesi oldukça sarsılmıştır. Süleyman Sırrı Bey, Talip ve Hamdi Bey gibi memur ve bürokratlara bakıldığında Osmanlı Devleti'nin bir kısım memur üzerinde dahi bir etkisi kalmadığı söylenebilir. Nitekim bahsedilen bütün karakterler bir şekilde Millî Mücadele' ye hizmet etmiş, yeni devletin kurulma sürecinde dolaylı da olsa rol oynamışlardır.

2.2 Devletin Memurundan Görev Beklentisi

2.2.1 Devletin Beklentisine Karşılık Veren Memurlar

Devlet doğası gereği insana ve vatandaşa hizmet etmek için vardır. Bürokrat ve memurlar ise tüzel kişiliği olan devletin görevlerini ifa etmek için istihdam edilirler. Kamu hizmetlerinin çeşitliliği ve devamını sağlayan memurlar sistemin olmazsa olmaz parçalarıdır. Bu bağlamda belirli bir amaçla birbirine bağlı olan devlet ve personeli, karşılıklı görev ve sorumluluklar ile hareket etmektedir. Devlet; personeline ve vatandaşına karşı bu anlayışla hizmet ederken personel de birtakım sorumluluklara sahiptir. Muzaffer İzgü' nün *İlyas Efendi* romanında bu durum şu şekilde aktarılır:

“İlyas Efendi, sonunda daireye girmiş “İlyas Efendi” olmuştur. Müdürü ona şunları anlatır; “Bir insan memur oldu muydu, kendisini devlete adamış demektir. Artık, o devletin bir evladıdır, devlet de onun babası. Nasıl ki bir baba, evladı için şefkatlidir, onun her derdine koşar, devlet de öyle, memurunun her derdine koşar. Ama her babanın evladından istediği bazı şeyleri, devlet de memurundan ister. Bir kere memurluk saygı ister, sonra efendim dürüstlük ister....Sonra efendim, memur, vatandaşa örnek olmalıdır (İzgü, 2005, s. 41).”

Memur, devlet için çalışır ve karşılığını maaş olarak alır. Ancak devlet ile memur arasında yalnız maddi değil “temsil” noktasında da bir ilişki bulunmaktadır. Parçada belirtildiği gibi devletin memurundan öncelikle istediği kendisini doğru temsil etmesidir. Burada İlyas Efendi’nin babasının devlete “baba” demesi de üzerinde durulması gereken farklı bir konudur.

Halil Kanadıkırık’ ın (2020, s. 45-64) “Devlet Baba’ nın Temelleri: Klasik Çağında Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi Kültürü” adlı makalesinde devlete baba denilmesinin kültürel alt yapısı irdelenmiştir. Yazar, devlet baba ifadesinin kaynağına ilk olarak Weber’ in patrimonial bakış açısından bakar. Patrimonial; geleneksel toplumlarda liderin otoritesinin aileden veya gelenekten alınmasını ifade eden kavramdır. Böylece Osmanlı gibi bir aile beyliğinden imparatorluğa dönüşen devlet için “baba” ifadesinin alt yapısı hazırdır. İlerleyen süreçte ise Osmanlı Devleti’nin isyanlar, toprak kayıpları ve maddi sıkıntı beklemektedir. Sosyal bunalım ve kaos ise yine halkın devleti bir baba gibi “kurtarıcı” görmesine neden olmuş böylece “devlet baba” ifadesi süregelmıştır. Her ne kadar *İlyas Efendi* romanı Türkiye Cumhuriyeti’ nde geçiyor olsa da devlet baba kavramının kültürel arka planı için Osmanlı Devleti’ ne bakılması daha doğru olur.

Adalet Ağaoğlu’ nun *Ölmeye Yatmak* romanında Dünder Öğretmen, bulunduğu devletin ideolojisine kökten bağlı kendine özgü bir karakterdir. Belirli bir devlet yönetim anlayışı ile ideolojinin oluşturduğu insan tipine en iyi örnek yine “Dünder Öğretmen” dir. Dünder kelimesinin sözlük anlamı; “Eski ordu düzeninde artçı birlik” tir (TDK Sözlüğü). Bir askeri birimi temsil eden Dünder ismi, kimi sözlüklerde ise “arkayı gözeten, koruyan” anlamında verilmiştir. Bu eserde Cumhuriyet’ in ilk yıllarından (Atatürk’ ün henüz yaşadığı) takriben 1970’ lere kadar adeta bir portre çizen yazar Cumhuriyet ideolojisine sıkı sıkıya bağlı memur karakterini “Dünder Öğretmen” de bütünleştirmiştir. Eleştirel bir tavırla oluşturulan Dünder Öğretmen, tam anlamıyla bir Cumhuriyet Dönemi memur tipidir. Nitekim kitabın bir bölümünde onun için “Dünder’ ın her sözü kitaptan ezberlenilmiş gibi” (Ağaoğlu, 2015, s. 55) denilmektedir.

Dünder bir taşra kasabasında öğretmendir. Her gün yeni kurulan devletin politikalarına sıkı sıkıya bağlı kalması nedeniyle bu yönüyle ön plana çıkan *Ulus* gazetesini okumaktadır. Atatürk’ ün işaret ettiği “Öğretmenler yeni nesil sizlerin eseri olacaktır.” Sözünden hareketle Cumhuriyete derinden bağlı bireyler yetiştirmek için çabalar. Nitekim bütün eser (öncelikli olarak Aysel) Dünder

Öğretmen'in yetiştirdiği ve mezun ettiği ilkokul öğrencilerinin hayatı etrafında geçmektedir. Ancak bir insanın olgunlaşma süreci gıdaya benzetilirse şüphesiz ki kitaptaki karakterlerin “mayasını” Dünder Öğretmen yoğurmuştur.

Aysel, “aydın” bir kadın olma sürecine ilk adımını attığı bu ilkokulda her şeyi Dünder Öğretmen’ den öğrenmiştir. “Cumhuriyet nedir ?, Cumhuriyet kadını nasıl olunur ? Aydın olmak nedir ve nasıl olunur ?” tüm bu sorular eser boyunca kapalı bir toplum yapısından “modern” bir topluma evrilen süreçte daima karakterlerin zihninde gidip gelmektedir. Dünder Öğretmen, okuttuğu öğrenciler taşradan ayrılıp hayatlarına devam ederken okulunda kalıp “aydın” bireyler yetiştirmeye devam etmiştir.

Eserde aynı zamanda II. Dünya Savaşı gibi zor süreçlerde toplumun verdiği sınavlar da yer almıştır. Örneğin ekmek, un, yağ ve kömür gibi temel ihtiyaçlar dahi dünyada devam eden savaşın neden olduğu tedarik sorunu sebebiyle halka yeterince ulaştırılamamaktadır. Bu nedenle her kriz döneminde ortaya çıkan fırsatçılar ve dolandırıcılar türemiş, mevcut krizden faydalanmaktadır. Ancak temel ihtiyaçlarını karşılarken “takas” yöntemine başvuran vatandaşlar da yok değildir:

“Dünder Öğretmen bunları gecikmeli gelen *Ulus* gazetelerinden öğreniyordu. O kadar çok *Ulus* okumuştur ki artık, kömür alabilmek için yarım teneke gazyağını komşusuna satan Zeynel' i gururla yeni savcıya teslim etmişti (Ağaoğlu, 2015, s. 143).”

Dünder Öğretmen metinden anlaşıldığı gibi devletin bir memur veya vatandaştan beklediği her görevi yerine bir “asker” edasıyla getirmektedir. Aydın bir insan ve memur olmasının yanında bilinçli bir vatandaş olarak herhangi bir uyarıya dahi mahal vermeden gerekirse komşusunu devletin güvenlik güçlerine şikâyet etmekten çekinmemektedir. Dünder Öğretmen’ in “yüksek sadakati” eser boyunca çeşitli olaylarla teyit edilmiş ve o kendisini Cumhuriyet’e tam anlamıyla “adamış” bir aydın haline gelmiştir.

Ayrıca *Ölmeye Yatmak* adlı eserde bahsedildiği gibi yeni kurulan ülkenin sancılarının taşrada da devam ettiği görülmektedir. Tanzimat Dönemi’ nden itibaren başlayan halkı eğitmek için aydınları görevlendirme politikası Cumhuriyet Dönemi’ nde de son hızıyla devam etmektedir. Bu durum Türk edebiyatında kendine yer edinmekle birlikte önemli yazar ve şairlerin de değindiği bir husus olmuştur. Türk edebiyatının ünlü şairi Yahya Kemal bu konuyu “Mektepten Memlekete” anlayışı şeklinde birçok yerde dile getirmiştir.

Dündar Öğretmen'in yetiştirdiği aydın olmaya aday olan kitaptaki nesil; Cumhuriyet' in o dönem mevcut olan kısıtlı imkânları ile büyümektedir. Eserde bir tören hazırlığı yapılmaktadır. Düzenlenecek olan resmî tören; iki yönüyle önemlidir. Birincisi devletin gücünü taşrada göstermesi iken ikincisi ise hem memurların hem de halkın devlete olan bağlılığını yansıtacak olmasıdır.

Romandaki öğrencilerin aydın olma sürecinde önemli bir adım olan “tören sahnesi” başöğretmenin de ziyareti ile gerçekleşir. Başöğretmen okulu ve öğrencileri ziyaret ederek ortamı şereflendirir. Ancak eserde başöğretmene yönelik ironik bir yaklaşım söz konusudur. Bu ziyaret şöyle aktarılır:

“...başöğretmenden çok, bir cami hocasını andırıyordu. Ama o tarihte bir başöğretmen olarak da fazla yadırganmıyordu. Hayır, hiç hem de. Latin harfleriyle adını yazmayı beceren, azıcık da, değişimlere karşı yumuşak başlı davranan her orta yaşlı kimse, bir ilçe ilkokuluna başöğretmen olabilirdi (Ağaoğlu, 2015, s. 11).”

Başöğretmenlik esasen yeni Latin alfabesini tanıtmaya sebebiyle Atatürk' e eğitim alanında verilen önemli bir unvandır. Başöğretmen Atatürk, İnkılaplar kapsamında alfabeyi de yenileyerek Avrupa ile ortak hareket etme hususunda adım atmış ve Latin alfabesinin kolay öğrenimi sebebiyle Kasım 1928' de kullanılan alfabeyi değiştirmiştir. Sembolik olarak ilk olarak Atatürk'e ithaf edilen bu unvan, daha sonra yine sembolik olarak birtakım önemli kişilere verilmeye devam edilmiştir. Bu parçada da “aydın bireyler yetiştirmeye and içmiş” Dündar Öğretmen; yetiştirdiği çocukların Cumhuriyet' e bağlılığını tören vasıtasıyla devlet büyüklerine göstermek istemiştir. Ancak parçadaki “o tarihte” vurgusu önemlidir. Kurulan yeni devlet Tanzimat'la başlayan batılılaşma sürecinin resmi bir nitelik kazandığı ve tamamlandığı bir devlettir. Bu anlamda birtakım inkılaplar gerçekleşmiştir. Harf inkılabı da bunlardan birisidir. Fakat yazar başöğretmene “cami hocasını andırıyor” diyerek iğneleyici bir üslupla yaklaşır. “Azıcık yazmayı beceren” kişinin başöğretmen olması dönemin eğitim seviyesi hakkında da okuyucuya bir izlenim vermektedir.

Aziz Nesin' in *Zübük* romanında da görülen tören sahnesi, yine bu eserde de devletin otoritesini yansıtmaktadır:

“-Dört beş otomobil dolusu hükümet erkânı vilayetimize gelecek ve kazalarımızı gezecek. Sizin kazaya da uğrayabilirler. Onun için iyice hazırlanın. Cumhuriyet Bayramı töreni gibi bir tören hazırlayacaksınız. Esaslı bir tören... Ben gelip hazırlığınızı göreceğim. Teftişe iyi hazır olun! Aman haa, hükümet erkânına

karşı yüzümü kara ederseniz, karışmam: Sonunu varın siz düşünün (2021, 51-52)...”

Resmi bayramlarda ve anma törenlerinde yapılan törenlerin yanında önemli bürokratların taşrayı ziyaretlerinde de resmî tören düzenlenmektedir. Adı geçen eserde de vali, kaymakama emir vermiş gereğinin yapılmasını beklemektedir. Ancak hiyerarşiye göre validen çekinmesi gereken kaymakam bu eserde farklı bir konumda aktarılmıştır:

“Ben başka memurlara hiç benzemem. Bu vali beni de başkaları gibi bilir de haşlamaya kalkarsa, ben bu herifi çivilerim. İşte benim korkum bu (Nesin, 2021, s. 52).”

Nesin’ in bürokrasiyi ve bürokratları ironi ile kaleme aldığı bu eserde kurgusal bir karakter olan kaymakam şüphesiz gerçek hayatta karşılaşılması zor bir karakterdir. Valinin talimatı sonrası gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Kasabanın giriş çıkışı süslenip, hükümet büyükleri için kurbanlar hazırlanmıştır. Kaymakam bir gün önceden denetlemek üzere geldiği tören yerinde sıra dışı görüntülerle karşılaşır. Kaymakam, alıntıda da belirttiği gibi idari hiyerarşi olarak valinin altında yer almasına rağmen valiye karşı dik bir duruş sergilemektedir. Valinin onu azarlaması ihtimaline karşı onu “çivilerim” diyerek kendisinin azarlanamayacak bir şahsiyet olduğunu vurgular. Fakat belirtildiği gibi bu durum romanın ironik kurgusundan ileri gelmektedir.

Burada önemli olan diğer bir durum ise daha sonra genişçe ele alınacak Zübükzade İbrahim karakterinin kaymakamla dostluk kurabilme fırsatı yakalamasıdır. Rastlantısal olaylar ve Zübük karakterinin kurnazlığı sonucunda Zübük ve kaymakam yakınlaşarak Zübük’ ün kasabalı gözündeki konumu sağlamlaşmıştır.

İlhan Tarus’ un *Yeşilkaya Savcısı* adlı romanında ise idealist savcı karakteri ile karşılaşilmektedir. Savcı, fakültede karşısına çıkan birçok imkâna karşılık bir “Cumhuriyet Savcısı” olmayı tercih etmiş ve Anadolu’ da göreve başlamıştır. Henüz 21 yaşında olan savcı, oldukça genç olmasına rağmen mesleğine yakışır bir dik duruş sergilemektedir. Eserin başında kanuna aykırı bir durumun kasabada uzun süredir devam ettiğini fark eder ve bu duruma engel olur.

İlçede bütün bürokratların da haberinin olduğu kanun dışı alıkoyma (tutuklama) işlemleri yapılmaktadır. Savcı, bu konuda dirayetli bir şekilde karşı çıkarak kanun dışı alıkoyulanları salıvermiştir. Jandarma yüzbaşısı, başçavuş ve

kaymakama görüşünü belirterek “hukuki” açıdan doğru olanı yapmıştır. Bu nedenle savcının tam bir “kanun adamı” olduğu söylenebilir (Tarus 1955, s. 37).

Savcının doğrudan yana takındığı bu tavır, bir devlet personeli olarak olması gerekeni koruması açısından önemli olmakla birlikte, devletin ondan beklentilerini de tam anlamıyla gerçekleştirmiş olmasını sağlamıştır. Vatandaş, devletten adalet beklemekte, devlet ise bu beklentiye yargı mensupları aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Ancak olağan koşullar gereği devletin, özellikle ülkenin ücra bölgelerindeki bütün hadiseleri tam anlamıyla denetleyebilmesi imkansızdır. Bu noktada personelin görev bilinci ön plana çıkmaktadır. Savcı, eser boyunca durduğu konum ile devletin ondan beklediği hukuku uygulama noktasında, vatandaşların da güvenini sağlayarak “ideal olanı” “gerçek hale” dönüştürmüştür.

Devlet, işleyişi sıklıkla denetleyerek, personelinin kontrol de etmektedir. Oktay Akbal’ ın *Suçumuz İnsan Olmak* adlı eserinde memur Nuri ile ilgili bir yasak aşkın hikâyesinin yanında devlet daireleri hakkında da bilgiler yer almaktadır. Bakanlıktan gelen ve müsteşar düzeyinde gerçekleşen bir denetim anlatıcı tarafından şöyle aktarılmaktadır:

“Evvelki gün, Müsteşar Bey, sabahtan teftişe gelmiş, saat dokuzu bir dakika geçiren memurlar imza kâğıdını bulamamışlardı. Ama o, sekiz kırk beşte odasındaydı. O heyecanı, telaşı, korkuyu dıştan da olsa yaşamıştı. Müsteşar, Genel Müdür, Daire Müdürü, Bölüm Şefi, hep beraberdiler. Galiba Müsteşar, sabah karanlığında gelmişti. Ortalığın temizliğine kadar bakmıştı (Akbal, 2024, s. 11).”

Memurlar denetim dolayısıyla oldukça gerilmiş, denetleyenler ise kurallara son derece bağlı sıkı bir denetim uygulamışlardır. Devlet kurumlarında her kurumun ayrı müfettişi ve denetim mekanizması vardır. Doğası gereği habersiz yapılan bu denetimler; kamu kurumlarının halini ve sistemin gidişatını açıkça ortaya koyan uygulamalardır. Bürokrat ve memurlar bahsedildiği gibi hiçbir zaman tamamıyla özgür değillerdir, hareketlerinin kaynağı daima yasalar ve mevzuatlardır. Devletin personelinin her zaman kontrol altında tutması Ferit Edgü’ nün *Hakkari’ de Bir Mevsim* adlı eserinde de karşılaşılan bir durumdur.

Eserde kahraman bir kaza (!) geçirdiğini ve denizden (deniz olan bir şehirden) dağlara düştüğünü söyler. Kahraman kendisini bu yönüyle Hz. Nuh’a benzetmektedir. Hz. Nuh’un gemisi bir dağın tepesinde karaya oturmuş, kahramanımız ise kendisini Hakkâri dağlarında bulmuştur. Nitekim adını eserde belirtmemiş olsa da kendisine Nuh demektedir (Edgü, 2022, s. 86).

Eser her ne kadar doğrudan aktarmasa da kahramanın öğretmen olduğu ve öğrencilere “kendi dilini” öğreteceği anlatılmaktadır. Bir kaza (!) sonucu yolu Hakkâri’ ye düşen kahraman, yabancısı olduğu bu şehirde ihtiyaçlarını almak için şehre iner. Öğretmen ihtiyaçlarını aldığı ve milli eğitime gidip geldiği sırada kendisini ilin valisi çağırır. Vali, bir şehirdeki en büyük idari amir olarak devletin otoritesini il genelinde temsil eden şahıstır. Devlet, merkeze uzak bu ilde varlığını öncelikle vali aracılığıyla göstermektedir. Vali çağırdığı öğretmene şöyle der:

- “Köyde karışanınız görüşeniniz olmayacak.

- (Birden ciddileşti)

- Ama bilin ki ... ama bilin ki bizim gözümüz nerde olursanız olun sizin üstünüzde olacak (Edgü, 2022, s. 54).”

Valinin ciddileşerek “Bizim gözümüz üstünüzde olacak” ifadelerini kullanması önemlidir. Burada biz ifadesi devleti temsil eder. Hakkâri’ nin bir köyünde bir öğretmen dahi devletin denetim mekanizmasından bağımsız değildir. Valinin ciddi olması ise daha önce belirtildiği gibi devletin kurumsal kimliğini temsilen görevde bulunduğu içindir denilebilir. Vali, bir nevi memura “her yaptığınız takip ediliyor” mesajı vermiştir.

Son olarak Yaşar Kemal’ in *Teneke* romanında da Fikret Irmaklı karakteri idealist Cumhuriyet bürokratlarına bir örnek teşkil eder. Yaşar Kemal’ in eserlerinde sıklıkla görüldüğü gibi roman; Anadolu’da geçimini sağlamak üzere çeltikçilik yapan çeltik ağaları ile çatışan bir kaymakamı konu almaktadır. Kasaba; çeltik ağalarının baskıları yüzünden devlet otoritesinin zayıfladığı; sürekli idareci değiştiren bir bölgedir. Eser kasabaya Resul Efendi adında kendi halinde bir adamın kaymakam vekili yaparken yaşadığı zorlukları ele alarak başlamaktadır.

Resul Efendi; uzun yıllar devlet memurluğu yapmış, kendi hâlinde eşi ile yaşayan bir adamdır. Emekliliğine az bir süre kala kaymakam vekili olmasına sevinmekten çok üzülmüştür. Üzülmesinin sebebi kasabada zorbalıklarıyla meşhur çeltik ağalarının baskısıdır. Resul Efendi, kasabaya mektepten yeni mezun olarak atanan Fikret Irmaklı sayesinde rahatlamıştır.

Fikret Irmaklı; Cumhuriyet’ e bağlı, idealist ancak tecrübesiz bir kaymakamdır. Kasabaya ilk geldiği andan itibaren etrafını saran çeltik ağalarının ona olan iyi davranışlarının altta yatan nedenini anlayamamıştır. Onları yalnızca misafirperver ve iyi insanlar olarak benimsemiş, yanlış ve yapılmaması gereken

evraklara imza atmıştır. Resul Efendi kaymakamın hatasının çeltik kanununu iyi okumamasından ileri geldiğini aktarır:

“Resul Efendi usuldan usuldan:

-"Hanım," dedi. Hanım, başını bir an dikişten kaldırdı "Söyleme, karışma bu işlere diyorsun ama nah burama geldi. Ne iyi çocuk bu Kaymakam bir görsen Hanım! Nur gibi ... Tertemiz. Acemiliğinden düştü ağlarına. Hiçbir şey bilmiyor. Ona, bir anlatsam bunların çevirdikleri dolapları ... Bir anlatsam, alimallah duman attırır." Dudaklarını yaladı. "Bir anlatıversem. Bir çıtlatıversem. Doktor var ya sarı Doktor dönüp duruyor etrafında ya, o bir çıtlatsa... Azıcık bir çıtlatsa... Çıtlatmıyor. Adı beş paralık oldu fukaranın. Yok yere beş paralık. Hiçbir günahı yok. Öyle sahalara ruhsat verdi ki aklı başında olan, bunlara izin verir mi? Bir okusa Çeltik Kanununu ... Baştan aşağı bir okusa! Aaah, bir okusa! Hakkında çıkarılanları duyuyorum da, gözlerimden yaş geliyor” (Kemal, 2003, s. 34).”

Kaymakam kasabaya gelişinin ardından Resul Efendi ile dost olmuş, kasaba hakkında ondan bilgiler almıştır. Ancak belirtildiği gibi eşraf ağalarının ve bir memurun yanıltmasıyla ruhsat verilmemesi gereken yerlere ruhsat vermiş, ilerleyen dönemlerde halkın da mağdur olmasına neden olmuştur. Halkın mağduriyetinin yanında rüşvet yediği ve bu yüzden ruhsat verdiğine dair dedikodular da kasabayı sarmıştır.

Eserin sonunda Resul Efendi artık dayanamayarak kaymakama gerçekleri açıklar. Kasabada dönen işlerin iç yüzünü öğrenen kaymakam artık çeltik ağalarına fırsat vermeyerek önlerini keser. Kaymakamın evi taşlanır, hatta bir çeltik ağası pencerelerini dahi kurşunlatır. Fakat kaymakam korkmak yerine daha da kinlenerek ağaların üstüne gider. Ne yazık ki kaymakamın kasabadaki otoritesi uzun sürmez, eserin sonunda ağaların Ankara’ya baskıları sonucu tayini çıkar (Kemal, 2003, s. 78).

Özetle verilen örneklerle bakıldığında; devlet tüm birimleri ve personeli ile beraber bir takım halinde çalışır. Vatandaşa ve memura sunduğu imkânların yanında beklentileri de mevcuttur. Ancak temelde personelden beklentisi eserlerden de hareketle “var olan düzenin devamı” ve “çarkın dönmesidir” denilebilir.

2.2.2 Devletin Beklentisinin Dışına Çıkan Memurlar

Dünder Öğretmen ve savcı gibi karakterler kendini görevine adanmış; devletin ona çizdiği görev tanımına harfiyen uyarken eserlerde bunun aksi yönde birçok memur karakteri bulunmaktadır. İlk olarak Osmanlı Devleti’nde geçen *Var Olmak* romanına bakıldığında güçlü karakterler olan Ahmet Anzavur Paşa ve Reji Müdürü Hamdi Bey bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

“Osmanlı Devleti zamanında yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen unvan” (TDK Sözlüğü, 2025) anlamına gelen paşa kelimesi, Osmanlı Devleti’nde çoğu zaman bir memur ve bürokrattan öte anlamlar ihtiva etmektedir. Öyle ki bir paşa tarihte (Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa) devlete isyan etmekle kalmayıp savaş ilan etmiştir. Bu denli yetkilere sahip paşaların kanun ve nizamdan ayrılan davranışları olmasını da beklemek abes değildir. *Var Olmak* romanında Anzavur Paşa bahsedildiği gibi bir kimliği bulunan, aynı zamanda Osmanlı Devleti ve Millî Mücadele arasındaki olaylarda adından söz ettirmiş tarihi bir şahsiyettir. İlhan Tarus bu tarihi şahsiyeti romanına konu alırken şu cümleleri zikretmektedir:

“Hiçbir şey bu adamın kasabaya saldırdığı tesiri eksiltemez sanılırdı. Uşaklardan birinin kırbaç altında can verdiği gün, jandarma yüzbaşısı kapısına kadar gelmişti de vurmadan, düşünüp düşünüp, geri dönmüştü. Mektebin pencerelerinden Müdür Nedim Bey ile Muavini Kemal Bey onu görmüşlerdi. Kaymakam, iri siyah sakallı, dev gibi geniş omuzlu, korkunç gözlü biriydi ya, ses çıkaramamıştı. Birkaç gün sonra hükûmet doktorunun ölüyü muayene ederek kalp durmasından ölüm raporu verdiği işitilmişti.” (Tarus, 2019, s. 8) Anzavur Paşa; güçlü, kuvvetli, yenilmez ve aynı zamanda “sınır tanımaz” bir biçimde tasvir edilmiştir. Paşa, “adam öldürme” gibi bir suçu işlemiş ancak jandarma ve kaymakam dâhil kimseye hesap vermemiştir. Romanın kurmaca bir eser olduğu göz önünde bulundurulsa dahi bu örnekten Osmanlı Devleti’nde paşaların yetkisi hakkında bir izlenim elde edilmektedir.

Adam öldürme suçundan herhangi bir sorumluluk almadan kurtulan paşa, doktorun “yalan” raporu ile de tamamen aklanmış görünmektedir. Bu noktada üstün yetkilerle donatılmış, makam mevki sahibi olmasının avantajını kullanan paşanın davranışları tartışılabilir bir noktaya erişmiştir. Görev tanımı belli olan üst düzey

memurlar, kimi zaman kişisel hırs ve gayelerini, devletin onlara verdiği yetkiyi kullanarak gerçekleştirebilmektedir. Anzavur Paşa da eserde böyle bir portre çizer.

Eserde daha önce bahsedildiği gibi iki kutup bulunmaktadır. Birincisi Osmanlı Devleti ve “paşalık” konumunu temsilen Ahmet Anzavur Paşa, ikincisi ise Millî Mücadele’ ye sonradan bilfiil desteği ile katılan Hamdi Bey’ dir. Ahmet Paşa, görev yönüyle kanunlara aykırı durumlarda bulunurken Hamdi Bey ise kasabada “sarsılmaz” otoritesi ile bilinmektedir. Yine bu durum eserde:

“Reji müdürü, tütün varlığının, tütün zenginliğinin tek başına hâkimi, sahibiydi. Kasabada olsun, köylülerde olsun, tütünle uzaktan veya yakından ilgisi olmayan tek insan akla gelemezdi Biga’da... Çay kenarına doğru inen caddede, iki kat üzerine ahşap, beyaz boyalı dairesinde, sekiz o kadar memur, alt kat koğuşlarda barınan kırk kadar kolcusu ile reji müdürü, hemen hemen tek kuvvetiydi şehrin... Elinde kalın, gümüş saplı bir baston taşırdı. Sesinin tonunu tanıyanlar pek azdı. O kadar kısa sözlerle, o kadar boğuk bir sesle konuşurdu ki karşısındakiler, yetmeyen kelimelerin ve ölmeyen sesinin baskısı altında, maksadı anlamadan huzurundan ayrılırlardı. Kaymakam, hangi kaymakam olursa olsun, Hamdi Bey’in yanına, pek öyle sık giremezdi. Oysaki kibar bir adamdı... Ama bu adamın anlaşılmaz bir tarafında kapalı bir kudret vardı ki, meydana çıkmak için hemen hiç fırsat bulamadığı halde, varlığını belli ederdi (Tarus, 2019, s. 12-13).” şeklinde ifade edilmektedir.

Reji İdaresi; yani günümüzde tek el ürünleri olarak geçen kurumun idaresini işleten Hamdi Bey, gelirini tütünden sağlayan bir kasabanın halkı üzerinde önemli bir tesire sahiptir. Romana göre az ama etkili konuşan Hamdi Bey, herkesle muhatap olmaz ve otoritesine gölge düşürmez. Halk ondan çekinmekle birlikte bir saygı duyar ve işi düşmeyen onun yanına uğramamaktadır. Hamdi Bey, eser boyunca neredeyse kasabanın hâkimi gibi davranışlar sergilerken görevi gereği vatandaşa hizmet eden kendisi değil sanki “vatandaş ona hizmetle yükümlü” algısı çizilmektedir. Oysa devlet ortaya çıkış amacı itibarıyla bütün personeli ile vatandaşa hizmet için vardır. Bu noktada Hamdi Bey, kendisine verilen görevin sınırlarının dışına çıkmıştır denilebilir.

Belirli bir eğitim alarak mezun olan memurlar, görev yerlerine ayrılıp belki de ömür boyu aynı il/ilçede görev yapmaktadırlar. Ancak bu geçen sürede ülkede ve dünyada birçok gelişme olup nadir de olsa kanun yönetmelik vs. değişikliği olmaktadır. Modern dünyada yaşayan her birey gibi memur da kendini geliştirmeli,

dünyaya ayak uydurmalıdır. Tarık Buğra' nın *Dönemeçte* adlı romanında hükümet doktoru Şerif, eserde bu konudaki iç muhasebeyi yapmaktadır.

Dönemeçte adlı eserde, romanın adından da vurgulandığı gibi Cumhuriyet tarihinde çok partili hayata geçiş denemelerinin yapıldığı bir Anadolu kasabası işlenmektedir. Kasabanın yaşlıları Osmanlı Devleti' ni görmüş, gençleri ise Cumhuriyet' in değerleri üzerine doğmuştur. Doktor Şerif ise yazar tarafından hem insanî hem de idealist memur yönüyle aktarılmıştır. Kasabada fikren yalnız olan Doktor Şerif, romanda bir nevi aydın bunalımı yaşamaktadır.²

Doktor Şerif, yaşadığı hayatı öncelikle kasabaya yeni gelen memur Orhan üzerinden sorgular:

“Bu uyku tozu serpilmiş hayat kesimine ilk isyan eden Şerif değildi; hemen hemen her yeni gelen memur eskilerin yakasına sarılıp uyandırmak, gerçek hayata çevirmek için sarsmak isteğini duymuştu. Ama daha diplomanın mürekkebi kurumadan her şey bitiyordu (Buğra, 2019, s. 75-76).”

Doktor Şerif kasabaya yeni gelen memur Orhan ile ilgili düşünürken zihninden verilen düşünceler geçmektedir. Orhan belki de Doktor Şerif' e kendi gençliğini ve kasabaya ilk geldiği dönemleri hatırlatmaktadır. Genç memur, fakülteden “idealist” bir şekilde mezun olmuş ancak günlük hayatın sıradan uğraşlarına yenilmiştir. Eserdeki ifadesiyle “diplomanın mürekkebi kurumadan” taşrada bütün idealler sona ermektedir. Doktor Şerif sorgulamaya devam ederek şunları ifade eder:

“Nah işte şurdakilerin, yalnız veteriner değil, savcısı, yargıcı, öğretmenleri, mühendisi dahil, bir tekinin bir yıl içinde bir tek kitap aldığı olmazdı. O pis gazeteler bile, sadece günün kavgası, çekişmesi ne ise ancak ona göre okunurdu. Ve mesleklerinden de kopup gitmişlerdi. Dünya, her konuda buluyor, buyuruyor, boyuna geliyor, kendi kendini yeniliyordu. Bu gelişmeler de herkese açıktı. Ama başını çevirip de bakan kim (Buğra, 2019, s. 80-81)?”

Memurların dünyadan, bilim ve sanattan hatta mesleklerinden dahi uzaklaştığını söyleyen Doktor Şerif, memurların ancak gazete okuyarak vakit

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: ² Üzel, O. (2022). *Dönemeçte Yalnız Bir Adam: Doktor Şerif*. *Kültür Araştırmaları Dergisi* (14), 189-208. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1132546>

geçirdiklerini söyler. Okunan bu gazeteler ise “günün kavgası ve çekişmesi” ni takip etmek için okunmaktadır. Burada memurlara, devlet kademesinde işe girdikten sonra kendilerini geliştirmediklerine dair önemli bir eleştiri mevcuttur. İşte Doktor Şerif, kasabada vatandaşın değil kendisi gibi memurların arasında da fikren yalnızdır. O daima ileriye gitmek gerektiğini düşündüğü için eserin sonlarında doğru da milletvekili olmuştur. Böylece Tarık Buğra’nın kaleme aldığı *Dönemeçte* adlı esere bakıldığında bir kısım memurların dışarıdan “yeterli” ancak işin iç yüzüne bakıldığında “yetersiz” oldukları söylenebilir.

Doktor Şerif’ e benzeyen diğer bir karakter ise *Karanlık Dünya*’ da Hâkim Ahmet’ tir. Ahmet Hukuk Fakültesi’ nden yeni mezun olmuştur. Anadolu’ da Mazılık adı verilen kasabaya atanır. Aslında fakülteden mezun olduktan sonra avukat olmak ister fakat bir şekilde kendini hâkim muavini olarak Anadolu’ da bulur. Ahmet, Mazılık’ a geldikten aylar sonra dahi alışamaz. Bir kadının evinde kiracı olarak yaşamaya başlayan Ahmet’ in çevresi kaymakam ve birkaç öğretmen ile sınırlı kalır (Hançerlioğlu, 1951, s. 3-50).

İstanbul gibi bir şehirden henüz elektriğin dahi olmadığı bir kasabaya gelen Ahmet zihniyet olarak da kasabalılar ile anlaşamaz. Bulunduğu kasabaya karşı kendisini yabancı hisseder. Ahmet’ in sorgulamaları eserde şöyle geçmektedir;

“Ben burada neyim?... Sadece bir hiç... Varlığımın bir faydası olmadıktan sonra yokluğumun ne zararı olabilir? Kendi vatanımda bir İngiliz, bir Alman, bir Japon kadar yabancı hissediyorum kendimi (Hançerlioğlu, 1951, s. 11)...”

Verilen alıntıdan da hareketle Ahmet’ in bir nevi “yabancılaşma” hissine sahip olduğu söylenebilir. Bireyin yaşadığı toplumdan uzaklaşması ve farklılaşması bağlamında insanlık tarihi kadar eski olan yabancılaşma kavramını felsefî bir zemine oturtan ilk düşünür Hegel’ dir (Osmanloğlu, 2016, s. 68). Hegel’ in yanında Marx ve Lucacs gibi filozoflar da yabancılaşmayı ele alarak kendi perspektiflerinden açıklamışlardır. Dünya edebiyatında ise bireyin geçirdiği değişimler ve ruhi bunalımlar çerçevesinde yabancılaşma temasını sıklıkla işleyen yazar Albert Camus’ dur. Camus; bu anlamda birçok yazara örnek olmuş ve yabancılaşma temi, halen bireyi esas alan modern edebiyatta önemini koruyan konular arasında yer almaktadır.

Modern insan kendisine verilenin dışında sorgulayan ve cevaplar arayan bir tavır sergiler. Fransız İhtilali’ nin ardından ortaya çıkan ulus devletleri ve teknolojik gelişmelerin sonunda yaşanan I. Ve II. Dünya Savaşı ile de toplumlar derinden

etkilenmiştir. Savaşın verdiği travmatik hasar yirminci yüzyılda bireyselleşmeyi hızlandırmıştır. Böylece yabancılaşma temi de hem toplumda hem de edebi eserlerde kendisini gösterir. Hâkim Ahmet *Karanlık Dünya*’ da bu türden bir sorgulama yaşar. Karakterin hayata bakışı, yetişmesi ve eğitimi yaşadığı mekân ile taban tabana zıttır. Bulunduğu yerde kendisini bir “hiç” olarak tanımlar.

Görev ve yetki alanının dışına çıkan, kendisini geliştirmeyen memurların dışında eserlerde bir de rüşvet ve yolsuzlukla mesleğine ihanet eden memurlar vardır. Kemal Tahir’ in *Esir Şehir Üçlemesi*’ nde *Esir Şehrin İnsanları* adlı eserine bakıldığında benzeri bir bozulma göze çarpmaktadır. Bahsedildiği gibi 19 ve 20. yüzyıllar Osmanlı Devleti için kâbusun gölgesinde savaşın hüküm sürdüğü yüzyıllar olmuştur. Altı yüzyıllık Osmanlı medeniyetinin başkenti İstanbul; artık esir bir şehirdir. Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin ardından memleketin her tarafı işgal olmuş, İstanbul da İtilaf Devletleri’ nin işgaline uğramıştır.

Eserin kahramanı Kâmil Bey, bir paşa oğlu olarak işgal dönemi İstanbul’ unda bocalamaktadır. Osmanlı Devleti’ nin kısmen refah dönemine şahitlik eden karakter şimdi ise karısı Nermin’in halasının evinde adeta “sığıntı” gibi yaşamaktadır. Ardından ailesine ait bir konağı tadilat ettirerek orada yaşamaya başlar. Burada Nermin’ in halasının evi Kâmil Bey’ in “köşeye sıkışmışlığı” ve “çaresizliğini” temsil ediyor denebilir. Nitekim ailesine ait Bağlarbaşı’ ndaki konağa geçtikten sonra romanın seyri de şekil değiştirir. Bir paşa oğlu olarak konak kültürü ve konak aslında Osmanlı Devleti’ ni temsil etmesinin yanında Kâmil Bey’ in özgürlüğünü de vurgulayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Tahir, 2005, s. 7-76).

Konağa geçince Kâmil Bey; eski dostları vasıtasıyla gelir de elde etme amacıyla *Karadayı* gazetesinde çalışmaya başlar. Bu gazetede hedefi başlarda maddi kazanç olsa da Nedime Hanım’ ın gayretlerinden etkilenerak Kâmil Bey de Millî Mücadele’ ye aktif bir şekilde katılma kararı alır. Nedime Hanım karakteri ve Kâmil Bey’ in eşi Nermin arasında kısa bir kıyas yapıldığında; Osmanlı kadını ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ nin kadını olarak iki farklı profil ile karşılaşıldığı söylenebilir. Nermin Hanım; var olan gücüne ailesine ve “rahatlığına” düşkün iken, Nedime Hanım eşi hapse düşmüş “hamile” bir kadın olmasına rağmen “çalayan” ve “mücadeleden geri durmayan” bir şahıstır. Nitekim Kâmil Bey de Nedime Hanım’ ın azminden etkilenerak Millî Mücadeleye destek kararı almıştır. Ancak işler istenilen şekilde gitmez ve Kâmil Bey tutuklanır.

Kâmil Bey' in tutuklanması ile Osmanlı Devleti' nin son dönemi, hapisaneler, bürokrasinin işleyişi ve memurların yaklaşımları Kemal Tahir' in *Esir Şehrin İnsanları* adlı eserine doğrudan yansımıştır. Burada ilk karşılaşılan, insan olmanın verdiği “maddi güç ve para” zafiyeti ile birlikte doğan “rüşvet ve yozlaşma” konusudur. Rüşvet tarih boyunca; şüphesiz devlet mekanizmasının çalıştığı ve memurların bulunduğu hemen her toplumda görülmüştür. ³ *Esir Şehrin İnsanları* adlı eserde de bu duruma örnek olarak:

-“Mahpuslardan biri söylese..”

“Ne haddine ! Abdullah Ağa gözünü patlatır!

“Müdür Bey?”

“Abdullah Ağa gözünü patlatır dedim ya...”

“Müdür Bey’in de mi?”

“Elbette... Abdullah Ağa, Müdür Bey’e, devletten her ay aldığı maaşı haftadan haftaya veriyor. Sen olsan hangisini sayarsın (2005, s. 149) ?” metni geçmektedir. Metinde Kâmil Bey, eserin başında kendisi henüz tutuklanmadan İhsan’ ı hapisanede gizlice ziyaret etmek istemiştir. Bu durumun açığa çıkmasında ise korkulan durumun devletin memurları yerine bir mahkûm olan Abdullah Ağa olduğu göze çarpmaktadır.

Abdullah Ağa belirtildiği gibi müdüre her ay rüşvet vererek istediklerini yaptıran bir karakterdir. Devletin ise kamu yararına işleyişi sağlaması için görevlendirdiği müdür, halkın yararına değil şahsi menfaatleri lehine çalışmaktadır. Rüşvet değinildiği gibi hemen her toplumda görülse de bu eserde rüşvet konusunun son devrini yaşayan Osmanlı Devleti’nin memur yapılanmasının ahvalini yansıtması açısından önemli olduğu söylenebilir. Zira bir devletin zayıflaması yalnızca savaşlar aracılığıyla olmayıp, memurların kamu vicdanını yaralayan davranışları sebebiyle de olmaktadır. Yozlaşma en az savaşlar kadar devlete zarar verip, vatandaşın devlete güvenini sarsmaktadır. Bu nedenle rüşvet ve yozlaşma; hem devlet açısından hem de vatandaşın kamu görevlilerine bakışı açısından kötü bir sosyal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bölümde temel bakış açısı olarak devlet kurumu seçilmiş, eserlerde devletin gözünden bürokrat ve memurlara odaklanılmıştır. Belirlenen eserlerde

³ Tarihin yazılı kaynaklar çerçevesinde gidebileceği son nokta olan Sümer Devleti tabletlerinde, çocuklarının okulu geçmesi için öğretmenlere rüşvet verildiğine dair bilgiler mevcuttur. Bkz: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusvetin-ilk-belgesi-39090419>

tarihsel olarak Osmanlı Devleti' nin son döneminden yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar yaklaşık yüz yılı aşkın bir dönem ele alınmıştır. Bu tarihlere bakıldığında en önemli tarihi olayın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması olduğu söylenebilir.

Yeni ülke henüz kurulmadan savaşlarla ve adeta kaos ile geçen on dokuzuncu yüzyıl; Osmanlı Devleti memurlarını da derinden etkilemiştir. İmparatorluğun o gösterişli devri kapanmış geriye yalnızca bir varoluş mücadelesi kalmıştır. Bu noktada özellikle son dönemde Padişah-İstanbul Hükümeti ile Millî Mücadele arasında kalan memurlar derin bir ikilem yaşamış farklı taraflara dağılmışlardır.

Osmanlı Devleti henüz yıkılmadan devam eden bürokratik gelişmeler, yeni Türkiye Cumhuriyeti' nin kurulmasıyla elbette yeni bir form kazanmıştır. Yeni devlet; yeni ideoloji ve yeni bir anlayış getirmiştir. Burada yeni devletin bürokrat ve memurlarından beklentileri olmuş, onlara yeni misyonlar dağıtmıştır. Özellikle anayasalar ve kanunlar ile bu misyonların sınırları çizilmiştir. Ancak bazı memurlar işine ve yeni devletin ideolojisine sıkı sıkıya bağlı iken, bazı memurlar ise bu beklentilere yeterince yanıt verememiştir. Kısaca bu bölümde eserlerde memur ve bürokratların devletin gözünden hangi konumda olduğu irdelenmiştir.

3. İKİNCİ BÖLÜM: MEMURUN YAKLAŞIMI İLE DEVLET KURUMU ve VATANDAŞ

“Yaşamı ve mekânı anlamlandıran, ruh veren insandır” sözünden hareketle bu bölümde perspektif; memur ve bürokratin gözüne konumlandırılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi memur ve bürokrat olmadan devlet kurumu ve vatandaş anlamsız kalır. Devletin çarkları ancak memurlar aracılığıyla işleyebilir.

İncelediğimiz romanların vaka zamanlarına bakarak tarihsel olarak değerlendirdiğimizde, Osmanlı Devleti’ nin son dönemlerinden günümüze kadar geniş bir süreçten bahsedebiliriz. Bu anlamda bürokrat ve memur konusunda romanların tarihsel arka planını anlamlandırabilmek için ilk olarak Osmanlı Devleti’ ne bakmak doğru olacaktır. Batılılaşmanın getirdiği reformlar ve özellikle II. Mahmut’ un idari yenilikleri sonrasında memur sayısı hızla artmıştır. Klasik dönemde yalnızca Enderun Mektebi’ nde eğitim alan memurlar; modern kurumların kurulmasıyla bu kurumlarda eğitim almaya başlamışlardır. Rüşdiye Mektepleri, Dârulmuallimîn ve Dârulmuallimât gibi kurumlar eğitim tekelinin Enderun Mektebi’ nden ayrılmasına neden olmuştur. Çalışmanın I. bölümünde değinildiği gibi Mülkiye’ nin kurulması ise günümüzde hala modern eğitime devam eden Siyasal Bilgiler Fakülteleri’ nin temelini atmıştır. Bu durum yetişen öğrenci sayısını dolaylı olarak da memur sayısını hızla artırmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’ nin kuruluşunun ardından modern üniversite ve fakülteler açılmıştır. Anayasa ve kanunların verdiği güvence ile her birey memur olma hakkını elde etmiştir.⁴ Eğitimlerini başarı ile tamamlayan adaylar halen Kamu Personeli Seçme Sınavı gibi sınavlar aracılığıyla kamu hizmetine girme haklarını elde ederler. Kısaca Cumhuriyet’ in ilanının ardından yaşanan gelişmeler, anayasal güvence ve nüfusun artış hızı (memur ihtiyacı bağlamında) ile birlikte Osmanlı Devleti’ nde binler ile ifade edilebilecek memur sayısı günümüzde milyonları bulmuştur.⁵

Bu bölümde yine anayasa ve kanunlardan hareketle memurun gözünden incelediğimiz romanlarda çeşitli konular ile karşılaştık. 657 Sayılı DMK’ da da

⁴ 1982 Anayasası’nın 70. Maddesinde “Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilmez” ifadesi yer almaktadır. (mevzuat.gov.tr)

⁵ Bu konu ile ilgili sayısal veriler için Ekler bölümüne bakınız.

“istihdam şekilleri” kavramı ile verilen işe alım süreçleri kurumdan kuruma farklılık göstermektedir (mevzuat.gov.tr, 2025). Romanlarda istihdamın yanında hayatın içinde var olmaya çalışan memurların farklı koşullarda yaşadıkları zorluk ve sıkıntılara tanık olduk. Bulunan verileri, DMK’ daki maddeler ile bağlantılı bir şekilde sınıflandırdığımızda memurların çeşitli durumlarını tespit ettik.

Kurumsal anlamda “bürokrat ve memur” sıfatını taşısa da memur da aslında sıradan bir insandır. Doğar, büyür, yaşar ve ölür. Kendine ait görüşleri, sıkıntıları, hayata dair kaygıları vardır. Bu noktada ilk olarak memurların “geçim sıkıntısı” ile karşılaşmaktadır. Her ayın belli bir günü eline geçen “sabit” bir maaşı olan memur, hem Osmanlı Devleti’ ni ele alan romanlarda hem Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’ nde işlenen romanlarda geçim sıkıntısı çekmektedir.

Geçim sıkıntısının yanında siyasi sorunlar da yine memurların karşılarına çıkan problemlerden bir tanesidir. Ele alınan romanlarda yüz yılı aşkın bir tarihi dönem incelenmiş, onlarca hükümet ve anlayışın bulunduğu eserler araştırılmıştır. Kendine ait bir dünya görüşü ve fikirleri olan memurlar kimi zaman bu noktada idare ile çatışmış bunun sonucunda bazı yaptırımlarla karşılaşmışlardır.

Yapıtlarda işine derinden bağlı, yalnızca görev bilinci ile hareket eden memurların dışında olumsuz durumlar da mevcuttur. İnsanın olduğu yerde hata ve kusur da doğal karşılanabilir. Ancak kimi zaman iltimas ve rüşvet gibi bir memurun uzak durması gereken durumlar da eserlerde gözlemlenmektedir. Memurların hayatını dolaylı da olsa etkileyen mekân ve kıyafet gibi unsurlar da yine eserlerde araştırılan konular arasında yer almaktadır.

İlk olarak memurların istihdam edilme süreçleri ele alınmıştır. Ardından memurların yaşadığı olumsuz durumlar sınıflandırılmıştır. Olumsuz konuların başında ise mali sıkıntılar yer almaktadır. Sosyal hayatın içinde yaşayan memur ve bürokratların yaşadığı maddi sıkıntılara bakılmış, romanlarda yer alan örnekler incelenmiştir.

3.1 Eserlerde Karakterlerin Memurluğa Giriş Şekilleri

657 Sayılı DMK’ da “istihdam şekilleri” ilkesince: “Kamu hizmetleri; memurlar, sözleşmeli personel, geçici personel ve işçiler eliyle gördürülür (mevzuat.gov.tr, 2025) ifadeleri yer almaktadır. Kamu hizmetleri memur, sözleşmeli personel ve geçici personel gibi sıfatlarla personeller tarafından

yürütülmektedir. Çalışanların işe giriş şekilleri ise değişmektedir. İşe giriş şekillerinin detayları kurumdan kuruma farklılık göstermektedir.

İncelenen eserlerde genç, yaşlı, taşrada, merkezde, kadın ve erkek birçok bürokrat ve memur profili ile karşılaşmıştır. Bazı karakterler geldiği konumu liyakat bağlamında hak etmesinin yanında bazıları ise bu konumu halk arasında “torpil” olarak anılan “kayıрма” ile elde etmiştir.

İlk olarak sahip olacağı meslek için eğitim alan ve emek veren karakterlere baktığımızda *Pertev Bey'in Üç Kızı*’nda Berrin ile karşılaşmaktayız. Berrin eserde yıkılan imparatorluğun ve ailenin ardından olaylara soğukkanlılık ve sebat ile yaklaşan önemli bir karakterdir. Ablası Selmin’ in naif karakterinin aksine Berrin mücadeleci kimliği ile ön plana çıkar. Ailesini zor durumdan kurtarmayı kendine gaye edinen Berrin önce postanede işe girer. Berrin’in postanede işe girmesinin sebebi ise maddi kaygılardır. Asıl amacı doktor olmak olan Berrin; postaneden elde ettiği gelir ile tıbbiyeyi kazanarak doktor olur (Ayaşlı, 2021, s. 89).

Ölmeye Yatmak’ ta Aysel ise Türk edebiyatında aydın kadın karakterlerden ön plana çıkan bir isimdir. Kadınların sınırlı imkânlarla sahip olduğu muhafazakâr ve küçük bir kasabadan akademisyen olmayı başaran Aysel, şüphesiz geldiği noktayı aldığı eğitime borçludur. Eğitim hayatı zorluklarla geçmiştir. Eserde değinildiği gibi babası “geri kafalı” olduğu için onu bir ilkokul müsameresine bile göndermek istemez. Ancak ilçenin kaymakamı babasını tehdit ederek ikna eder. İlkokulun ardından “ağlayarak” da olsa ortaokula gönderilen Aysel, Kız Lisesi’ni de bitirerek üniversiteye girmeyi başarır (Ağaoğlu, 2014, s. 44-399). Bu anlamda Aysel eğitim hayatının her aşamasında farklı bir engelle karşılaşmıştır. Ancak Aysel’ i; modern, eğitilmiş ve aydın bir kadın olmaktan kimse geri alamamıştır.

Kavak Yelleri’ nde Doktor Sabri de mesleğe aldığı tıbbiye eğitimi sonrası başlamıştır. Neredeyse tüm ömrü kasabada geçen Doktor Sabri kendisini “ihtisas yapmaya fırsat bulamamış” bir doktor olarak tanımlar (Güntekin, 2018, s. 13). Fakültenin ardından doğrudan hükümet doktorluğu yapmaya başlayan karakter, hayatının büyük çoğunluğunu kasabada geçirir.

Orhan Hançerlioğlu’ nun *Karanlık Dünya* romanında Hâkim Ahmet ve Yaşar Kemal’ in *Teneke* romanında Kaymakam Fikret Irmaklı da tahsilini yeni bitirmiş ve Anadolu’ ya atanmış bürokratlara örnektir. Hâkim Ahmet esasen bir avukat olmak istemiş fakat hayat şartları onu devlet memuriyetine itmiştir. Ahmet geldiği kasaba ve mekândan rahatsız olur, bu durumu roman boyunca hissettirir

(1951, s. 11). Fikret Irmaklı ise genç ve tecrübesiz oluşu nedeniyle kurnaz çeltik tüccarlarının kötü amaçlarına bilmeden de olsa hizmet eder. Kasabaya atandığı ilk andan itibaren yardımsever davranışları ile kaymakamı çepeçevre saran eşraf, eserin başlarında Irmaklı' ya her istediği yaptırmayı başarır (2003, s. 78). Ahmet ve Fikret Irmaklı; bulundukları coğrafyaya uyumsuz konumları, fikirsel ayrılıklar yaşamaları ve kasaba ile ilişkileri bakımından ortak örneklere sahne olurlar.

İlyas Efendi romanında İlyas da rahmetli babasının bir “tanıdığı” vasıtasıyla memur olur. İzgü' nün ironik bir yaklaşımla kaleme aldığı eserde İlyas' ın işe giriş sürecinde sık sık “torpil” kelimesi kullanılır. Öyle ki eserin bu bölümünde yardımcı karakterler İlyas' ın tanıdığı Kerim Efendi' ye doğrudan “torpil” diyerek hitap ederler. (2005, s. 33-34) Eser her ne kadar ironi içerse de saflığı, cahilliği ve beceriksizliği ile İlyas Efendi gibi bir karakterin, memuriyete girmesi için tek yolun bu olduğu da yazar tarafından sezdirilen bir husustur.

Torpil denilince yine Tanpınar' ın ironik eseri *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nden bahsetmek gereklidir. Enstitünün kuruluşundan itibaren, daireye alınan neredeyse her personel “torpillidir”. Nitekim Halit Ayarcı eserin bir bölümünde özellikle bu yolu seçtiklerini vurgular. “Hısım ve akrabalarından” seçildiği belirtilen enstitü kadrosu kayırmacılığın açıkça bir göstergesi konumundadır (2014, s. 13).

Ele alınan birçok romandan hareketle “tanıdık” vasıtası ve “torpil” ile işe girmenin yaygın bir durum olduğu söylenebilir. Bunun dışında karakterlerin eğitim hayatı, sınavlar ve bunlardan farklı değerlendirmelerin ise eserlerde ayrıntılı olarak yer almadığı gözlemlenmiştir.

3.2 Memurların Yaşadığı Olumsuz Durumlar

3.2.1 Mali Sıkıntı İçerisinde Olan Memur ve Bürokratlar

Maddiyat ve refah seviyesi; paranın bulunduğu eski çağlardan beri insanların hayatına yön veren temel değerlerden bir tanesidir. Batıda coğrafi keşiflerin ardından hızlanan sömürgecilik ve kapitalizm paranın değerini olduğundan daha da artırmıştır. Modern dünyada ise kapitalizm yine her alanda varlığını göstermeye devam etmekte, kişi maddiyatı ölçüsünce hür yaşayabilmektedir.

Geçim sıkıntısı ve gelir sorunu ise bahsedilen nedenlerden dolayı “memurluk” kavramının Türk toplumunda ön plana çıkmasına neden olmuştur. Devlet, bir işveren olarak istihdam ettiği memura verdiği iş güvencesi sebebiyle bireylerin hizmet etmek istediği bir konuma erişmiştir. Devletin elinde kurumlar aracılığıyla dönen paralar ise kimi zaman memurların “yolsuzluğa” yönelmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu durumun engellenmesi amacıyla 657 Sayılı DMK’ da memurun görevleri arasında “Mal Bildiriminde Bulunma” yer almaktadır (mevzuat.gov.tr, 2025).

Memur ve bürokratların penceresinden incelenen eserlerde yaşanan maddi zorluklar çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Devletin ona verdiği görevi “maaşlı” bir şekilde yerine getirmeye çalışan memur ve bürokrat; sosyal hayatta maaşı nispetince özgürdür. İlk olarak Münevver Ayaşlı’ nın üçleme serisinin ilk kitabı olan *Pertev Bey’in Üç Kızı* adlı esere bakıldığında; yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu’nun çaresiz durumu gözler önüne serilmektedir.

Seriye adını veren Miralay Pertev Bey; üç kızı ile geniş bir köşkte yaşayan bir Osmanlı askeridir. Pertev Bey’ in talihi askeri olduğu Osmanlı Devleti ile paralel ilerlemektedir. Osmanlı Devleti Balkan Savaşları’nın ardından iyice fakirleşmiş, dış borçları ödemekte oldukça zorlanmaktadır.

Eserin başında Pertev Bey ve ailesinin “gösterişli” hayatından bahsedilmektedir. Nitekim Pertev Bey ve eşi Avrupai tarzda yetişmiş, Avrupa’da çeşitli görevlerde bulunmuş varlıklı bir bürokrattır. Öyle ki eşi ve kendisi Avrupa’dan getirdiği ürünlerle İstanbul’daki köşkünde çevresine gösteriş yapmaktadır (Ayaşlı, 2021, s. 8). Pertev Bey, kızlarını da Osmanlı Devleti’nin Son Dönemi’nde sıkça görülen Fransız ekolüne göre yetiştirmiştir. İki büyük kızı Selmin ve Berrin; yabancı dil bilen, piyano çalan ve şık giyinen iyi yetiştirilmiş kızlardır. Ancak eserin başında ailenin refah hayatı, imparatorluğa paralel şekilde gittikçe kötü olaylarla zarar görmüştür.

Eserin başında her yönüyle Avrupai bir tarzda yetişmiş, iyi derecede piyano çalan ve çevresi tarafından sevilen Selmin, Halet adlı beyefendi ile nişanlanır. Ancak olaylar kötüye gider ve asker olan Halet şehit olur. Bu noktadan itibaren Selmin iç dünyasına çekilir ve münzevi bir yaşamı tercih eder. Kızlarının başına talihsiz olaylar gelirken aile de ekonomik sıkıntılarla boğuşmaktadır; “İstanbul’ un, İstanbul kibarının, Pertev Bey ailesinin hiç bilmediği, yeni yeni duyduğu kelimeler, cümleler vardı. Mali vaziyet... Para gibi... Osmanlı terbiyesinde para lakırdısı

edilmez, para hakkında, daha doğrusu sual sorulmazdı (Ayaşlı, 2021, s. 39).” Geçmişten beri zengin olan köklü aile artık maddi olarak çöküşe girmiştir.

Eşi Azize Hanım ise yaşadığı görkemli hayata veda etmiş, hem ailesinin hem de imparatorluğun çöküşüne şahit olmuştur. Bir Miralay eşi olan Azize Hanım İstanbul’un işgali esnasında çaresizlikten eşyalarını satmaya başlamıştır. Mücevherleri ile başlayan Azize Hanım kapının önünde duran faytonları dâhil yavaş yavaş her şeyini kaybetmiştir. Romanda Azize Hanım’ın ağzından müşkül durumda olan Osmanlı kadınları aktarılır. Kadınlar geçim sıkıntısı yüzünden evdeki antikalarını çarşıya götürmeye başlamışlardır: “Sanki bütün imparatorluk efradı bedestende birbirlerine randevu vermişti. İstanbul’un bütün kibar hanımefendileri, yalnız veya kalfalarıyla beraber gelmişler, satıyor, satıyor, satıyorlardı. Ama neler satıyorlardı, elmastan tutun, altın, gümüş takımlara kadar, saksonyadan tutun Osmanlıcada “sandık eşyası” denen çevre, havlu, yorgan yüzü, namaz seccadesine kadar... Bütün bunları bir pula veriyorlardı, Türk evleri boşalıyor, tamtakır oluyordu. Bunlar 600 senelik, ne gazalar bahasına toplanmış Osmanlı serveti, Osmanlı hazinesiydi. Bu kıymetler birer birer sokağa dökülüyordu. Adeta Osmanlı bereketinin sonu gelmişti (Ayaşlı, 2021, s. 54).”

Osmanlı Devleti’nde miralay rütbesinde üst düzey bir bürokratin eşi olan Azize Hanım imparatorluğun girdiği maddi çıkmazı temsil eden yalnızca bir örnektir. Eserde Azize Hanım gibi birçok ev kadını belki de eşlerini cephede yitirmiş, evlerinin geçimini sağlamak için gündelik eşyalarını satma durumunda kalmışlardır. Yazar bu durumu “Adeta Osmanlı bereketinin sonu gelmişti” şeklinde ifade eder.

Ayrıca burada dağılan ev ve satılan eşyalar ile Osmanlı Devleti’nin kaderi ile benzerlik kurulabilir. Fatih, Kanuni ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde dolan hazine Osmanlı Devleti’nin refahının en büyük göstergesidir. Ancak ilerleyen yüzyıllarda yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları hazineye de büyük darbe vurmuştur. Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde ise Osmanlı’nın elinde kalan son Balkan toprakları da elden çıkmıştır. Kısaca Osmanlı Devleti; zenginlikten antikacıya düşen İstanbul evleri gibi fakir kalır.

*Pertev Bey’ in İki Kızı’*nda görülen durum ile Kemal Tahir’ in *Esir Şehrin İnsanları* adlı eserinde de karşılaşılmaktadır. Romanın kahramanı Kâmil Bey; Abdülhamit’in zengin paşalarından Selim Paşa’ nın oğludur. Refaha ve bolluğa doğan Kâmil Bey, kendisi gibi bir paşa kızı olan Neriman ile evlenmiştir. Neriman’

ın babasının talihi ise daha trajiktir. Neriman'ın babası Taceddin Paşa, klasik bir Osmanlı bürokratıdır. Devlet batarken dahi müsriflik yaparak harcamalarından bir şey eksiltmemiştir. Ailesine gerçek maddi durumlarını açıklamaktan imtina ederek, eşi ve çocuklarının harcamalarını da kısıtlamamıştır. Ancak bir gece evinin kapısına borç içinde ve ölü bir şekilde bırakıldığında ailesi gerçeği anlamıştır. Taceddin Paşa' nın ailesi lüks ve şatafatlı yaşamını yalnızca biriken borçlar sayesinde devam ettirmiştir (Tahir, 2005, s. 16).

Taceddin Paşa ve ailesinin trajik hikâyesi de yine içinde bulundukları imparatorlukla paralellik göstermektedir. On altı ve on yedinci yüzyılları takiben Osmanlı Devleti ekonomik buhranı iyiden iyiye hissetmiş ve buna çözümler aramıştır. IV. Murat' tan itibaren mali raporlar düzenlenmiş ve kötü gidişat önlenmeye çalışılmıştır. Geçen birkaç yüzyılda dikkati çeken önemli bir konu ise Osmanlı Devleti'nde alışılan gösterişli harcamalardan vazgeçilmemesi olmuştur. Sarayın ve bürokratların harcamaları, kaybedilen topraklar ile artan borçların sebeplerinden bir tanesi olmuştur. Nitekim 1881' de Düyun-u Umumiye gibi kuruluşlarla borçların ödenmesi için çareler aranmıştır. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi' nden süregelen borçlar Türkiye Cumhuriyeti'ne değin sirayet etmiştir. Taceddin Paşa' nın rahat harcamaları ve borç içinde ölmesi Osmanlı ile benzer bir örnek temsil eder.

Kâmil Bey de bir paşa oğlu olmasına karşın, maddi sıkıntılar sebebiyle İstanbul'un işgali esnasında iş aramaktadır. Fransız elçiliğinde iş bulmuş ancak ona düzenli maaşın verilemeyeceği söylenmiştir. Yine de ailesinin geçimi için çalışmaya devam eder (Tahir, 2005, s. 4-40) Eserde bütün karakterlerin yaşadıklarından çıkarılabilecek ortak bir sonuç vardır; yoksulluk. Osmanlı Devleti artık yoksul ve vatandaşlarının refahını sağlamaktan acizdir. Kâmil Bey bu durumu “umut kırıcı” olarak aktarır. Yoksulluk ona göre umut kırıcıdır. Kâmil Bey, maddi sıkıntılardan dolayı geleceğe karamsar bakmaktadır (Tahir, 2005, s. 65).

Eserlerde Osmanlı Devleti' nin ardından Türkiye Cumhuriyeti' nde de memurun maddi imkânlarının kısıtlı olmasına dair örnekler mevcuttur. Muzaffer İzgü' nün *İlyas Efendi* romanı baştan sona bu konuyu işlemiştir denilebilir. İlyas Efendi'nin babası nüfus kâtibidir. Oğlunun da memur olmasını istemiş, teşvik etmiştir. İlyas Efendi de bir tanıdık vasıtasıyla nüfus dairesinde bir kâtip olmuş böylece “efendi” ünvanını elde etmiştir.

Ancak en büyük gayesi devlette memur olmak olan İlyas Efendi, başlarda kıt kanaat geçinse de evlendikten sonra iyiden iyiye maddi bunalıma girmiştir. Evlenip birçok çocuk sahibi olan İlyas Efendi geçim kaygısı sebebiyle gittikçe sağlığını dahi kaybetmiştir. Ailesinin, çocuklarının ve evine kalıcı olarak kalmaya gelen kayınvalidesinin geçiminin altında ezilmiş, yaşadığı stresten dolayı hayatını kaybetmiştir. Eserde “memur olmak, devlete sırtını dayamak” herkes tarafından özenilen; erişilmesi hedeflenen bir amaç iken, memur olanların ise maddi sıkıntılarla boğuştukları açıkça vurgulanmaktadır (İzgü, 2005, s. 5-332).

Böylece Türk toplumunda memur olma durumunun içinde barındırdığı çelişki ortaya çıkar. Memurluğun performansa bakılmaksızın (genellikle) her ay gelen maaşları sebebiyle toplumda bir cazibesi vardır. Ancak bekâr memur evlenip çocuk sahibi olunca veya maddi bir sıkıntı yaşadığında yine bu sabit maaş sebebiyle durumun altından kalkamaz. Kısaca memur olmanın güçlüğüne hem avantaj hem de dezavantaj olan “sabit maaş” sebep olur denilebilir.

Rıfat Ilgaz’ ın II. Dünya Savaşı günlerini aktardığı *Karartma Geceleri*’ nde de öğretmen Mustafa ve diğer memurlar maddi sıkıntı çekmektedir. Yazdığı şiirler nedeniyle hakkında soruşturma açılan Mustafa Öğretmen çareyi kaçmakta bulur. Savaş nedeniyle sıkıyönetim ilan edilmiş, aydınlar üzerinde toplumsal bir baskı vardır. Sosyal hayat kısıtlanmış, sokaklarda dükkânlar dahi erken kapatılmaya başlanmıştır. Halk devleti adeta bir gölge gibi her an ensesinde hissetmektedir. Toplumsal hayatta uygulanan bu “karartma” dan dolayı eserin adı da *Karartma Geceleri* olarak seçilmiştir (1992, s. 62).

Mustafa hapse girmemek için kaçarken kendisi gibi birçok öğretmen arkadaşının yanına sığınır. Burada II. Dünya Savaşı Dönemi’ nde Türkiye Cumhuriyeti savaşa dâhil olmamasına karşın, memurların çektiği ekonomik sıkıntılar göze çarpmaktadır. Mustafa bir arkadaşına bu durumu şöyle yorumlar:

“Memleketin yoksulluk içinde kıvrandığı günlerde aylığımız kaç lira bugün? Seksen üç lira seksen beş kuruş! Surda, tramvay deposunun karşısında karnesiz ekmek satıyorlar, torbalar içinde. Tanesi.. Bir lira! Aldım geçen gün! Demek seksen dört ekmeğe öğretmenlik yapıyoruz. Buğdayımızı Almanlara veriyoruz, savaşa katılmamak için... (İlgaz, 1992, s. 21).” Mustafa Öğretmen’ in hesabı II. Dünya Savaşı Dönemi’ nde memurların durumunu açıkça ortaya koyar. Savaşın gölgesinde ülke ayakta durmaya çalışırken, memurların alım gücü iyice düşmüştür. Yine Öğretmen Cengiz’ in evinde iken en büyük dertleri yiyecek ekmek

bulmaktır. Karne ile verilen ekmekler ve gıda sorunu devam etmektedir (İlgaz, 1992, s. 62).

Ülkenin ekonomik sıkıntılarından yargı mensuplarının da etkilendiği görülmektedir. Orhan Hançerlioğlu' nun *Karanlık Dünya* eserindeki hâkim muavini Ahmet bu duruma bir örnek teşkil eder. Ahmet Hukuk Fakültesi' nden mezun olduktan sonra avukat olmak istemesine karşın çeşitli sebepler sonucu Anadolu' nun Mazılık adlı kasabasına atanır. Hatice adlı kadının kiracısı olan Ahmet, kasabaya bir türlü alışamaz. Eserde Ahmet' in sosyal olarak kasabayı kabullenememesinin yanında çektiği maddi sıkıntılara yer verilmiştir:

“Ahmet bu basık tavanlı kerpiç eve bu aksi yüzlü ihtiyar kadına alışmak için bir hayli güçlük çekti. Gecelerini küçük bütçesini denkleştirmeye çalışmakla geçiriyordu: Beş lira kazanç, altı lira elli kuruş buhran, yedi lira sekiz kuruş muvazene, dört lira kava kurumu... Yekûn: Yirmi iki lira elli sekiz kuruş vergi kesintisi... Maaş bakiyesi yetmiş yedi lira kırk iki kuruş...İşte bir hâkim muavininin istihkakı olan otuzbeş aslî maaş buydu (Hançerlioğlu, 1951, s. 6)”. Geçinmek için sürekli hesap yapan Ahmet hiçbir şekilde bütçesini denkleştiremez. Maddi olarak sıkıntıda olan Ahmet ile ilgili kısımlar Türkiye Cumhuriyeti' nde bir hâkim muavininin zor geçimi ile de okuyucuya fikir vermektedir.

Cumhuriyet Dönemi' nde yazılan eserlerde “küçük memur” karakteri sıklıkla işlenen temalardan biri olmuştur. Burada memurun “küçüklüğü” görevine gönderme olsa da memur; imkân bakımından da kısıtlıdır. Oktay Akbal' ın *Suçumuz İnsan Olmak* romanındaki Nuri de bu memurlardan birisidir. Nuri Kayalı, hayatı sıradan, tekdüze ve sıkıcı bir şekilde geçen devlet personelidir. Her sabah rutin işine giderken “pencereden uzanan sarı bir baş” yani Nedret ile karşılaşması romanın kırılma noktasıdır. Hâlihazırda sıkıcı hayatından memnun olmayan Nuri; evli olmasına rağmen Nedret' ten hoşlanmış, kendi dünyasının ne kadar monoton olduğunu iyiden iyiye hissetmiştir (2024, s. 44).

Eserde Nuri' nin gri hayatı Nedret adlı kadınla karşılaşmasının ardından renklenmiş, ikili yasak bir aşk yaşamaya başlamıştır. *Suçumuz İnsan Olmak* romanında hayatın yeknesaklığı vurgulanırken ilişkilerin sahteliği sorgulanmış ve ikilinin ilişkisi gel-gitleriyle aktarılmıştır. Bu çalışmayı ilgilendiren ise Nuri Kayalı' yı tanımlamak için kullanılan şu sözlerdir; “Sonuç: 300 lira aylıklı küçük bir memur. Nuri Kayalı, iki çocuk babası, gözü duvardaki saatte, kulağı paydos zilinde bir insanoğlu (Akbal, 2024, s. 17).” Nuri Kayalı, “300 lira aylığına” ve

“kendisini bağlayan aile hayatına” adeta hapsolmuştur. Mecburiyetleri ve sorumlulukları belki de onu Nedret’ e iten sebeplerden bir tanesidir. Nedret onun kaçmak istediği yaşamında bir sığınak haline gelmiştir. İş yerinde yalnızca vaktini doldurmak ve oradan çıkıp gitmek istemektedir.

Kısaca memur maaş ile anılırken maaş ise akla memuru getirmektedir. Memurlar kimi zaman “300 lira aylıklarına” sıkışmış hissederken, bazı memurlar ise kalabalık ailelerini kıt kanaat memur maaşı ile geçindirmeye çalışmaktadır. Ancak eserlerde genel olarak memurlar geçim sıkıntısı çekmekte ve ömür boyu bu durumun huzursuzluğunu yaşamaktadırlar.

3.2.2 Otorite İle Fikir Ayrılığı Yaşayan Memurlar

Otorite kelimesi Fransızcadan Türkçeye geçmiş, sözcük anlamı olarak “yaptırma, yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü, yetke” gibi anlamların yanında “siyasi veya idari güç” anlamına da gelmektedir (TDK Sözlüğü, 2025). Bu çalışmada bahse konu olan otorite; bürokrat ve memurlar açısından siyasi idareyi işaret etmektedir.

Daha önce aktarıldığı gibi Weber de otorite kavramını *Bürokrasi ve Otorite* adlı eserinde incelemiştir. Weber’ e göre otorite üç şekildedir. Bunlar; yasal otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otoritedir. Ona göre devlet kavramı gelişimini modern dönemde tamamladığı için devlet mefhumunu modern bir biçimde tanımlamak gerekir. Bu nedenle modern devletler otorite türlerinden yasal otoriteye daha yakındır. Modern devletin kaynağı yasalardır ve gücünü de buradan alır. Nitekim zorunlu kuruluşlardan saydığı bürokrasi kurumu da “yasal idare” gücü ile yönetilmektedir (2005, s. 1-92).

Memur ve bürokrat görev ve yetki yönünden yasal idarenin kapsamı alanında bulunmaktadır. Yasal idarenin emrettiği ve yönlendirdiği buyrukları yerine getirmekle yükümlüdürler. Devlet bu hususu anayasa başta olmak üzere 657 Sayılı DMK’ da da tekraren vurgulamaktadır (mevuzat.gov.tr, 2025). Büyük ölçüde otorite karşısında pasif olan bürokrat ve memurların kimi zaman yasal idareyle fikrî bir çatışma yaşadığı koşullar olabilmektedir. Eserlerde bu konuya örnek durumlar kaydedilmiştir.

İlk olarak daha önce bahsedilen *Karartma Geceleri* adlı romana bakıldığında Mustafa Ural ile karşılaşmaktadır. Eser Ural’ ın cezaevinde bir hücrede bulunduğunu belirterek başlar. Tarih 1944’ leri göstermektedir. II. Dünya

Savaşı tüm dünyada olumsuz bir atmosfer yaratmış, savaşa girmeyen ülkeler dahi bu durumdan nasibini almıştır.

Romanın başında kahraman cezaevinde buraya nasıl düştüğünü düşünürken akış geriye gider. Uzun bir süre Ural'ın aranan biri olarak polisten nasıl kaçtığı anlatılmaktadır. Ural bu esnada eşi, dostları ve eski öğretmen arkadaşları dâhil birçok kişi ile görüşmektedir. Bu görüşmeler sırasındaki diyaloglarda ise kahramanın fikirleri ve ideolojisi açıkça ortaya çıkar (İlgaz, 1992, s. 212). Mustafa Ural, cezaevine girmeden önce öğretmenlik yapan sıradan bir insandır. Savaş nedeniyle sıkıyönetim ilan edilmiş bu nedenle basında yazılıp çizilen her şey devlet tarafından dikkatli bir biçimde incelenmektedir. Mustafa Ural bu koşullar sebebiyle yazdığı ideolojik şiirlerden kaynaklı olarak hapse girmiştir. Hükümet, Ural' ın yazdığı şiirlerin sakıncalı olduğu fikrine vararak kitaplarını toplatmıştır (İlgaz, 1992: 20).

Ural, yaşadığı tüm zorluklara rağmen “cesur” bir karakterdir denilebilir. Nitekim Ural' ın düştüğü durumun ailesi için kötü olduğunu ve onun aynı zamanda bir “aile babası” olduğunu hatırlatan arkadaşına; kendisini en çok “şair” olarak gördüğünü söyler (İlgaz, 1992, s. 21). Bir insanın kendisini tanımlama biçimi o kişinin kimliği hakkında derin bilgiler verebilir. Burada Ural kendisini şair olarak tanımlarken; öğretmen, eş veya baba kimliklerini geri plana atmıştır. Ancak bu durum onu iyi bir şair yaparken, aile kurumundaki rolü için tartışmalıdır. Zira o ailesindeki rolünü ikinci veya üçüncü konuma atmıştır.

Kendisini cezaevinde hücrede bulan Ural, ülkenin güncel durumunu şu cümlelerle aktarıyor: “Sınırların ötesinde kalan uygar bir dünya, şimdi, aydınların boğazlandığı bir tutsaklar ülkesiydi. Bu topraklar üstünde kelepçe vardı, pranga vardı, türlü işkenceler de vardı ama, henüz ölüm kampları, fırınlar, kurşuna dizilmeler yoktu (İlgaz, 1992, s. 4).” Ural, dışarıdaki dünyayı “aydınların boğazlandığı tutsak ülke” ifadesi ile tanımlamış. Burada savaş nedeniyle ilan edilen sıkıyönetimin, insanların fikirleri dolayısıyla mahkûm olabildikleri bir siyasi konjonktüre dönüştüğü görülmektedir. Kahraman aynı zamanda kendisine karşıt fikirli insanların da tutsak edildiğini görüyor; “Mustafa Ural, bu adamın suçunun kendi suçuyla hiçbir benzerliği olmadığını seziyordu. Onun düşüncelerinin, bu adamın ülküsünün tam karşısında olduğunu açık açık yazdığı için atılmıştı buraya. Baştakilerin her iki düşünceye de sağlı sollu, savaş açar gördükleri bir çağı yaşıyorlardı (İlgaz, 1992, s. 5).”

Tarihler 1939' u gösterdiğinde uzun zamandır yayılmacı bir politika güden Almanya' nın Polonya' ya saldırması ile İngiltere ve Fransa Almanya' ya savaş ilan etmiş böylece II. Dünya Savaşı başlamıştır. II. Dünya Savaşı Amerika Birleşik Devletleri dâhil dünyanın hemen her bölgesinde milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuş, dünyanın en kanlı savaşlarından birisidir. 1923' te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bu tarihlerde henüz yeni bir devlet olmasının yanı sıra Atatürk'ün önderliğinde başlayan inkılaplar ve reformlarla muasır medeniyet seviyesine yükselmeye çalışmaktadır. Ancak 1929' dan itibaren Amerika' dan tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz, tüm ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de derinden sarsmıştır.

Almanya' nın savaş esnasında Balkanlarda devam eden yayılmacılığı Türkiye' yi önlem almaya yöneltmiştir. İstanbul ve birkaç ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, bazı güvenlik tedbirleri gündeme gelmiştir (Teke, 2008, s. 109). Savaş hem insan hayatında hem de toplumların kaderinde olağanüstü etkileri olan sosyolojik bir olgudur. Bu nedenle olağanüstü koşullar ülkeleri olağan dışı tedbirler almaya itebilir.

Tüm dünyanın Mihver ve Müttefik Devletler olarak ikiye bölündüğü bu süreçte Türkiye' de ise komünizm ve Turancılık ideolojilerinin çatışması ve etkileri hâkimdir. *Karartma Geceleri*' nde Mustafa Ural işte bu siyasi koşullar içerisinde hayatını devam ettirmeye çalışmaktadır. Cezaevinde bir süre yalnız olan Ural sonunda farklı biri ile karşılaşır;

“Bir süre sessiz durdular. Konuşma isteğini önce Halil duymuştu. “Bizi” dedi, “O subaylar var ya, o palaskasız subaylar... İşte onlar attırdı buraya...” “Kim onlar?” diye sordu Mustafa: “Onlar... Bilirsin, Turancı diyorlar onlara, ne demekse... Zaten senin için iyi şeyler konuşmuyorlarmış. Askerlerden duydum (İlgaz, 1992, s. 14).”

Mustafa Ural' ın, metinden hareketle “Turancılara karşı” yani sol görüşlü biri olduğu söylenebilir. Halil adlı karakter onları “Turancı subayların” içeri attırdığını söyleyerek, çeşitli ideolojilerin çatışması sonucu yaşanan siyasi krizi açıkça belirtmektedir.

Esere göre siyasi tutsaklara yapılan müdahalenin de oldukça sert olduğu söylenebilir. Romanda bir içtima sırasında aralarında konuştukları için komutan Mustafa Ural' ı ve arkadaşını taş odaya atma cezası verir. Taş oda hapisanenin en kötü odalarından birisidir. Burada yaşam şartları hücreden dahi daha ağırdır. Taş

odada kişinin tuvalet ihtiyacını bile giderebileceği bir yer bulunmaz (İlgaz, 1992, s. 12).

Romanın sonuna doğru Ural, günlerce sorgu için taş oda vb kötü şartların bulunduğu mekânlarda bekler. Ural' ın işlediği isnat edilen suçu için henüz bir sorgu dahi yapılmamıştır. Kahramana adeta “yargısız infaz” uygulanmış, Ural eserin sonunda ancak ilk sorgusuna çıkmak için yola çıkmıştır (İlgaz, 1992, s. 216).

Mustafa Ural' a benzer şekilde *Hayır* romanında Aysel Dereli de otorite ile çatışan fikirleri bulunan bir aydındır. *Hayır* romanı; *Ölmeye Yatmak* ve *Bir Düğün Gecesi* roman serisinin üçüncüsü belki de Aysel' in siyasi fikirlerini en ayrıntılı yansıtan eserdir. İlk olarak eserin adına bakılacak olursa bir “başkaldırı” içerdiği söylenebilir. Kamuran Eronat, “Adalet Ağaoğlu İnsan ve Eser” adlı çalışmasında romanın ismi üzerinde durarak konu ile ilgili yorumlarını aktarır;

“Hayır kelime olarak ilk bakışta olumsuz görünen bir ifadedir. Romana isim olarak verilen bu kelime ile insanın bütün çözümsüzlüklerine dur denileceğinin, özgür kimliklerin mücadelesinin verileceğinin sinyali simgelenmiştir. Diğer bir deyişle “hayır” insan yaşamındaki karmaşaya yansıyan kırmızı bir ışık niteliğindedir. Yazar Adalet Ağaoğlu “dar zamanlar” üçlemesindeki son halkaya bu ismi bilinçli bir şekilde vermiştir. Günümüz modern insanın irdelendiği ve “yarının insanı”nın arandığı bu eserde, elbette insanı bozan, ona yarar sağlamayan felsefeye “hayır” denilecektir (2004, s. 113).”

Hayır bu bağlamda düşünüldüğünde “reddetmenin, razı gelmemenin ve başkaldırının” simgesi olarak görülebilir. Hayır diyen insan kendisine verilenle yetinmek yerine daha iyisini arar ve yeniden inşa eder. Eserde geçen “HER DURUMDA ÖZGÜR KİMLİĞİMİZİ KORUYABİLMEK ANCAK EDİMLE SÖYLENEBİLECEK ŞU TEK VE SON SÖZE BAĞLI! HAYIR... (Ağaoğlu, 2014, s. 1139” cümlesi de bu durumu vurgulamaktadır. Aysel, bireyin özgür kimliğinin ancak ona verilene boyun eğmeyip hayır diyerek korunabileceğini düşünmektedir. Kısaca “hayır” kelimesinin altındaki başkaldırı buna işaret etmektedir.

Başkaldırı ve isyan ise temelde belli bir otoriteye karşıdır. Önce dayatılan veya konulmuş kurallar vardır. Başkaldırı buna istinaden gelişir. Otorite bu eserde *Karartma Geceleri*’nde olduğu gibi *Hayır*’da da siyasi idaredir; “Bu ülke düşünce insanlarımızı yerden yere çaldı, onları vurdu, vuramadıklarını yaraladı, bilim yuvalarının dışına kovdu; yetmedi, vatan sınırlarının dışına kovdu ve eğer arada

sırada da onlar için birazcık iyi bir şey yapmak zorunda kaldıysa, bunda da hep geç kaldı. Onların ya bunayacak kadar yaşlanmalarını, ya ölümlerini bekledi. Yaşlılar madalyaların ağırlığını nasıl taşısın? (Ağaoğlu, 2014, s. 10)”

Karartma Geceleri’ nde dış dünyaya hapsedildiği cezaevinden bakan Mustafa Ural’ın eleştirilerine benzer şekilde Aysel Dereli de ülkenin gidişatını iyi görmez. Bilim adamları ve aydınların düşünceleri nedeniyle cezalandırmalarının yanında kimi zaman kovulduklarını da söyler. Aydınlar hak ettikleri değeri görmek şöyle dursun, ülkeden sınır dışı edilme cezaları ile karşılaşır.

Dereli’ ye göre devlet aydınlar için iyi bir şey yapacaksa da bunda geç kalmıştır. Nitekim Aysel Dereli de hayatı boyunca yaşadığı sıkıntıların ardından *Hayır* romanında ödüle layık görülür:

“Bir zamanlar, biraz daha değişik koşullar altında sökülmiş bulunan madalyalarımın şimdi, yanına çok parlak bir yenisi de eklenmiş olarak yerine takılmasından duyduğum büyük üzüntü, hatta öfke ve başkaldırıyı dile getirebilmek için pek çok söz aradım. Şu andaki düşüncelerimi açıklama konusunda hiçbirini de yeterli bulamıyorum. (Ölüm sessizliği.) Yarın, politikanın fırtına makineleri yeniden tozu dumana kattığında, madalyalarımızla birlik yine yerlere çalınmayacağımızı kim söyleyebilir? Kalk-yat! Kalk-yat! İrfan ordumuzun tarihi, talime çıkarılmış eratin yazılamamış tarihine benzetilmiştir. (Gülüşmeler, alkışlar.) Kışlaya girmeyenlerse zaten asker kaçağı, vatanın hainleri! Neyse ki, yatkalkla soluğu kesilmeyenler de hep onlar, hep onlar ... (Alkışlar.) (Ağaoğlu, 2014, s. 10)”.

Aysel karakterinin isyanı; verilen cezalar ve toplumdan dışlanmanın yanında devlet tarafından çizilen sınırlara karşı da ortaya çıkmıştır. “Kalk-yat kalk-yat” ifadesi ülkede otoritenin daima bireylerin iradelerine karışması durumuna yapılan bir göndermedir. Bu durum ise bireyin özgürlüğünü doğrudan kısıtlar. Ayrıca metinden hareketle Dereli’ nin sözlerinin sitem barındırdığı da söylenebilir.

Aysel Dereli, Ağaoğlu’ nun nehir roman serisinde karakter gelişimini adım adım kurguladığı bir Cumhuriyet kadınıdır. *Ölmeye Yatmak* romanında bunalımlarla başlayan serüveni *Hayır* romanı ile iyice aydınlığa kavuşmaktadır. Yazar Aysel’ in hayat hikâyesine doğduğu ve ilk yıllarını yaşadığı taşradan başlar. Modern bir roman tasarlayan yazar, kronolojik zamanı kullanmak yerine olayları farklı zamanlara değinerek anlatır. *Ölmeye Yatmak* romanında zaman iki kesit olarak düzenlenmişken (Aysel’ in otel odasında intiharı düşünmesi ve büyüme serüveni) serinin ikinci romanı olan *Bir Düşün Gecesi*’ nde “sıkıştırılmıştır”

(Apaydın, 2006, 24-25). Romanın adından da anlaşılacağı üzere tüm olaylar bir düğün gecesi merkeze alınarak kurgulanmıştır. *Hayır* ise diğer iki eserden tamamen farklı olarak Apaydın'ın ifadesi ile parçalanmış⁶ bir zamanın romanıdır (Apaydın, 2006, s. 31).

Hayır' da net bir olay örgüsü bulunmamakla beraber daha çok duyguların, fikirlerin ve geç kalmışlıkların beyanı vardır. Aysel ve onun gibi aydınlar, hayatları boyunca çektikleri sıkıntının ardından nihayet ödüllendirilmiş ancak geçmişin üzerindeki izlerini de atamamışlardır;

“Açıkçası, o zamanlar elbette düşüncelerime başkalarının da katılmasını istiyordum. El yazımla yazdığım bu taslak biçiminde değil ama. Onu, bir çeşit sesli düşünme gibi karalamıştım kendi kendime. Henüz denetlenmemiş, akla mal olmamış bir öfkeyle, anlık tepkiyle. Kuşkusuz düşüncelerim değişmeyecekti, daha akla uygun biçimde dizgeleştirecektim söylediklerimi, sonra da makinede yazıp teksir ettirecektim. Ama, öyle oldu ki, tam o günler adıma gölge düşürülmeye çalışıldı. İnsanlarda ve Toplumlarda Boş Alanların Kullanımı incelememden ötürü sahtekâr ilan edildim. Ondan önce, görece bir demokratik ortamda aynı inceleme önemli bir çalışma olarak karşılanmış, o güne dek de kitabım elden ele dolaşıp durmuştu. Demokrasi askıya alındığında ise, belirttiğim gibi, incelememi uzaklaştırıldığını Sosyoloji Bölümü raporlarına gizlice el koyarak yaptığım, üniversiteye ait bir araştırmayı kendi malımmış gibi kullandığım öne sürüldü. Gerçi Sosyoloji Bölümü'nce, bütün direktmelerime karşın böyle bir araştırmanın yapılmasına asla izin verilmediği de ortaya çıktı, adıma gölge düşürmeye çalışanlara karşı açtığım davayı kazandım, ama çok iyi bilirsiniz ki Bay Yargıç, basın, suçlamaları büyük puntolarla ve günlerce verir, aklanmaları en az göze çarpacak biçimde, şöylece bir kez. Kamu vicdanı ise suçlamayı unutmamaya daha yatkındır. Yıpratma mekanizmaları bu kuralı iyi bilirler...(Ağaoğlu, 2014, s. 58).”

Aysel, Cumhuriyetin ilk yıllarında yetişen bir Cumhuriyet kadını olarak okumuş, araştırmış, fikir edinmiş ve bunları insanlara anlatmayı görev edinmiştir. Metinde ilk başlarda buna hevesli olduğunu, düşüncelerini başkalarına da anlatmaya karar verdiğini belirtiyor. Ancak aksilikler Aysel' in peşini bırakmaz. Yazdığı eserlerden dolayı suçlanmış, dahası sahtekârlıkla itham edilmiştir.

⁶ Dar Zamanlar üçlemesindeki zaman kavramının ayrıntılı bilgisi için bkz: Apaydın, Mustafa. “Dar Zamanlar Üçlemesinde Zaman Kavramı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. 2006. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Türkiye Cumhuriyeti’ nde demokrasinin defalarca askıya alındığı darbelerden Aysel Dereli de etkilenmiş, bu süreçte çalışmalarının sahte olduğu iddia edilmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinin Aysel’ e dolaylı etkisi de hem öğrencisi hem de sevgilisi Engin’ in yurt dışına çıkması olmuştur. Darbeler yalnız halk, memur ve işçi kesimini değil öğrencileri de derinden sarsmış ve farklı ülkelerde yeni bir hayat inşa etmeye zorlamıştır.

Aysel Dereli, kendisine yöneltilen tüm suçlamalara karşı dava açmış ve aklanmıştır. Ancak “kamu vicdanı suçlamayı unutmamaya yakındır” diyerek, bir kere suçlanmış olması nedeniyle alınca sürülen kara lekenin kolay kolay çıkmayacağını belirtir. Metinden alınan yukarıdaki parçalar eserde karışık olarak verilen yargılama sahneleridir. Yazdıkları ve fikirleri dolayısıyla defalarca yargılanan Dereli, mahkeme bölümleri aracılığıyla eserde kendini anlatma fırsatı bulmuştur; “Alev ve elbet Doç. Üner de oradaydılar ama, nedense en çok yazar dostunun önünde kendini suçlu buldu: Hukukun olmadığını söylüyorum, mahkemelerin yasadışılığına inanıyorum, sonra da hem reddettiğim bir mahkemede duruşmaya geliyor, hem de her sözün sonunu bir "Sayın Yargıç", "Sayın Savcı" yla bitiriyorum (Ağaoğlu, 2014, s. 57).”

Daha önce değinildiği gibi *Hayır* romanının teması başkaldırıdır. Dereli’ nin başkaldırısı otoriteye ve otoritenin temsilcilerinedir. Mahkemeler ise otoritenin adeta vücut bulduğu ve kurulu düzenin devamını sağlayan kurumların başında gelmektedir. Yargı; yasama ve yürütmenin üçüncü ayağı olarak devletin gücünü temsil eden önemli bir sistemdir. Dereli, hukukun olmadığı fikrinden hareketle karşı çıkarak reddettiği mahkemelerin önünde savunma yapmasını ise çelişki olarak görmektedir. Nitekim varlığına dahi saygı duymadığı bu mahkemelerin personellerine “sayın” ifadesi ile yaklaşmaktadır. Bu yönüyle Dereli otoriteyi reddediyor ancak var olan düzene uymasının yarattığı ikilemi de hissediyor denilebilir.

Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*’ ta cumhuriyet ideolojisinin gölgesi altında bir ilkokul talebesi olan Aysel anlatır. *Bir Düşün Gecesi*’ nde ise Aysel’ in özel yaşamına ve Ömer ile olan ilişkisine değinir. Aysel okumuş, büyümüş ve bir akademisyen olmuştur. *Hayır*’ da ise Aysel’ in tüm hayatının gözden geçirilmesi ve bir iç muhasebesi mevcuttur; “Selma, Ömer, ben ve bir de bir yazar arkadaş, bütün gece ülke sorunlarını tartıştık. Konuştuk, konuştuk... Yığınla kül tablası doldurduk. Konuşmalarımıza, çözümlemelerimize, yeniden birleştirmelerimize; kendimize

inanmıyor muyum? İnanıyorsam, neden özenle, dolu kül tablalarının üstünde duruyorum? Neden ortada tek somut şey olarak göre göre bu dolu kül tablalarını görüyorum? (2014, s. 346)”

Ölmeye Yatmak romanından *Hayır*’ a bir bütün olarak bakıldığında; idealist memur Dünder Öğretmenin yetiştirdiği öğrencilerin büyüüp serpildiği ve ülkenin dört bir yanına dağıldıkları görülmektedir. *Ölmeye Yatmak*’ ta bir tören sahnesiyle tanıtılan sınıf “Dünder Öğretmenin İrfan Ordusu” olarak aktarılmıştır. Aysel, bu sınıftan sonra kimi zaman ailesini karşına alarak ilerlediği eğitim hayatında; taşralı bir babanın kızı olarak akademisyen olmayı başarmıştır. Aysel, Dünder Öğretmen’in bir “projesi” olarak düşünülürse başarılı bir sona ulaşmıştır denilebilir. Ancak meseleye derinden yaklaşıldığında *Hayır*’ da Aysel’ in itirafları yer almaktadır.

Aysel kendisi gibi ülke sorunlarını detaylı bir şekilde inceleyen ve bu konuyu önemseyen arkadaşlarıyla sohbetler yapmış ve net bir sonuca ulaşamamıştır. Onun ifadesiyle bu gecelerde dolan sadece “kül tabağıdır”. Dahası Aysel gibi birçok memur, akademisyen ve aydın darbelerin öncesi ve sonrasında fikirlerinden dolayı yargılanmış hatta hapse dahi atılmışlardır. Bu anlamda ülke için bir şeyler yapmak isteyen ve çırpınan “aydınların” karşılaştıkları talihsiz olaylar onları amaçlarından saptırmıştır.

Ayrıca eserde “aydın” kelime ve kavramı da ironik bir biçimde kullanılmıştır denilebilir. Aysel bu konu için şöyle der:

“Biz ne tuhaf aydınlarız. Hayır, ben aydın maydın değilim. Ancak, bu savcıya oranla aydınım, o kadar (Ağaoğlu, 2014, s. 57).” Aysel ve Aysel’ in nesli aydın olmayı yalnızca bireysel tercih sonucu seçmemiş; ülkenin okuyan kesimi olarak buna mecbur bırakılmışlardır. Bir tarafta aydın kesim, bir tarafta ise “aydınlatılması gereken kesim” vardır. Bu sebeple Aysel kendisi gibi birçok akranı gibi Cumhuriyet ideolojisinin ve Dünder Öğretmen’ in irfan ordusu olarak, hayatı boyunca edindiği “aydın” misyonunun yükünü taşımıştır. Ancak roman serisine bütün olarak bakıldığında bu nesil, yaşadıklarıyla bu yükün altında ezilmiştir denilebilir.

Hayır romanında, ülkede yaşanan siyasi dalgalanmalar Aysel’ in dışında birçok karakterin yaşamına da olumsuz yönde dokunmuştur. Aysel’ in eşi Ömer de bunlardan bir tanesidir. Eserde kahramanların yaşadıkları parça parça bölümler şeklinde aktarılırken şu alıntıda Ömer’ in de siyasi tutuklu olacağı belirtilmiştir;

“Darbe oldu, uzun, boğucu bir yaz geçti. Şimdi de kar yağıyor. Ömer için zaman, sanki durmadan değişerek akıyordu. Kendisi içinse mevsimler bile değişmiyor. O günler, önlerindeki bahar Ömer' in de tutuklanacağı akıllarında bile yoktu (Ağaoğlu, 2014, s. 12).” 12 Eylül 1980 darbesinin ardından Aysel gibi üniversitede akademisyen olan Ömer de tutuklanmış, ülkede yaşanan siyasi karmaşanın içinde boğulanlardan biri olmuştur.

Son olarak *Hayır* romanının başkaldırı temasıyla ilgili olan bir kavram daha vardır; intihar. Emile Durkheim, intihar kavramı ile ilgili *İntihar* adlı eserinde şunları kaydeder; “Bütün bunlardan şu sonuç çıkıyor ki; intiharların toplumsal oranı ancak toplum bilimsel olarak açıklanabilir. İntihar edeceklerin sayısını her an saptayan şey, toplumun tinsel yapısıdır. Yani her halk için elinde belirli bir erke tutan ortak bir güç vardır; insanları kendilerini öldürmeye iten budur. Kişinin yaptığı ve ilk bakışta sadece kişisel yaradılışını dışa vurur görünen hareketler, gerçekte, dışa vurdukları toplumsal durumun uzantısından başka bir şey değildir (2013, s. 309-310).”

Durkheim, intiharın üzerinde bireysel farklılıkların da olduğunu belirtmekle beraber toplumsal nedenlerini de özellikle vurgular. İnsan sosyal bir varlık olarak içerisinde yaşadığı toplumdan bağımsız davranamaz. Bireyin içinde bulunduğu toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları onun yaşam şartlarını belirler. Durkheim, intihar mefhumunda toplumun önemini o kadar vurgular ki insanı “intihara itenin” toplum olduğunu söyler. Ayrıca ferdin davranışlarının kişisel özelliklerini yansıtsa da dışa vurduklarının toplumsal durumun uzantısı olduğunu aktarır. Kısaca Durkheim’ a göre toplum içinde yaşayan insan, yapıp ettikleriyle bireysel gibi görünse de esasen içinde yaşadığı toplumun aynası olmaktan başka bir şey değildir.

Aynı zamanda intihar olgusu içinde “isyanı” da barındırmaktadır. Reddeden ve mevcut düzene razı gelmeyen insan çözümü isyan etmekte bulacaktır. İntihar ile kendi hayatına son veren birey, böylece isyanını da tamamlamış olur. Bu noktada Albert Camus’ un görüşüne de değinmekte fayda vardır.

Camus’ ya göre birey önce kendi iradesi dışında geldiği dünyanın yaşamaya değer olup olmadığı ile ilgili sorgulama yapmalıdır. İnsanın bulacağı cevaplar hayatının gidişatını iyi veya kötü yönde etkiler. Eğer dünya yaşamaya değer bir yer değilse intihar gerekli midir sorusu ile karşılaşılacaktır. Camus bu nedenle intiharın hayatın ve felsefenin temel problemi olduğunu dile getirmektedir (1997,

s. 20). *Bir Düğün Gecesi*’nde eserin açılışı da bu konuya işaret etmektedir; “İntihar etmeyeceksek içelim bari! (Ağaoğlu, 2005, s. 7)” Tezel ve Ömer; yaşadıkları siyasi sıkıntılar sonucu girdikleri aydın bunalımına intihar ederek son veremeyince çareyi içmekte bulurlar.

Hayır’da artık ömrünün sonlarına gelmiş akademisyen Aysel Dereli’ nin aklında yapacak son bir işi kalmıştır; “Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı” adlı eserini tamamlamak. Yazar romanda sıklıkla Dereli’nin zihnindeki bu eseri bitirme arzusunu aktarmaktadır. Aydınların intihar nedeni ise hayal ettikleri ideal toplum düzeninden uzakta olmaları ve siyasi çatışmalardır.

İntihar kavramının Ağaoğlu’ nun serisinde birden fazla yer almasının ardından *Hayır*’da bir intihar gerçekleşmiştir. Aysel’ in üniversite arkadaşlarından, kendisi gibi akademisyen olan Doç. Üner adlı karakter trenin altına atlayarak intihar eder (2014, s. 303). Kısaca Durkheim’ ın görüşlerinden de hareketle intihar; toplumun dışına itilen bireyin sığınacak bir limanı haline gelmiştir.

3.3 Rekabet Halinde Olan Memurlar

İnsan doğası gereği sosyal bir varlık olarak etrafındakilerle sıklıkla iletişimde bulunur. Bu iletişim, yardımlaşma ve dayanışma gibi olumlu nitelikte olabileceği gibi; kıskançlık ve rekabet gibi olumsuz da gerçekleşebilmektedir. Birey doğası gereği kendini diğerleri ile kıyaslayarak ön plana çıkmak ister. Memurlar da devlet daireleri gibi mekânlarda diğer memurlar ile rekâbet halinde bulunabilmektedirler. 657 Sayılı DMK’ da bu durum ile ilgili de bir kısım yer almaktadır. 2. Bölüm olan “Ödev ve Sorumluluklar” ana başlığının 8. Maddesi “dayanışma ve işbirliği” dir. Burada yer alan “Devlet memurlarının işbirliği içinde çalışmaları esastır (mevzuat.gov.tr, 2025)” ifadesi, memurların birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyen ve belirleyen bir buyruktur. Memurlar; eş görevde olsun veya olmasın diğerlerine karşı saygılı ve yardımcı olmalıdır. Bu durumun sebebi devletin iş ve işlemlerini temsil ettiklerinden ileri gelmektedir. Ancak bu bağlamda eserlerde birbiri ile rekabet eden bürokrat ve memurların örnekleri incelenmiş ve aktarılmıştır.

İlk olarak *Var Olmak* romanında; Osmanlı Devleti’ nin son dönemlerinde taşrada yaşayan iki bürokrat olan Anzavur Paşa ile Reji Müdürü Hamdi Bey’ in rekabeti dikkati çekmektedir. Anzavur Paşa, kasabada adeta “rakibi olmayan”, halkın ona herhangi bir söz söyleme gücünde olmadığı kudretli bir paşadır. Nitekim

yazar eserde paşa için “Hiçbir şey bu adamın kasabaya saldığı tesiri eksiltemez sanılırdı (Tarus, 2019, s. 8) ifadesiyle paşanın kasaba halkı üzerindeki nüfuzunu vurgulamaktadır.

Reji Müdürü Hamdi Bey ise yazarın Anzavur Paşa’ nın karşısına bir rakip olarak kurguladığı karakterdir. Hamdi Bey de paşa gibi kasaba halkının ona saygıyla yaklaştığı, konumu nedeniyle herkesin önünde eğildiğı bir karakterdir. Romanda olaylar yan karakterlerle zenginleştirilse de güç dengesi nedeniyle iki kutba ayrılan bu iki karakter; Millî Mücadele ve padişah yanlıları açısından da tarafların toplandığı merkez olmuştur.

Ahmet Anzavur Paşa; Hamdi Bey’ e göre “suça meyilli” bir profil çizmektedir. Eserde kasabaya atanan ancak kendisini ziyaret etmeyen bir yarbayı sürdürdüğüne dair bir bilgi vardır. Bu sebeple Anzavur Paşa’ nın Osmanlı bürokrasisinde de söz sahibi biri olduğu söylenebilir. Anzavur Paşa kendini bulunduğu hiyerarşinin de üstünde bir yerde görür. Hamdi Bey ise kasabada ekonomi ile ilgili bir üstünlüğe sahiptir. Kasaba, tütün üretilen ve dağıtılan bir mekân olarak Reji İdaresinin ön planda olduğu bir bölgedir. Hamdi Bey ise Reji İdaresinin başı olarak gücünü biraz da buradan almaktadır.

Ancak eserin adından da anlaşılacağı üzere millet bir “var olma” mücadelesi vermektedir. Osmanlı Devleti, birkaç yüzyıldır devam eden makus talihini yenememiş, I. Dünya Savaşı’ nın ardından iyice dağılmıştır. Bu noktada Cumhuriyet Dönemi romanlarının birçoğunda ele alınan Millî Mücadele-padişah yanlısı kesim çatışması ile karşılaşmaktadır. Anzavur Paşa; Osmanlı Devleti’ nin azınlık milletlerinden gelerek paşalık ünvanına ulaşmış biri olarak padişahın tarafındadır. Hamdi Bey ise eserde yavaş yavaş Millî Mücadeleye adam toplamaktadır.

Roman temelde bu iki gücün dengesi arasında gidip gelmektedir. Eserin kırılma noktası ise Sadrazamın kasabadaki bürokratlara bir mektup göndermesi olmuştur. Sadrazam, Anadolu’ da işgallere karşı başlayan Kuvay-ı Milliye hareketine önlem alma amaçlı olarak bir onay mektubu gönderir. Kasabada birçok bürokrat imzalarken Hamdi Bey metni imzalamayı reddeder. Bu hamle Hamdi Bey’ in Millî Mücadele tarafında olduğunun açık göstergesidir (Tarus, 2019, s. 121).

Eserin sonlarına doğru ise Sadrazam Ferit Paşa’dan bir haber gelir. Sadrazam, Kuvay-ı Milliye birliklerine karşı oluşturulan Kuvay-ı İnzibatiye birlikleri için kasabada Anzavur Paşa’ yı görevlendirdiğini bildiren bir metin

gönderir. Böylece taraflar iyice netleşmiş, kasabada ikilik tam anlamıyla hâkim olmuştur.

Var Olmak, İlhan Tarus' un Kurtuluş Savaşı ile ilgili seri romanlarından ilkidir. *Var Olmak*' ta henüz Kurtuluş Savaşı ve Anadolu'da direniş başlamamıştır. Kasabada henüz tarafların ayrışmaları başlamış, birkaç da çatışma yaşanmıştır. Reji Müdür Hamdi Bey ise Milli Mücadele' nin sonun görememiş, Kara Hasan olarak anılan eşkıyanın adamları tarafından vurulmuştur (Tarus, 2019, s. 224).

Var Olmak' ta görülen siyasi rekabetin dışında; Muzaffer İzgü' nün *İlyas Efendi* romanında, iş yerinde mesai arkadaşlarının rekabeti göze çarpmaktadır. Eser bir bütün olarak bakıldığında nüfus dairesinde kâtip, müdür yardımcısı ve müdür olan sıradan insanların günlük hayatlarını konu alır. Bu gündelik yaşamda; geçim kaygısı, evlilik ve eş bulma gibi sosyal meseleler karakterlerin diyalogları şeklinde aktarılmıştır. *İlyas Efendi* romanında karakterler bir nevi “küçük insan”lardır.

Babası gibi bir devlet dairesine (nüfus müdürlüğü) kâtip olan İlyas adlı karakter, artık “efendi” ünvanını almaya hak kazanmıştır:

“Aman Allahım, İlyas Efendi olmuştu bile... O bakkalın önünden geçerken, o kahvenin önünden geçerken, o her zaman burnunu silen kızın önünden geçerken, artık İlyas Efendi olarak geçecekti (İzgü, 2005, s. 41).” İlyas' ın, memur olduktan sonra “efendi” olarak anılması bireyin memur olduktan sonra toplumda saygın bir konuma erişmesini vurgulamaktadır. İlyas da babasının arkadaşı Kerim Bey sayesinde memur olduktan sonra maaş hakkı elde etmiş, daireye adımını atmıştır.

İlyas Efendi, daireye girdikten sonra mesai arkadaşları olan Süleyman Bey, Dehri Efendi ve Yakup Bey ile tanışır. Adı geçen karakterler yıllardır devlet memuru olmaları sebebiyle tekdüze bir hayata sahip, adeta dairede iş yapmaktan bıkmış insanlardır. İlyas Efendi' nin gelişi Hademe Haydar dahil dairedeki personel için bir hareketlilik anlamına gelmiştir. İlyas Efendi, babasının zihninden geçen nasihatleri sonucu az konuşması ve çekingen davranışları sonucunda dairedeki memurlar tarafından alaya alınmıştır (İzgü, 2005, s. 51). Ancak dairedeki personellerin asıl rekabeti başka bir mesele ile ortaya çıkmıştır:

“İlyas Efendi' nin kâtipliğinin ikinci yılında bir de bayan memur gelmişti dairelerine...Onun geldiği günü asla unutamıyordu... Sanki sözleşmişler gibi, Dehri Efendi de içinde, hepsi ense tıraşı, sakal tıraşı olmuşlar, o gün için en güzel giysilerini giymişlerdi (İzgü, 2005, s. 111-112).” Zengin bir müteahhitin kızı olan Remziye, babasının nüfuzu sayesinde daireye memur olarak gelir. Remziye

gelmeden daireyi bir heyecan kaplar. Alıntıda belirtildiği gibi yaşı oldukça ileri olan Dehri Bey dahi kılık kıyafetine önem vererek bekler Remziye Hanımı.

Herkes en şık takım elbiselerini giymiş, Remziye Hanım' ı beklerken kadın memurun gelişi ertelenir. Personelin canı sıkılır ancak bir kumaş muhabbeti başlar. Kumaş muhabbetini Remziye Hanım' ın masasının koyulacağı yer takip eder. Bütün personel Remziye Hanım' ın kendisine yakın olması için çabalamaktadır. Nihayet Remziye Hanım daireye gelir:

“O sırada önde genç bir kız, arkasında müdür, içeriye girdiler...

Müdür;

“Arkadaşlar, Remziye Hanım” diyerek tanıttı.

Kızın yüzü pek güzel değildi. Ama fena da sayılmazdı. Bir kez burnu düzgündü. Sonra omuzları küçüktü. Gözleri kahverengiydi ama, koyu kahverengi değil. Yalnız boyu biraz kısaydı. Kolunda da çantası vardı (İzgü, 2005, s. 119-120).”

Remziye Hanım' ın gelişi dairedeliklerin birer birer ona ilgi göstermesi ile devam eder. Süleyman Bey başkâtip olması ile övünür. Dehri Efendi hayli yaşlı olmasına rağmen Remziye' ye ilgi gösterir. Yakup Bey ise evli olmasına karşın Remziye Hanım ile yakınlık kurmak ister. Ancak Remziye' den en çok etkilenen şüphesiz İlyas Efendi' dir (İzgü, 2005, s. 120-124).

Remziye; saf bir karakter olan İlyas Efendi' nin iş çevresinde karşısına çıkan ilk kadındır. Buna rağmen İlyas Efendi Remziye' yi gördüğü andan itibaren evlenme hayalleri kurar. Eş ve evlilik, genç yaşında ailesini kaybeden İlyas Efendi için yalnız hayattan bir çıkış yoludur. Ama bir sorun vardır; Remziye' nin maddi durumu. Remziye, eserde babasının ağzından öğrenildiği kadarıyla “evde canı sıkıldığı için” kâtip olmuştur (İzgü, 2005, 157). Remziye' nin babası ise zengin bir müteahhittir. Dolayısıyla İlyas ve Remziye baştan birbirlerine denk değildirler. İlyas, Remziye ile evlense mutlu olacağına iyice inanmış, hatta ona bir mektup yazmıştır. Remziye Hanım, İlyas Efendi' nin aşkına ve ilgisine karşılık vermemiş ancak ona acımıştır. İlyas Efendi' yi reddettiğine dair bir mektup yazarak daireden de ayrılır (İzgü, 2005, 149-189). Böylece memurlar arasındaki rekabet de sona erer.

Orhan Hançerlioğlu' nun *Karanlık Dünya* romanında iki memur arasındaki bir çatışma örneği yer alır. Kasabaya yeni atanan hâkim muavini Ahmet ile kaymakam eserin başında arkadaş olurlar. İlçede zaten az memur ve bürokrat olması nedeniyle birlikte vakit geçiren ikilinin arası ilerleyen bölümlerde açılır.

Bunun sebebi hâkim muavini Ahmet' in kasabada kendisini yabancı hissetmek yerine kasabayı değiştirmeye karar vermesidir. Ahmet bir gece gördüğü rüya üzerine kasabaya elektrik getirmek ister (1951, s. 27). Bu konuda kasabada herkese haber vererek ön ayak olur. Kaymakamın ise bu duruma yorumu şu şekildedir:

“Küçük hâkim” demişti. Sen kendi dâvalarınla meşgul olsan a... Elektrik işi, su işi senin nene gerek... Hâkim misin yoksa belediye reisi misin? Durup dururken başını niçin böyle dertlere sokarsın (1951, s. 39-40)?” Kaymakam eserde Ahmet' ten farklı şekilde kasabada vakit geçirmeyi seven bir karakterdir. Ahmet gibi bulunduğu durumu sorgulayan ve değiştirmeye çalışan bir tavrı yoktur. Ahmet' in ise gördüğü rüya üzerinde Mazılık' a dair planları vardır. Bu durum kaymakamı rahatsız eder.

Kaymakamın “küçük hâkim” ifadesinde bir ima sezilir. Genç ve hâkim muavini olsa da Ahmet' e “küçük” demesi bir nevi küçümseme duygusunu barındırmaktadır. Ayrıca Ahmet, amacında başarılı olur ve kasaba için elektriği getirirse kaymakamın da ikinci planda kalabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim kaymakam “elektrik su işi senin nene gerek” diyerek bu durumu vurgular. Ahmet' in kasaba üzerinde planları daha sonra belediye reisi ve parti başkanını da rahatsız eder. Eserin ilerleyen bölümlerinde yardımcı karakter Ahmet' e belediye reisi ve parti başkanının onu şikâyet ettiğini bildirir (Hançerlioğlu, 1951, s. 47). Böylece Ahmet, kaymakamın yanında belediye reisinin de düşmanlığını edinmiştir.

Memurlar arasında kimi zaman iktidarlar ve anlayış farklılıkları açısından da rekabetler söz konusu olmaktadır. Örneğin, Kemal Bilbaşar' ın *Ay Tutulduğu Gece* romanında buna örnek bir olay vardır. Kahraman, “kafa dinleme amacıyla” bir sahil kasabasına yerleşir. Kasaba halkına su mühendisi olduğunu söylediğinde, kasaba halkı ondan kasabanın su tesisatını yaptırmasını ister. Kahramanın köye su getirmek için mektuplaştığı bürokrat Nihat Yöndeş, kahramana bir hikâye anlatır. Devir Demokrat Parti' nin parladığı, İnönü ve CHP iktidarının gerilediği döneme denk gelmektedir. Yöndeş, bir okulda İsmet Paşa taraftarı okul müdürü ile Demokrat Parti' ye meyilli olan beden eğitimi dersi öğretmeninin rekabetini anlatır.

Müdür, siyasi olarak karşıt görüşte olduğu beden eğitimi öğretmenine “mobbing” uygulamaktadır. Beden eğitimi dersi öğretmeninin sorumluluğunun dışında görevler vererek yükünü arttırmaktadır. Öğretmen durumu anladığında bir grup öğrenciye “Yaşa İsmet Paşa” sözlerinden oluşan bir marş okutur. Hükümette hala Demokrat Parti olduğu için müdür bu durumdan ziyadesiyle korkar.

Öğretmene hâlihazırda sürgünde bulunduğunu ve korktuğunu söyler. Öğretmenin mobbing meselesi ise böylece çözülmüş olur (Bilbaşar, 2023, s. 96).

Eserde bahsi geçen olay iki yönüyle önemlidir. Birincisi, eğitim kurumları siyasetin dışında mekânlar olmalıdır. Hem kurum yöneticileri hem de öğretmenler politikadan bağımsız görevlerini sürdürmeli, öğrencilere bu yönde yaklaşmalıdırlar. İkinci durum ise memurların siyasal görüşlerinin kendi aralarında bir rekabete neden olmaması gerektiğidir. Bir okul müdürü ve bir öğretmenin okulda bulunma gerekçesi ve ilişki ağı kanunlarla belirlenmiş bir çerçevede yürümektedir. Bu nedenle siyasetin beraber çalışan memurlar arasında da yeri olmamalıdır.

Yazar, *Kaplumbağalar*’ da çoğunluk olarak köylüyü ve onların bakış açısını verirken; “Bir Dünya: Dört Kişilik” adlı bölümde ise Tahriratçı Sırrı Bey’in perspektifine odaklanır. Sırrı Bey; kendi halinde ahlaksız işlerle ve rüşvetle işi olmayan bir memurdur. Eşi Lütfiye Hanım ve iki kızı ile birlikte yaşamaktadır. Sırrı Bey, karısına günün özetini anlatırken eserin ana karakterlerinden Kır Abbas’ ı anlatmaya başlar. Kır Abbas için “Nasıl yaşlı nasıl sefil (Baykurt, 1975, s. 321)” ifadelerini kullanan Sırrı Bey, Kır Abbas’a dilekçe yazdırırken neden “aynen yaz” şeklinde özellikle vurguladığını anlatır (Baykurt, 1975, s. 322).

Köye, bağın hazineye ait olduğu bildirimini yapan mal müdürü ile Sırrı Bey arasında bir husumet vardır. Kır Abbas; Sırrı Bey’ e mal müdürünün köyde rüşvet istediğini ima edince Sırrı Bey ise bu durumu kullanmak ister. Sırrı Bey; esasen Kır Abbas’ ın dilekçesini mal müdürüne karşı bir tehdit olarak kullanacaktır. Ancak bu durum Kır Abbas’ ın işlerinin uzamasına ve o gün işini yetiştirememesine neden olur. Burada görevini yapmak zorunda olan Sırrı Bey, vatandaşı yanlış yönlendirmiş; hatta Kır Abbas’ ı kişisel menfaati için kullanmıştır.

3.4 Rüşvet, İltimas ve Memurların Kayıtsız Tavırları

Rüşvet ve iltimas; şüphesiz memur ve bürokrat kavramı var olduğundan bugüne değin kurumlarda karşılaşılan sorunlardandır. İnsan doğası gereği zayıf bir varlık olduğu için yanlışa düşmeye ve zaaflarına göre hareket etmeye meyillidir. Bilinen bu olgu için 657 Sayılı DMK’ da da gerekli önlemler kanun aracılığıyla alınmaya çalışılmıştır. Rüşvetin başlı başına kişiyi adli olarak cezaya mahkûm edecek bir suç olmasının yanında DMK’ da bu suçun engellenmesi için dolaylı

yoldan maddeler konulmuştur. “Ödev ve Sorumluluklar” bölümünde yer alan “Mal Bildirimi” başlığı bu anlamda bir önlem niteliği taşımaktadır:

“Devlet memurları, kendileriyle, eşlerine ve velayetleri altındaki çocuklarına ait taşınır ve taşınmaz malları, alacak ve borçları hakkında, özel kanunda yazılı hükümler uyarınca, mal bildirimini verirler (mevzuat.gov.tr, 2025)”.

Memurlar; düzenli aralıklarla mal varlıklarını ve borçlarını devletin bilgisine sunarak kayıt altına aldılmaktadır. Böylece bir memurun her ay aldığı maaş miktarı belli olduğu için mal bildirimlerinde olağan dışı durumlar memurun yolsuzluğa bulaştığı konusunda bir fikir verebilir. İkinci olarak 657 Sayılı DMK’da yer alan “Yasaklar” bölümündeki “Hediye alma, menfaat sağlama yasağı” maddesi rüşveti engellemeye yönelik bir girişimdir (mevzuat.gov.tr, 2025).

Yerine getirdiği görevler sonucunda maaş karşılığı istihdam edilen memur gelirini devletin kaynaklarından elde etmektedir. Bunun dışında iletişimde bulunduğu vatandaş ile arasında “hediyeleşme” gibi bir durum söz konusu olamaz. Yine bu durumun sebebi memurun menfaat sağlamasını engellemektir. Alınan önemlerin yanında yanlışa düşen memurlar tarih boyunca olmuş ve olmaya da devam edecektir. Bu bağlamda Cumhuriyet Dönemi romanlarında da rüşvet, iltimas ve memurların takındığı lakayit tavırların birçok örneğine rastlanılmıştır.

İlk olarak Kemal Tahir’ in *Esir Şehrin İnsanları* ve *Esir Şehrin Mahpusu* adlı eserlerine bakıldığında Osmanlı Devleti’ nin Son Dönemi’ nde rüşvetin ve yozlaşmanın ne denli yaygınlaştığına dair örnekler mevcuttur. Kâmil Bey, *Esir Şehrin İnsanları*’ nda hapishaneye düşmüş, cezaevine uyum sağlamaya çalışmaktadır. Ancak buradaki tüm memurların Abdullah Ağa adındaki kişiye rüşvet verdiğini öğrenir. Ağanın hem mahpuslar hem de memurların üzerindeki baskısının yanında eserde savcı ile iş birliği içerisinde olduğu da ima edilmektedir (2005, s. 149).

Hukuk ve kanunlar; devletin otoritesini her alanda yansıtmalarının yanında esasında daha çok vatandaşın lehine kavramlardır. Yargı personelleri ve mahkemeler öncelikle vatandaşın hukukunu korumakla yükümlüdür. Fakat bu eserde vatandaşın hakkını korumakla yükümlü olan savcı, kanunu tutanaklar aracılığıyla adeta bir “sopa” gibi kullanmaktadır. Bu durum ise Osmanlı Devleti’nin Son Dönemi’nde kamu kurumlarının ne durumda olduğunu ve yozlaşmayı gözler önüne sermektedir.

Esir Şehrin Mahpusu’nda hapisshanedede iki memur geçen bir diyalog ise Osmanlı Bürokrasi’ sinin son h lini yansıtır:

“-Nerde dosyası?

-Dosya mosya yok! Şu kağıdı imzalayacaksın!

-Öyleyse iş değişti aslan avuşum. Dosyası yoksa olmaz.

-Ulan, olup olmayacağını sen mi bilirsin, Harp Divanı mı bilir ? Dosyanın bir yerinde Reis Paşa’nın imzası unutulmuş. Bayramdan sonra attırıp yollayacaklar.

-Dosyasız biraz...

-Ulan “biraz” ne demek? Peki! Ben Şimdi bunu alır, savcıya götürürüm!
“Yahu sizin orası nasıl yer. ingen alıyor, kürt oynuyor” derim! “Ne müdür var ne kâtip. Giren belli değil, çıkan belli değil” deyince... (Tahir, 2007, s. 21-22)”
Kâmil Bey hapisshaneye kaydı yapılırken dosyasız, imzasız ve mühürsüz iŐlem yapılmıştır. Bürokrasi için evrak ve imzanın temel olduğu düşünülürse, eserde görülen kayıtsızlığın Millî Mücadele Dönemi’ nde İstanbulda’ ki bürokrasinin h lini yansıtan bir temsil olduğu söylenebilir.

Kemal Tahir’in adı geçen eserlerinde göze çarpan diğer bir unsur ise Kâmil Bey’e geçilen iltimastır. Osmanlı Hükümeti aleyhine ve Millî Mücadele lehine faaliyetleri nedeniyle hapsedilen Kâmil Bey, mahpusluğunun ertesı günü bir ziyaret yapar;

“Ertesi gün, Kâmil Bey’i mahpushane müdür vekilliği yapan Teğmen Şerif Efendi’nin odasına götürdüler....Kusura bakmayın! Gece, gündüz, dur durak yok. Bir sürü mahpus... Hepsi de ipten kazıktan kurtulmuş serseri... Bir an ŐaŐırarak durdu. Sakın siz üstünüze alınmayın. Lafım size değil... (2022, s. 384).” Kâmil Bey, bir mahpus olmasına karşın Teğmen tarafından “lafım size değil” denilerek diğer mahpuslardan ayrıŐtırılır. Bu iltimasta Şüphesiz Kâmil Bey’in bir “paşa oğlu” olmasının payı büyüktür. Nitekim Kâmil Bey’ i hapisshanedede bizzat paşa hazretleri ve binbaŐı ziyaret etmiştir (2005, s. 380-463) (2007, s. 204).

Hapisshanedede teğmen gibi kurumun müdürü de Kâmil Bey’ i adeta korumaktadır. Müdür Bey, Kâmil Bey ii müsteşar tarafından emirler geldiğini söyler. Müsteşar Kâmil Bey’ in “ayak takımı” ile bir arada bulundurulmamasını istemiş ve “halkın” kendisini rahatsız etmesine meydan verilmemesini emretmiŐtir (Tahir, 2007, s. 254). Kâmil Bey hem paşa oğlu olması hem de halk arasında “düşünce suçu” denilen bir sebeple hapse girmesi nedeniyle diğerlerinden ayrı bir konumda muamele görmektedir.

Teneke romanında da kaymakam; bilinçsiz olmasına karşın bir memurun aldığı rüşvet nedeniyle kasaba halkını mağdur etmiştir. Kasabaya mektepten henüz mezun olmuş yeni bir kaymakam olarak atanan Fikret Irmaklı, iyi niyetli bir karakter olmasının cezasını çekmiştir. Çeltik ağaları ve eşraf onu iyi karşılamış, ev vermiş ancak onu menfaatleri için yanıltmışlardır. Çeltik kanununu yalnızca ziraat memurundan dinlemesi, kendisinin bizzat okumaması soruna yol açmıştır. Ancak Resul Efendi gerçeği ona söyler:

“...Kanunu okursanız haklı olduğumu anlarsınız. Dedikodunun sebebini anlarsınız.

-Demek kanun?

-Evet kanun.

-Ziraat memuru bana okudu.

-İşine gelen yerleri okumuştur efendim. Çünkü efendim, Ziraat memuru bahçe kazasından, çeltikçiler tarafından sureti mahsusada getirilmiştir. Bütün sahalarda birer para hissesi vardır (Kemal, 2003, 38).” Böylece uzun bir zaman boyunca kaymakam yanıltılmıştır. Ziraat memurunun çeltik tüccarlarıyla anlaşarak rüşvet alması sonucu kaymakama kanunu eksik okumuş, kasabadaki birçok köyün sular altında kalmasına sebep olmuştur.

Tanpınar’ ın kurumlara ve bürokrasiye ironi yönüyle yaklaştığı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ nde de “nepotizm” kavramı ile karşılaşılacaktır. Kelime anlamı olarak “akraba ve yakın arkadaşları kayırma (TDK Sözlüğü, 2025)” anlamına gelen nepotizm; kayırmacılığın bir alt türüdür. İşe alımda uyulması gereken birinci kural olan liyakat kavramını temelden ihlal eden bu durum, kamu kurumlarında rastlanılan bir durumdur.

Toplumun aksak yönlerini eserlerinde ironi ile ele alan Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ nde de toplumsal bir sorun olan nepotizm (kayırmacılık) konusunu işlemiştir. Enstitünün kuruluşu hakkında bilgi aktarılırken belediye reisi ve Halit Ayarcı arasında geçen diyalog kayırmacılığın temsili şeklindedir:

“Belediye reisinin tereddüdü başka yerden geliyordu:

- Yalnız, malum ya, böyle meselelerde ... Bu kadar personeli birden bulmak... Dedikodu, filandan bahsediyorum. Tavsiyeli, tavsiyesiz ...

Halit Bey bir el işaretiyle bütün bu vehimlere son verdi:

-Biz bu meseleyi hallettik. Müessesemize tam referansı olmayan, iyi tanımadığımız kimse giremez. Bunun için de prensibimiz gayet sağlam.

Memurlarımızın yarısı, kendi akraba ve yakınlarımız olacak. Yarısı da dışardan güvendiğimiz yüksek insanların tavsiyeleri. Böylelikle her nevi dedikoduyu önlemiş olacağız... Herkes kefaleti umumiye altında çalışacak.

Belediye reisi bunu çok beğendi.

- Hiç hatırıma gelmemiști, bu. Hakikaten kestirme yollar buluyorsunuz, Halit Bey. Bu prensip bir yığın güçlüğü ortadan kaldırır. Demek imtihan yapmayacaksınız?

-Hayır, asla ...

-Şehadetname, filan?

- Hayır efendim, hayır ... Onlar alelade memuriyetler için lazım gelen şeylerdir (Tanpınar, 2014, s. 251-252).”

Belediye reisi; enstitüyü ziyareti esnasında Halit Ayarcı’ ya personel meselesini nasıl halledeceklerine dair bir soru sorar. Ayarcı ise memurları “akrabalarından ve yakınlarından” seçeceklerini söyleyerek o konuyu hallettiklerini (!) belirtir. Gerçek hayatta eleştirilen ve bir aksaklık olan kayırmacılık, kurgusal bir eser olan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ nde Ayarcı tarafından övülmektedir. Dahası liyakat kavramına önem verilerek sınav yapılan memuriyetler için “onlar alelade” diyerek küçümsemektedir. Nitekim İrdal’ ın eserde geçmişe dönük anlattıklarına bakıldığında kadro meselesini “hısım ve akrabalarından” tamamladıkları görülmektedir (Tanpınar, 2014, s. 13).

Belediye reisinin enstitüyü ziyaretinde enstitünün teşkilat yapısı da gündeme gelir. Ayarcı; kadro konusunda kendi istediğini yaptırmakta ısrarcı davranarak “mutlak kadro” ifadesini öne sürer. Enstitünün müdürlükleri ve şubeleri ona göre “mutlak kadro” ile yönetilecek, memurlar ise Ayarcı tarafından seçilecektir (Tanpınar: 2014, s. 249). Burada enstitü; Tanpınar’ ın kamu kurumlarına bir eleştirisi olarak düşünüldüğünde, istihdam edilen kişiler de kamu kaynaklarını gereksiz yere harcayan kimselerdir.

Gereksiz işlerle işgal eden ve kendilerine basit görevler dahi verilmeyen personeller enstitünün işleyişinde sıradan hayatlarına devam etmektedir:

“Bir sabah, Halit Ayarcı, önde belediye reisi, yanlarında belediye reisinin yardımcılarında biri dairemize geldi. Nermin Hanım bermutat Halit Ayarcı’ya üçüncü süveterini örüyordu... Tekrar bizim odaya geçtik. Belediye reisi boş klasörlere, kılıfları içinde uyuyan yazı makinelerine ve büyük siyah defterlere bir müddet daha baktı. Duvarı sloganları okudu:

-Ayar saniyenin peşinde koşmaktadır... Demek geceleri de çalışılacak! Büyük fedakârlık, büyük muvaffakiyet...Teşekkür ederim çok memnun oldum. Cidden teşekkür ve tebrik ederim (Tanpınar, 2014, s. 246).” Enstitüde neredeyse hiçbir iş yapmayan personellerden Nermin Hanım, Ayarcıya “süveter örmekle” meşguldür. Burada görevi başında bir memur olarak süveter örmekle uğraşan Nermin Hanım ise yine yazarın bir eleştirisi olarak düşünülebilir.

Nermin Hanım; diğer personeller gibi Ayarcı’ nın bir tanıdığıdır. Nitekim onu ev hanımı olmaktan kurtarıp memur yapan (!) Ayarcı’ ya da minnetle borçludur. Eserde Ayarcı’ ya süveter örmesinin sebebi arka planda buna işaret etmektedir. Ancak bir memuru gerçek hayatta devlet istihdam eder. Memur ise işverenine minnet değil görev ve sadakat yönüyle bağlıdır. İçerisinde “boş klasörler” ve “çalışmayan yazı makineleri” bulunan kurumda, personeller ise ancak örgü örmek gibi absürt işlerle uğraşmaktadır. Memurlarının abes işlerle uğraştığı enstitünün ise hiçbir işe yaramadığı da açıkça eserde görülmektedir.

Rüşvet ve iltimas gibi durumların yanında yalnızca menfaatini düşünen memur ve bürokratlar da eserlerde rastlanılan konulardandır. Ağaoğlu’ nun *Ölmeye Yatmak* romanında isim vermeden ancak genişçe ele aldığı kaymakam ilginç örneklerdendir.

Kaymakam; düşünce yapısı, davranışları ve karakteri ile halkın deyimi ile tam bir “şark kurnazı” dır. Sakarya ilinin bir ilçesinin kaymakamı olan şahıs, Ankara’ya gezisi sırasında birçok kaymakama ödül verileceğini öğrenerek işlere koyulur. Merkezin emirlerine sadakatle uyar, ilçenin birçok yerine büst yaptırmak için hazırlıklara başlar ve attığı her adımı reklam olması adına gazeteler aracılığıyla yayar. Kaymakam hakkında yolların parke döşenmesi konusu hakkında müteahhitle iş birliği yapma dedikodusu çıkınca soluğu Ankara’ da alır.

Yazar kaymakamı aktarırken, Ankara’ da Millî Eğitim Bakanlığı’nda bir dairede reis olan amcasının evinde kaldığını vurgular. Kaymakam Ankara’daki bürokrasi işlerini böylece daha hızlı görmektedir. Bakanla görüşme fırsatı bulur ve bakanın gözündeki konumunu yoklama şansını elde eder. Kaymakamın millete hizmet değil “kendini göstermek” çabası vardır (Ağaoğlu, 2015, s. 249-254). Belediye Başkanı ile de iyi anlaşılan kaymakam, onunla kimi zaman Sapanca Gölü’ne gider:

“Sapanca Gölü’ne kuzu çevirmeye giderlerdi bazı. Göle akşam güneşinin düşüşüne bakar bakar, "Cennetteyiz biz? Cennet ... Cennet " derdi. Belediye

Başkanı takılırdı: "Sanki doğma büyüme Adapazarlısınız kaymakamım." O da hemen kondururdu: "Eee, Reisim, Cumhuriyet Türkiye'si'nde vatanın her karış toprağı bizim doğup büyüdüğümüz yerdir. Vatanın her köşesi baba ocağıımızdır." Oradakiler, Kaymakam'ın bir ara Nusaybin'e tayini haberi çıkınca başkenti boylayıp işini düzelttiğini bilmemezliğe gelirlerdi (Ağaoğlu, 2014, s. 255)." Kaymakam, neredeyse kurduğu her cümleyi gösteriş için kurar. Görev yaptığı yeri överek cennette yaşadığını dile getirirken, ülkenin başka bir bölgesinde zorlu şartlarda yaşamaktan yine Ankara'daki bağlantıları nedeniyle kaçtığı görülür.

Ferit Edgü' nün *Hakkari'de Bir Mevsim* 'inde ise eğitim teşkilatındaki aksaklıklar göze çarpar. Roman, alegorik bir dille yazılmış, yazar kendisini baş karakter olarak kurgulanmıştır. Yazar, geçmişte Hakkari' nin Pirkanis köyüne yedek subay görevi için gitmiştir. Bu nedenle anlatılanlar bir nevi anı özelliğı göstermektedir. Kahramanın Hakkari' ye gidiş ve göreve başlama vakası bir "kaza" olarak betimlenmiştir. Kahraman denizden dağa yani batıdan doğuya göç etmiştir (Deveci, s. 2005, 276).⁷

Yeni bir şehirde hiç bilmediğı bir kültüre ve coğrafyaya aşina olmaya çalışan kahraman bocalar. Kendini "kazazede" olarak tanımlayan kahraman, yöre halkı için yapabileceğı tek şeyi; öğretmenliğı yapacaktır. Ancak eğitim-öğretime başlaması için il merkezine gitmesi gerekmektedir. Bu nedenle il merkezine giderek ihtiyaçlarını karşılar. Kahramanın İl Milli Eğitim Müdürlüğü' nde karşılaştığı manzara çarpıcıdır. Görevine bir an önce başlamak isteyen öğretmen, müdürlük memurları tarafından vurdumduymaz ve sert tavırlarla karşılaşır. Öyle ki bazı memurlar mesai saatinde uyuyarak kahramanı baştan savma cevaplarla geçiştirmek ister. Bazıları ise ilçeden köye dönmek için acele eden öğretmenle dalga geçer; "Kentimize hoş geldiniz. Geldiğimize göre birkaç gün kalsaydınız. Müdür Bey iyi adamdır, göz yumar. (Müdür Bey neye göz yumacaktı (Edgü, 2022, s. 35) ?"

Yazar parantez içleriyle anlamadığı değil "anlamlandıramadığı" kısımları belirtir. Bir memur görevine başlamak için acele ederken, müdür neden memurun geç başlamasına göz yumar sorusu yazarın aslında eleştirel yaklaştığı bir konudur. Ayrıca diğer memurlar tarafından "iyi" olarak tanımlanmak; bir idarecinin

⁷ Ferit Edgü'nün romanları hakkında geniş bilgi almak için bkz: Deveci, Mutlu (2005). "Varoluş ve Bireleşme Açısından Ferit Edgü'nün Öykü ve Romanlarında Yapı ve İzlek". Fırat Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

aksaklıklara göz yumup ses çıkarmasına göre mi değişir, bu konu da yazarın işaret ettiği noktalardan bir diğeridir.

Fakir Baykurt' un *Kaplumbağalar* romanında da memurlar ile ilgili olumsuz örnekler mevcuttur. İlk olarak bağların henüz inşa edilme sürecinde çubuk bulamayan Kır Abbas; köylerindeki Öğretmen Rıza' nın da büyüğü olan Hamdi Bey'e gelir. Hamdi Bey, Kır Abbas geldiğinde odasında hiçbir iş yapmamaktadır. Romanda bilhassa işi olmadığı belirtilerek, afiş asmakla oyalandığı vurgulanmaktadır. Yazar; Hamdi Bey'in "memurluğu eğlence olarak" gördüğünü de özellikle aktarır (1975, s. 214). Kır Abbas; istediği yardımı Hamdi Bey' den alamaz ve kendi işini kendisi görür.

Bağların inşa edilmesinden sonra kadastro heyeti köye gelir. Eserde köylünün dikkatini çeken diğer bir durum ise memurların "öğle uykusu" dur. Köye gelen Kadastro heyeti öğle uykusunu yapmadan göreve başlanmamaktadır. Her gün saat sabah 8.30'da başlayacağız deseler de memurların öğle uykusundan dolayı işler gecikir. Ardından köye gelen mal müdürü de "Size bir bildirim var (Baykurt, 1975: 290)" dedikten sonra uzun bir öğle uykusuna yatar. Köylü hem meraklı hem de endişelidir. Ancak mal müdürü öğle uykusundan bir türlü uyanmaz. Köylüler burada "Bu amirlere öğle uykusu kanunda mı yazılıdır (Baykurt, 1975, s. 290)" diye sorgularlar.

Köylünün bakış açısıyla aktarılan bu bölümlere göre memur; mesaisinin büyük bir kısmını uyuyarak geçiren kişiler olarak miskin bir şekilde anlatılır. Hem kadastro heyeti hem de mal müdürü öğle uykusunu yapmadan bir işe başlamaz. Bu durum ise genelde doğanın uyanış ve uyuma saatlerine göre yaşayan köylüyü şaşırtır. Köylerde hayat gün doğumu ile başlar, gece ile sona erer. Oldukça zorlu olan tarım gibi işlerden dolayı ise köylüler öğle uykusuna fırsat bulamaz. Böylece bahsedilen bölümlerde köylü ile kentlerde yaşayan memur arasındaki farklı bir ayırım da göz önüne serilmiştir.

Eserde Kır Abbas sorunları çözmek isterken ise bürokrasiye takılır. Köylü Purluk adı verilen taşlık bir bölgeyi bağa çevirmiş ve bozkır olan bir bölgede üzüm gibi meyveleri yetiştirmeyi başarmışlardır. Ancak köye gelen kadastro heyetinin bildirimleri ile bağların olduğu bölge hazineye devredilmiştir. Bunu öğrenen köylüler çaresiz kalırken Kır Abbas duruma itiraz ederek, ilçenin yolunu tutar (1975, s. 11-306).

Kır Abbas, adından da anlaşılacağı üzere köyün en yaşlısıdır. Normalde aksi bir ihtiyar olmasına rağmen bağlar meselesinde köyün eğitimci Rıza'ya oldukça yardımcı olur. Bağlar oluşturulunca da orada mutlu mesut yaşamaya başlar. Fakat bahsedilen olumsuz durum onu hakkını aramaya itmiştir. Kır Abbas; “Asacaklar mı beni (Baykurt, 1975, s. 312)” diye düşünerek cesaretle hükümet konağına gelir. Ancak burada karşısına onu dinlemeyen bir memur çıkar. Dinlemediği gibi onu direkt arzuhalciye yönlendirmiş ve dilekçe yazmasını istemiştir. Burada Kır Abbas'ın içinden geçen cümleler dilekçeye olan güvensizliğini özetlemektedir:

“Oradaki boş bir kanapeye oturdu: «(Aynan yazdıracağım! Götürüp vereceğim eline! Alıp işleme koyacak! Tarih numara verecek! Kimbilir kime havale edecek! Belkim koyacak dosyaların arasına ... Hapı yuttun Tozak köyü! Belle bil ki bağların gitmiştir! Emme, aldık mühürleri, geldik buraya, sattık kuzuyu; yazdıralım bir dilekçe! Yazdırmazsak olmaz... Yazdırmadı demesin komşularım, yoksul komşularım) (Baykurt, 1975, s. 315)!”

Köylünün ve kendisinin hakkını korumak için yaşlı haliyle ilçeye yolculuk yapan Kır Abbas, sorunları için kuzusunu da satmıştır. Ancak karşısında bir muhatap göremeyince hayal kırıklığına uğramıştır. Dilekçenin akıbetinin belirsiz olacağını düşünen Kır Abbas, köylünün memurlar ve bürokrasi hakkındaki görüşlerini de yansıtan bir bakış açısına sahiptir.

Kır Abbas, yaklaşık sekiz sayfa dilekçe yazdırarak hükümet konağındaki memurun yolunu tutar. Konağa varınca girişte jandarma paydos olduğunu memurların mesaiden çıktıklarını söyler. Kır Abbas, yine hayal kırıklığına uğrar. Fakat yine vazgeçmeyerek daha önce konuştuğu memuru sokaklarda arar. Memuru bulur, memur ona yarın gelmesi gerektiğini söyler. Uzak bir köyden birçok fedakârlık yaparak ilçeye gelen Kır Abbas, çok kısa bir süre ile mesaiyi kaçıır. Bulduğu memur ise elindeki dilekçeyi kabul etmez. Kısaca Kır Abbas; burada da bürokrasiye takılır (Baykurt, 1975, s. 316).

3.5 Vatansever ve İdealist Memurlar

Türk edebiyatında vatansever ve idealist memur denilince akla ilk olarak Reşat Nuri Güntekin gelse de Cumhuriyet Dönemi'nde yazılan birçok eserde bu memurlar yazarlar tarafından seçilen karakterler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi'nin ardından yeni Türkiye Cumhuriyeti memurları, Atatürk'ün “Vatanını en çok seven görevini en iyi yapandır” cümlesinin gösterdiği hedefe doğru yol

almaya çalışmıştır. Bahsedilen memur ve bürokratlar menfaat gözetmeksizin devlet hizmetini vatanın her bir köşesinde yerine getirmişlerdir.

İlk olarak *Esir şehrin İnsanları* 'nda Kâmil Bey; henüz Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan vatansever son dönem Osmanlı bürokratlarına örnek teşkil etmektedir. Eserin başkarakteri Kâmil Bey, eserin adından da anlaşılacağı üzere İtilaf Devletleri tarafından “esir” edilen şehir olan İstanbul’da doğup büyümüştür. II. Abdülhamit’ in zengin vezirlerinden Selim Paşa’nın oğlu olan Kâmil Bey, kendisi gibi aristokrat bir aileden gelen Nermin Hanım ile evlenir.

Romanın kırılma noktası, olayların geçtiği devletin kötü talihi ile paraleldir. Osmanlı Devleti iyiden iyiye zayıflamış, mali ve sosyal sıkıntılar baş göstermiştir. Dolayısıyla Osmanlı bürokrasisi de çöküşe başlamış; Kâmil Bey ve Nermin Hanım gibi kimselerin aileleri derin ekonomik kriz ile karşı karşıya gelmişlerdir. Fakat Kâmil Bey’i vatansever bir memur yapan koşullar da bu noktada ortaya çıkar.

Bir paşa oğlu olarak bolluk içinde büyümüş olduğu tahmin edilmesi zor olmayan Kâmil Bey, ailesi ve vatanı için elinden geleni fazlası ile yapar. İlk olarak henüz hapsedilmeden Fransız elçiliğinde parasız bir şekilde çalışır. Hem ailesi hem de ülkesi mali sıkıntıda olan karakterin başı ilerleyen dönemlerde ise siyasi olarak sıkıntıya girer.

Kâmil Bey eşi Nermin Hanım ile birlikte son dönem Osmanlı bürokrasisinin tipik bir örneğini temsil eder. Kâmil Bey aynı zamanda bir aydın olarak ülkenin ve dünyanın gidişatı için üzülp gündemi takip ederken çevresi bu duruma kayıtsızdır. Eşi Nermin Hanım dahil ülke işgal altındayken bir grup insan davetlere ve eğlencelere devam etmektedir. Nitekim eserin bir bölümünde evlerine sürekli misafir olarak gelen; “saçlarıyla bıyıklarını her sabah boyayan, bilgiçlik taslayan” olarak tanımladığı bir büyükelçi den bıktığını ifade eder. Büyükelçi ile ilgili verilen ayrıntı; ülke işgal durumunda olmasına rağmen bir bürokratin adeta “keyfi hiç bozulmadan” günlük hayatına devam etmesi ile ilgili bir eleştiri barındırmaktadır. Büyükelçi, ailenin evlerine gidip geldiği sıralarda sık sık kullandığı abartılı ve yapay Fransızcası ile de Kâmil Bey’ i kendisinden uzaklaştırmıştır (Tahir, 2022, s. 36-37).

Kâmil Bey ve eşi Nermin Hanım; Osmanlı Devleti’ nin önemli ailelerinin çocukları olarak imparatorluğun yıkılışına da şahit olurlar. Ancak henüz dağılma sancıları sürerken eserde yukarıda da bahsedilen Nermin Hanım’ ın çevresi Berna Moran’ ın ifadesiyle “alafranga hainlerle” doludur (Moran, 2001: s. 259). Moran,

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1 adlı eserinde; Türk romanının ortak temaları üzerinden bir incelemede bulunur. Romanlarda seçilen temalara kronolojik olarak baktığında ise; Tanzimat Dönemi’nde sık görülen “züppe” tipinin, Yakup Kadri’nin romanlarında (Sodom ve Gomore) “hain” tipine dönüştüğünü belirtir (Moran, 2001, s. 267).

Yakup Kadri; Mütareke Dönemi İstanbul’u anlattığı *Sodom ve Gomore*’de bilhassa ahlâki çöküşün üzerinde durur. Ahlâki çöküşün yanında ise yıkılmak üzere olan devletin harap hâline üzülmeyen ve bir şey yapmayan Batı hayranı Türkler de mevcuttur. Moran’ a göre bahsedilen Türkler artık züppe değil hain sıfatına erişmişlerdir. *Esir Şehrin İnsanları*’nda da ele alınan dönem ve tema benzerdir. Nermin Hanım’ın toplantılarda bulunduğu ve Kâmil Bey’ in sık sık evine gelen diplomat da Moran’ ın ifadesiyle “alafranga bir haindir” denilebilir. Kısaca Kâmil Bey, tüm bu kaos ortamında kendisi de aristokrat bir aileden gelmesine karşın Millî Mücadele yanlısı bir tutum takınır. Romanın ilerleyen bölümlerinde ise bu nedenle hapse dahi atılır.

Esir Şehrin İnsanları’nda görülen savaş, karmaşa ve işgal; Samim Kocagöz’ün *Kalpaklılar*’ında da aktarılır. Kocagöz’ün eseri, Kurtuluş Savaşı’na gönül vermiş “kalpaklıların” hayat hikâyesini ve mücadelesini anlatır. Yusuf, Talip, Müjgan, Salih, Yüzbaşı Hüsrev Bey gibi şahısların yaşadıklarını parça parça veren yazar; Kurtuluş Savaşı’ nın geniş bir panoramasını çizer.

Romanın ilk bölümünde; I. Dünya Savaşı sonrası İzmir’ in işgali meselesi anlatılmaktadır. Tarihte gerçekten yaşamış olan, işgal kuvvetlerine ilk kurşunu sıkan Hasan Tahsin de romanda yer alır. Yusuf karakteri ise Hasan Tahsin’ in arkadaşısıdır. İzmir’ de uzun süredir tırmanan gerginlik yerini yavaş yavaş düşman askerinin işgaline bırakır. Yusuf gibi karakterler, Millî Mücadele’ nin batı kolundaki direniş kuvvetlerini oluşturmaya başlarlar.

Tarihler 15 Mayıs 1919’u gösterdiğinde Yunan kuvvetleri şehrin her tarafında saldırıya geçer. Bölgede zaten dağılmakta olan Osmanlı Devleti’nin bir gücü kalmamıştır. Yusuf ve arkadaşları işgal kuvvetlerine direnirken bir gün kamu kurumlarından birini ziyaret eder. Yusuf Ağâh Bey adlı memur ile konuşurken bulunduğu daireye Yunan askerleri gelir:

“Ağâh Bey önde, bütün memurları ikişerli sıra halinde sokağa çıkardılar. Sokağa çıkar çıkmaz, gümrüğün duvarları dibinde sıralanmış askerler, memurların üstüne yaygaralar koparak saldırdılar. İlk iş, bütün fesleri başlarından alıp

yırttılar. Yerlere atıp, hırsla çiğnediler. Hepsinin ellerini yukarı kaldırtıp, ithalat gümrüğünün karşısındaki incir depolarına doğru yürüttüler. Sonra zahire borsasının önünde bir zaman beklettiler. Geriden bir büyük kabile görünmüştü. Yunanlıların kışladan topladıkları Türk zabıtları, Hükümet Konağı'ndan tevkif edilen memurlar, ellerine geçen birçok Türk polis, jandarmaları ikişer ikişer sıra halinde dizilmiş, getiriliyordu (Kocagöz, 2013, s. 34).”

İşgal, bir devletin mevcudiyeti için şüphesiz en vahim durumdur. I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'nın her tarafı işgal edilmiş, devletin temsilcisi olan kamu kurumlarındaki memurlar da direkt hedef haline gelmiştir. Osmanlı'nın otoritesinin yıkılışına diğer bir örnek ise *Kalpakkıllar* romanında “feslerin” Yunan askerleri tarafından çiğnenmesi olmuştur (Kocagöz, 2013, s. 34).

II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasının ardından Osmanlı bürokrasisinde kullanılmaya başlanan fes, kısa süre içerisinde adeta bir simge haline gelmiştir. Türk kültüründe de önemli bir yere sahip olan fes, sosyal hayatta da yaygınlaşmıştır. Sokaklardaki çocuklardan şair ve yazarlara kadar Osmanlı sokaklarında fesle dolaşan insanları görmek doğal bir durum haline gelmiştir (Tezcan, 1995, s. 415-416). Ancak bu eserde fes doğrudan “Osmanlı Devleti” demektir. Yunanlıların fesleri yırtarak yere atması bir nevi sizin otoritenizi yerle bir ettik anlamı taşır. Fesler yırtılır, bütün memurlar ve jandarmalar hakarete uğrar. Bu esnada tesadüfen dairede bulunan Yusuf adlı karakter de bu hakareten nasibini almıştır.

Reşat Nuri Güntekin Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında; yazdığı roman ve hikâye ve oyunları ile kendine has bir yeri olan önemli bir şahsiyettir. Eserlerinde görülen ortak tema ve şahıs kadroları sebebiyle Mehmet Kaplan Güntekin için “öğretmenler romancısı” ifadesini kullanır (1957, s. 4). Güntekin'in romanlarında Kaplan'ın tespitine paralel olarak öğretmenler, doktorlar, memurlar ve çoğu zaman Anadolu'da yaşam mücadelesi veren karakterler yer almaktadır.

Levent Ali Çanaklı, “Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar” adlı doktora tezinde; Güntekin'in *Çalıkuşu*, *Gizli El*, *Akşam Güneşi*, *Acımak*, *Damga*, *Yaprak Dökümü*, *Kızılıçık Dalları*, *Eski Hastalık*, *Değirmen*, *Yeşil Gece*, *Miskinler Tekkesi*, *Dudaktan Kalbe* ve *Ateş Gecesi* adlı romanlarını incelemiş, memur karakterleri tüm yönüyle ele almıştır. Bu çalışmada ise yazarın basım tarihi itibarı ile 1950 sonrası yayımlanan *Kan Davası* ve *Kavak Yelleri* adlı romanları araştırılmıştır.

Kan Davası 'nda yukarıda bahsedilen duruma örnek olacak şekilde idealist bir öğretmen karakteri başrolde. Ömer, Yukarı Sazan köyünde öğretmenlik yapmaktadır. Köyde salgın bir hastalık baş göstermiş, fedakâr öğretmen Ömer, kasaba doktorunu almak için doktorun yanına gitmiştir. Ömer, ihtiyaç halinde yardım alacağı doktorun kendisinden daha kötü durumda olduğunu görür. Doktor, hastalıktan bitap düşmüş, ümitsiz bir vaziyette ölümünü beklemektedir:

“Benim için artık vazife kalmadı. Ben, o yüzden ölüyorum arkadaş... Bir hastaya ameliyat yaparken mikrop aldım. Tek ümit, zehir vücuduma yürümeden vilâyete yetişmek idi, bir meslektaş müdahale yaptırmaktaydı.

Eliyle ağzı açık bavulu gösteriyor:

-Fakat kış bastırdı... Yollar kapandı. Ben, bu memleketin en parlak bir operatörü olabilirdim. Vazife diye her şeyini bırak; bu uğursuz yerlere gel. Bir ideal uğruna bütün bir hayatı rüzgâra savur... (Güntekin, 1991, s. 9)

Kendisini vazifeye çağıran doktor, “ben o yüzden ölüyorum arkadaş” derken esasında işinden de bulunduğu durum sebebiyle soğuduğunu belirtmektedir. Ancak Reşat Nuri, bu kez ideal karakteri Ömer sayesinde doktoru hayata döndürür. Ömer; doktora “kendi kendini ameliyat” ettirerek hastalığının iyileşmesini sağlar. Bu Ömer karakterinin romandaki ilk başarısıdır.

Ömer’ in hayatı romanda doktorla konuşması sırasında kendi ağzından aktarılır. Ömer, mezun olur ve Manisa’da öğretmenlik yapmaya başlar. Ancak Kurtuluş Savaşı çıkınca orduya katılır ve görev yapar. Savaş bittiğinde ne yapacağına henüz karar vermemişken, çeşitli olaylar sonucunda kendisini Yukarı Sazan köyünde bulur. Ömer artık Yukarı ve Aşağı Sazan köyü arasındaki kan davasını bitirmek için kendine bir misyon edinir. Bu noktadan sonra Ömer, iki köy arasındaki husumeti bitirmek için uğraşırken aynı zamanda köydeki çocukların geleceği için çalışmalar yapar. Bir okul açan Ömer, cehaleti ve kavgayı sabırla, birlik ve beraberlikle yenmeyi amaçlar. Kısmen başarılı olsa da iki köy her an bir mesele yüzünden tekrar gerginlik yaşamaktadır.

Romanın sonlarına doğru bir sel felâketi nihayet iki köyü birleştirir. Aşağı Sazan’ da ortaya çıkan felâket başlangıçta kendilerine karşı kin besleyen Yukarı Sazanlıları sevindirir de Ömer’in gayreti sonucunda yine iki köy beraber mücadele ederler. Sel acısının birleştirdiği iki köy eserin sonunda nihayet barışmış, bir daha kavga etmemek üzere barış imzalamıştır (Güntekin, 1991, s. 1-115).

Kavak Yelleri' nde ise bu kez Güntekin'in idealize ettiği karakterlerden Doktor Sabri yer almaktadır. Doktor Sabri bir Anadolu kasabasında çalışan hkmet doktorudur. Doktor Sabri kendisini ihtisas yapmaya fırsat bulamamış biri olarak aktarır (2018, s. 13). Doktorluğunu köy ve kasabalarda doğrudan vatandaşlar ve vakalar üzerinden geliştirir. Doktorun bir sağlık çalışanı olarak halk sağlığı ve vatandaşların dertleri konusunda çabası ve özverisi yüksektir. Nitekim Hacı mer adlı karakterin hastalığını çözmek için haftalarca çalıştığını ve faklten arkadaşları ile uzun görüşmeler yaptığını söyler (2018, s. 12). Verilen rnekler Güntekin'in sanat anlayışı ve roman karakterleri için tipik kalıplara uymaktadır. Bu durumun karşılığında ise kasabada “peygamber” gibi görülen biri olduğunu aktarır (2018, s. 5). Kasabada itibarı yüksek olan karakter, bütün halk tarafından sevilip sayılmaktadır.

Kasabada sıradan hayatı devam eden doktorun başına talihsiz bir olay gelir. Eşi Cemile kanser hastalığına yakalanır ve kısa süre içerisinde vefat eder (2018, s. 20). Doktor Sabri, bir kasaba doktoru olarak yıllardır gördüğü itibarın ve otoritenin eşinin ölümü ile sarsıldığını ifade eder (2018, s. 6). Celile öldükten sonra Doktor Bey kızı Cemile ile yalnız kalmıştır.

Celile'nin lm Doktor Sabri Bey karakterinde bir çeşit sorgulamaya yol açmıştır. O güne değin sıradan hayatını devam ettiren doktor, ölümün sarsıcı etkisiyle hayatına geniş bir yelpazeden bakma fırsatı bulur:

“İyi adam; iyi hekim; fukara babası adam, memleketini seven adam, ya ailesini (Güntekin, 2018, s. 26)...!” Bu cmler, Sabri Bey'in acı kaybının ardından zihninde dönüp duran düşüncelere dönüşür. Mesleğinde iyi olan ve herkese iyi davranan Sabri Bey'in ailesi ile nasıl olduğu sorusu onu korkutur.

Doktorun eşi öldüğü ilk gece bir vakaya gitmesi ise yine irdelenmesi gereken başka bir konudur (Güntekin, 2018, s. 18). Doktorun bu davranışında bir inkr olduğu söylenebilir. İnkr kelimesi sözlükte “kabul etmeme, tanımama” anlamında verilmektedir. Doktor, yas tutması gereken gece işine daha sıkı sarılmış, bir nevi ölümü inkr etmiştir. Ayrıca lm inkrın yanında yas psikolojisinden bir kaçış da söz konusudur. Evde kalıp yas tutmak, ona eşini ve kaybını hatırlatacağı için bu durumdan bir çeşit “iş bahanesi” ile kurtulmaktadır.

Sabri Bey, eşinin vefatının ardından kızı Cemile ile birlikte duruma uyum sağlamaya çalışırken, bir yandan eşinin akrabaları ile mücadele etmektedir. Merhum Celile, zengin ve varlıklı bir ailenin kızı olduğu için ailesi ve akrabaları

“malların bölünmemesi” isteğiyle Sabri Bey’i evlendirmek isterler. Sabri Bey, tüm bu ısrarlardan bir şekilde kaçmasına rağmen kızı Cemile de akrabaların bu ağına düşer ve evlenir (Güntekin, 2018, s. 5-405).

Cumhuriyet Dönemi Türk romanında Doktor Sabri Bey’e kısmen benzerlikleri olan bir başka doktor ise Doktor Şerif Bey’dir. Tarık Buğra’nın *Dönemeçte* adlı eserinde yer alan Şerif de Sabri Bey gibi uzun bir süredir aynı kasabada doktorluk yapan, halkla iç içe geçmiş denilebilecek bir karakterdir:

“Kendisine, yani Doktor Şerif Bey’e gelince, “hökumat doktoru” idi Şerif. İki yüz lirayı bulmayan maaşına yaratılışı ile bağlıydı. Bu yaratılış da, sorumluluk, ödev, görev, onur gibi bütün erdemleri kendi kendisiyle bir hesaplama sayardı (Buğra, 2019, s. 14).”

“İki yüz lirayı bulmayan maaşına yaratılışı ile bağlı olmak” ifadesi dikkat çekicidir. Burada devlete maaş yönüyle bağlı olan karakter, yazar tarafından belirli bir alana hapsedilmiş gözükmektedir. Bu sıkışmışlık hissi Şerif’i eser boyunca kasabada boğarken aynı zamanda karakteri için de okuyucuya bir ipucu vermektedir.

Doktor Şerif’in eserde farklı bir görevi daha vardır. Doktor, kasabaya gelen her yeni memur ile ilgilenir, onların kasabaya uyum sürecinde rol oynar. Eserin bir bölümünde kasabaya Orhan adlı yeni bir memur atanır. Orhan “çarpıcı yakışıklılığı” ile daha sonra Şerif’in de rakibi olacaktır (Buğra, 2019, s. 15). Kasabaya gelen Orhan’ı da Doktor Şerif karşılayarak kendini tanıtır:

“...Ama önce tanışmayı tamamlayalım: Adım Şerif. Hükümet doktoruyum. Bana Teşrifat Nazırı da derler. Daha doğrusu, ben istedim öyle denmesini; önce kendim benzettim kendimi, karşılayıcı başına. Kasabaya gelen her yeni memur ilk olarak beni tanır. Yani gelenleri önce ben tanırım... Şöyle bir yoklarım (Buğra, s. 2019, 22).”

Doktor Şerif; kasabaya gelen yeni memurları karşılaması bakımından kendisine “Teşrifat Nazırı” yani bir nevi protokol karşılamasından sorumlu bakan anlamında bir lakap takmıştır. Bu ifade, kendisi de bu kasabada bir memur olduğu için kasabalı ile ne kadar bütünleştiğine dair bir ipucudur. Bu nedenle Şerif tıpkı Doktor Sabri gibi kasabada adeta “peygamber” gibi sevilmektedir.

Ancak *Kavak Yelleri*’ndeki Doktor Sabri, eşini genç yaşta hastalıktan dolayı kaybetse de bir aile kurmuş ve bir çocuk sahibi olmuştur. Doktor Şerif Bey ise kasabada Handan isimli kadına platonik âşıktır. Uzun bir süre aşkını saklayan Şerif

Bey, Handan'ın yaşının da genç olması sebebiyle kasabaya yeni atanan Orhan'ı kıskanır. Orhan tehlikesi geçse de Şerif'in aşkı için daha acı bir gelişme yaşanır. Doktor Şerif Bey'in âşık olduğu genç Handan; babasının borçlarını ödeyememesi nedeniyle maddi durumu iyi olan Eczacı Celal Bey ile nişanlanır.

Handan'ın babası Cevdet Bey, iyice borç batağına batar. Cevdet Bey'in zor zamanlar geçirmesi kasaba dilden dile dolaşarak hızlıca yayılır. Handan'ın babasının borcu ve babasına yardım eden Celal Bey ile nişanlanması Doktor Şerif açısından incelenmesi gereken bir konudur. Handan'ın babası Cevdet, Doktor Şerif'ten de borç ister. Fakat Doktor Şerif bu parayı bulup ödeyemez. Bu noktada eserin başında Doktor Şerif'in bir hükümet doktoru olarak "maaşı kadar olan yaratılışına bağlı olması" ifadesi daha anlamlı hale gelmektedir. Doktor Şerif, imkânlarını zorlayıp belki Handan'ın babasına yardım edebilir, borcunu ödeyebilirdi. Ancak Doktor Şerif'in yaratılışının pasif olduğu eserin başında işaret edilmiştir. Nitekim bu durum romanın sonunda en çok Doktor Şerif'i üzmüştür (Buğra, 2019, s. 1-130).

Türk romanında ideolojiye bağlılık denilince akla ilk gelen isimlerden birisi şüphesiz *Ölmeye Yatmak*'ta Dünder Öğretmen karakteridir. Vatanını seven ve çalışkan öğretmen, idealist kavramının ise sözlükteki neredeyse tam karşılığıdır denilebilir. Eserde ana karakter Aysel'in girişinden sonra verilen "Dünder Öğretmen Ulus Gazetesi Okuyor" başlıklı bölümde; (Ağaoğlu, 2015, s. 32) hem Dünder Öğretmen'in ideolojisi hem de olayların zamanı hakkında geniş bilgiler yer alır. Burada Dünder Öğretmen'in bilhassa Ulus gazetesini okuması önemli iken, tarihlerin ise (Hatay'ın hür olduğu haberi) yaklaşık olarak 1939'u gösterdiği çıkarım yapılabilir.

1939, 29 Ekim 1923'te kurulan yeni ülke için henüz kuruluş aşaması denilebilecek bir tarihtir. Yeni rejim, yeni ülke; yeni bürokrasi ve memurlar demektir. Dünder Öğretmen ise bu yeni ülkenin memurlarına en iyi örneklerden biri olmuştur. Dünder Öğretmen, romanda ana karakter olmamasına karşın karakterlerin gelişimi üzerinde etkindir. Kamuran Eronat "Adalet Ağaoğlu İnsan ve Eser" başlıklı doktora tezinde bu konu için şunları ifade eder:

"Yine romanın olay örgüsünde fazla bir etkinliğe sahip olmamakla beraber eserin en başında Aysel'in hatıralarında beliren, Aysel ve arkadaşlarının kişiliklerinin gelişmesinde derin etkilerde bulunan; çağdaş, yenilikçi, ve ülkücü yaklaşımları ile Cumhuriyet Türkiye'si'nin aydın bir öğretmeni olarak karşımıza çıkan Dünder Öğretmen de "gizlenmiş olan fonksiyonu" ile roman başkışısının

karakter oluşumunun en önemli fonksiyonel kişisi olarak dikkatlerin üzerinde yoğunlaşmasını sağlar (2004, s. 53).”

Dündar Öğretmen, karakterlerin üzerinde bir öğretmen olarak bilinçaltına işleyerek hayatları boyunca hatırlayacakları bilgiler verir. Onları Cumhuriyet ideolojisine uygun olarak yetiştirmesi yine eserde geçen bölümlerden açıkça çıkarılabilecek fikirlerdendir:

“Üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflar öğretmeni Dündar Bey, sahneden çocuklara son öğütlerini veriyordu:

-Unutmayın! Koro biterken, yani “ilelebet” derken ikiye ayrılacaksınız. Bir, üç, beş, yedi, dokuzlar bir yana; iki, dört, altı, sekiz ve onlar bir yana. Siz ayrılınca aradaki bu pencere görünecek. İyi ayrılın. Yoksa her şey bozulur. Ulu önderimize de çok büyük saygısızlık olur. Tamam mı? Anladınız mı (Ağaoğlu, 2014, s. 9)?”

Kasabada Dündar Öğretmen’in dışında diğer memurlar da Cumhuriyet ideolojisine derinden bağlıdır; “Doktor bekardır. Sarı saçlarını parlatarak her yere geç gelmeyi, kendisini henüz bir hastadan dönüyor göstermeyi ve böylece herkesten daha ülkücü olduğunu belirtmeyi sever (Ağaoğlu, 2014, s. 14).” Öğretmen, jandarma ve doktor, yeni ülkenin ideolojisine sıkı sıkıya bağlı olduklarını kanıtlama çabası duymaktadırlar.

Dündar Öğretmen öğrencileri yalnız mezun etmekle kalmayıp onları takip etmektedir. Bir gün yolda tesadüfen eski öğrencisi Ali’yi görür. Ali metinde “Saçları taranmayı yeniden unutmuş, karabacakları kir pas içinde, bir eşeğin üstünde gidiyordu (Ağaoğlu, 2014, s. 57) şeklinde bakımsız ve harap halde geçmektedir:

“Dündar Öğretmenin içi biraz cız etti. Nasıl da unutmuştu Ali’yi? Okulun o en akıllı, en cin ve en yoksul çocuğunu? Bu ülkede o, Ali ve Ali gibileri yüce Atatürk’ün istediği yola yöneltemeyecekse, neye yarardı öğretmenliği? En azından, çocuğu bir eğitmen kursuna sokmanın yollarını neden aramamıştı hiç? Ali’yi öyle, merkebin üstünde, okula ilk geldiği günden daha kirli ve daha köylü görünce, Dündar Öğretmen’in dünyası başına yıkılıverdi. Beş yıl boyunca onlara yüz yıkamay, düzgün giyinmeyi, saç taramayı, doğru konuşmayı öğretmişti. Şimdi? Şimdi Ali’nin görünüşü, sanki öğretmeni ona hiçbir şeycikler öğretmemiş gibiydi işte (Ağaoğlu, 2014, s. 58)!”

Fakir bir memlekette zor şartlarda yaşayan köylülerin bulunduğu ortamda Dündar Öğretmen yine de koşulları öğrencilerin lehine değiştirmeyi bilmiştir. Fakat

beş yıl da olsa Dünder Öğretmen'in terbiyesinden geçen öğrenciler mezun olduktan sonra zorlu yaşam koşullarına geri dönerler. Ali de bu şahıslardan bir tanesidir. Dünder Öğretmen, yalnızca okul sıralarında değil, öğrencilerini bütün hayatı boyunca yaşadıkları kötü durumlardan kurtarmak istemektedir:

“Onların böyle kaçırları ise Öğretmen Dünder'i daha da bileli. O akşamdan sonra Ali'yi bir ortaokula ya da sanat okulu olan bir yere gönderebilmek için durmadan planlar kurdu. Yollar aradı. Bunu kendine yeni bir ülkü edindi. Başkente dilekçe üstüne dilekçe yazdı. İlçenin ileri gelenlerine, büyük memurlarına teker teker akıl danıştı. Ali'yi okutacak bir kişi ya da bir yol ararken, bu arada belki yedi kez çocuğun köyüne gitti. Anasıyla, yakınlarıyla teker teker konuştu. İş, onları "vatan hainliği" ile suçlamaya kadar götürdü (Ağaoğlu, s. 2014, 61).”

Ali'nin okul meselesine adeta “kafayı takan” öğretmen, bütün çarelere başvurarak sonunda başarılı olur. Ali, başkentte Şakir Ağa adında birinin oteline yamak olarak girer. Ardından ise bir akşam sanat okuluna öğrenci olarak kaydolar (Ağaoğlu, 2014, s. 61). Dünder Öğretmen, kafasına koyduğunu yaparak, mezun öğrencilerinin de ilim ve irfan ışığında hayatlarını sürdürmesini sağlar. Dünder Öğretmen'in bu özellikleri onun “idealist” bir karakter olmasında rol oynar.

Cumhuriyetin ilk yılları sayılan 1940'ları ele alan diğer bir eser olan *Bozkırdaki Çekirdek*'te Dünder Öğretmen kadar olmasa da Cumhuriyet ideolojisine bağlı farklı bir karakter vardır. Halim Akın, romanda Murat Öğretmen'in hocası ve daha önemlisi kurulacak olan Köy Enstitüsü'nün müdürüdür. Halim Akın, eserin başlarında büyük bir samimiyetle hayat öyküsünden bahseder. Akın, Balkan Savaşları'nı hatırlayan, gençliği ise I. Dünya Savaşı'na denk gelmiş; genç yetişkinliğinde ise Kurtuluş Savaşı'nı görmüştür. Bu savaşların ve sosyal karmaşanın sonunda Millî Mücadelenin zaferi ile bir nevi “sarhoşluk” yaşadığını söyler. Bu sarhoşluğun sonunda bir bunalıma giren Akın, intiharı dahi düşünmüştür.

Akın; iç dünyasında idealizm ile realizm çatışmasını yaşamıştır. Millî Mücadelenin kazanılmasının ardından Atatürk'ün de işaret ettiği üzere köy, köylü ve Anadolu önem kazanmıştır. Fakat Akın'ın aktardığına göre Anadolu'daki gerçekler onun zihin dünyasında karmaşadan başka bir şey oluşturmaz. Onu bu bunalımdan kurtaran ise Köy Enstitüleri olmuştur. Köy Enstitüleri fikrine gönülden bağlı olan Akın; eğitim ve köylünün buluştuğu bu proje fikrine kendini adanmıştır. Eserde Köy Enstitülerinin yenisinin kurulması için ise bütün sorumluluğu üstüne

almaktan çekinmez. Ona göre Köy Enstitüleri okulun dışında ve ötesinde anlam taşımaktadır. (Tahir, 2011, s. 163-174).

Kemal Bilbaşar'ın *Ay Tutulduğu Gece* romanında ise Öğretmen Tevfik idealize edilen karakterlere örnek olarak verilebilir. Öğretmen Tevfik ana karakter değildir. Ana karakter, deniz kenarında bir kasabaya kafa dinlemek için gelmiştir. Bekar olduğunu duyan kasaba halkı kahramana ev vermek istemez. Bu noktada Nahiye Müdürü devreye girerek yardım eder (2023, s. 10). Kahraman önce Şarapçı Hidayet olarak bilinen kişi ile tanışarak arkadaş olur (2023, s. 12). Kasaba halkı kahramanın su mühendisi olduğunu öğrenince ondan kasabanın uzun yıllardır var olan su sorununu çözmesini ister. Kahraman Öğretmen Tevfik ile bu vesile ile tanışır:

“Gaynağa çıkmadan bizim Öretmen Teğfiye oğrıyam bi. Onu da alsaz, iyi olur. Tütün zamanı yokardaki bağa göçe... Mert çocuktur. Köyün suyuynan da en çok o ilgilidir (2023, s. 23).” Konu kasabanın sorunları olunca halk, kahramanı Öğretmen Tevfik ile tanıştırmak ister. Alıntıya göre öğretmen, kasaba sorunları ile en çok ilgilenen kişidir.

Kahraman, öğretmenle tanıştıktan sonra uzun bir süre onunla sohbet eder. Hayata bakış açıları ve dünya görüşleri ortaktır. Öğretmen Tevfik, kahramanın kasabaya adaptasyonunda da yardımcı olur. Ona kasabanın güncel durumu hakkında bilgiler verir:

““Ama işler şimdi çok değişti.” diyor Tevfik Öğretmen.” Köy halkının çoğunluğu Demokrat Parti'ye geçti. Artık Kadir Ağa'nın fabrikasına kimse zeytinini götürmek istemiyor. İstemez tabi... Hiç kimse Kadir Ağa'nın fabrikasında, altı kilo zeytinden bir kilo yağ sıkıldığı günleri unutmadı ki (Bilbaşar, 2023, s. 25)...” Öğretmen kasabada yalnızca su sorunu ile değil, birçok konu ile ilgilenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti siyasi hayatında önemli bir rolü olan Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi, eserde kasabalının günlük hayatını etkileyen olaylardan biri olarak verilmiştir. Kasabadaki siyasi değişim, halkın ekonomik tercihlerini etkilemiş, kasaba bir dönüşüme uğramıştır.

Öğretmen Tevfik, zeytinlerle ilgili sorunu, halkı kooperatif ve fabrika yönünden örgütleyerek çözmüştür. Böylece öğretmen, aydın bir Cumhuriyet öğretmeni olarak roman boyunca bu ve benzeri sosyal konularda fikir beyan ederek ana karaktere kasabalının sorunlarının çözülmesi noktasında yardım eder.

Öğretmenler birçok eserde taşralının dostu, fedakâr ve vatanını seven memurlar olarak ele alınmaktadır. Fakir Baykurt'un *Kaplumbağalar*'ında da Eğitimci Rıza karakteri bahsedilen konuya bir örnek teşkil eder. Anadolu'nun kurak ve bozkır bir bölgesinde köylülerin bağ inşa etme ve devletin ellerinden alma sürecini anlatan roman; Kır Abbas, Cennet, Muhtar ve Eğitimci Rıza gibi karakterlerden oluşmaktadır. Rıza'nın eser için attığı ilk ve en önemli adım köylüğe bağ yapımını öğretmesidir.

Eğitimci Rıza; Köy Enstitüleri'nde eğitim almış biridir. Yazarın Rıza'yı konuştururken bilhassa yanlış kullandığı kelimelere bakarak Rıza'nın eğitiminin çok da sağlam olmadığı söylenebilir. Ancak Rıza'nın en önemli özelliği vatanını seven ve iyi bir karakter olmasıdır. Eserde Rıza'nın fiziksel özellikleri “göz yatakları geniş, elmacık kemikleri iri, kara kaşlı ve aydınlık yüzlü (Baykurt, 1975, s. 23)” olarak tasvir edilmiştir. Tipi bir Anadolu erkeği olan Rıza karakteri ile ön plana çıkmaktadır. Rıza'nın kendini anlattığı cümleler metinde şöyle geçmektedir:

“Ne öğrendimse askerlikte öğrendim. Çavuş oldum. Teskere alıp köye gelince de Hamdi Bey tuttu, Mahmudiye'deki kursa yolladı. Orda da hep okuma yazmaya çalışmadık. Bağ nasıl dikilir, asma nasıl budanır? Filoksera nedir? Kükürt neye yarar? Çocuk neden hasta olur? İçecek su nasıl olur? Zaman arttıysa biraz okuma, biraz toplay, çarpay, böley ... Ben kılavuza bakmadan edemem. Neme gerek, bir yanlışlık yaparım, bir harfi yanlış öğretirim. Onun için çok bakırım kılavuza (Baykurt, 1975, s. 46)...”

Rıza askerliğin ardından köyüne geldiğinde eserde farklı bölümlerde de adı geçen Hamdi Bey tarafından kursa yollanır. Rıza alıntıda da görüldüğü gibi bazı kelimeleri dahi telaffuz edemez. Bu durumu kendisi de itiraf ederek; kılavuza bakmadan öğrencileri eğitemeyeceğini bilgisinin kısmen yetersiz olduğunu vurgular. Enstitüde aldığı pratik eğitim onun aklına köylü için bir şeyler yapabileceği fikrini edindirmiştir. Zira Tozak Köyü kuraklık çeken ve toprağı verimsiz bir köydür. Daha sonra Rıza'nın önderliğinde inşa edilen bağlar, köyde Kır Abbas dahil birçok karakterin yaşama sevinci olmuştur. Köylü buradan hem tarım hem de serinlik anlamında faydalanmaktadır. Ancak sevinçleri fazla sürmez ve hazine bağlara el koyar. Rıza buradan itibaren de köy halkı için çalışmaya devam eder. Bağların mülkiyet sorunu için bir günlük yola yürüyerek gider ve Hamdi Bey'den bu hususta yardım ister. Hamdi Bey ile Rıza sorunun çözümü için

Ankara'ya kadar şartları zorlar. Fakat eserin sonunda bağlar bir türlü köylülere verilmez (Baykurt, 1975, s. 358-369).

3.6 Memurların Vakit Geçirdiği Mekânlar

Mekân kavramı; zaman, olay örgüsü ve şahıslar ile birlikte roman türünün temel yapı unsurlarından bir tanesidir. Mekân; olayların geçtiği yer olmasının yanında kişiler üzerindeki psikolojik etkisi sebebiyle de felsefe gibi diğer bilim dallarının da incelediği özel bir mefhumdur.

Mekân sözcüğü ise Arapça “olmak” manasına gelen “-kevn” kökünden oluşmuştur (Mutçalı, 1995, s. 779). Mekânın dışında yer ve uzam kelimeleri de mekânın yerine geçen kullanımlardan birkaçıdır. Ancak mekân kelimesi, eserler yönünden yer ve uzamdan daha hususi bir anlam ihtiva eder. Bunun nedeni, mekânın kahramanların psikolojisi ve yaşadıkları duygu değişimleri açısından daha özel bir anlam içermesidir.

Nurullah Çetin romanda mekân kavramı için şunları aktarır; “Mekân, romana özgü olay ya da olayların ve roman kişilerinin hareketlerine ayrılmış bir sahne olan yerdir (2017, s. 135).” Burada kullanılan “sahne” ifadesi önemlidir. Romanda olaylar bu sahnede ilerlerken, sahnenin ise olaylara dolaylı etkisi olduğu varsayılabilir. Nitekim Mehmet Tekin de mekân için “filmin balarında verilen fon müziği (2017, s. 157)” ifadesini kullanarak bu durumu destekler. Mekân böylece romanda olay örgüsünün gerçekleşeceği ortamı hazırlayarak eseri inşa eden ana unsurlardan biri haline gelir.

3.6.1 Memurların Çalıştığı Mekân Yönüyle Devlet Daireleri

Cumhuriyet Dönemi'nde ise mekân, Türk romanında çeşitli şekillerde kahramanları etkileyen önemli bir unsurdur. İlk olarak mekân, bu çalışma kapsamında memurların ve bürokratların çalıştığı yer itibarıyla devlet daireleri olarak ortaya çıkar. *Esir Şehrin İnsanları* 'nda devlet daireleri ile daha önce birçok kez belirtildiği gibi yıkılmakta olan imparatorluğun bir yansıması olarak karşılaşılr. Daireler, harap halde, bakımsız ve adeta bitiktir. Günümüzde Adalet Bakanlığı olan dönemin Adliye Nezareti, üst düzey bir kurum olmasına karşın durum değişmez:

“En ayıbı, her taraf toz içindeydi. Vaktiyle bu yapı tepeden tırnağa yağlı boyayla boyandığı halde yıllardan beri boyaların yerini kapkara kir tutmuştu. Bütün

bu harap ve sefil görüntüye, tavanların, alçıları yer yer dökülmüş yaldızlı süsleri gülünçlük katıyordu... Kâmil Bey hazır gelmişken şurasını gezip görmeyi istemişti. Avukatın arkasına takıldı. Mahkeme kalemlerinde kilimler halılar seriliydi. Bunlar renklerini, çizgilerini büsbütün yitirmiş, paramparça harap şeylerdi (Tahir, 2022, s. 105-106).” Kâmil Bey’in gözünden anlatılan bakanlık, uzun yıllardır yapılmayan bakımı ve kirli ve özensiz haliyle Osmanlı’nın son döneminin bir temsili olarak romanda yer almaktadır.

Yine benzer dönemlerde yazılan İlhan Tarus’ın *Var Olmak* romanında da mekân, farklı bir yönüyle ele alınır. Eserde daha önce belirtildiği gibi taşrada Reji İdaresi Müdürü olan Hamdi Bey ve Anzavur Paşa’nın iki Osmanlı bürokrati olarak otoriteleri neredeyse sınırsızdır. Hamdi Bey’in karakteri ayrıntılı bir şekilde verildikten sonra dairede nasıl vakit geçirdiği aktarılır. Hamdi Bey için “öğle uykusu” çok önemlidir.

Her gün muhakkak aynı saatte öğle uykusuna yatar ve uyandırılmamak için kesin talimat verir. Romanda Hamdi Bey’in uykusunun önemi; “yardımcısına nazır da sadrazam da gelse uykusu esnasında onunla görüşmeyeceğini söylemesi” örneği ile verilmektedir (Tarus, 2019, s.13). Hamdi Bey’in Reji İdaresi Müdürü dahi olsa nihayetinde bir devlet memuru olduğu düşünüldüğünde bu “öğle uykusu tutkusu” etik dışı olarak görülebilir. Mesai saatleri içerisinde ve bir devlet dairesinde hem de her gün gerçekleşen bu durum yine Osmanlı’nın dairelerinin romanlara bir yansıması olarak görülebilir.

Mekân olarak devlet dairelerine bakıldığında, Türk romanında önemli eserlerden birisi de *İlyas Efendi*’dir. Nitekim romanın giriş kısmında karakterlerin tanıtılması harici neredeyse romanın çoğu nüfus müdürlüğünde geçmektedir. Okuyucu önce İlyas karakterinin zihninde dönen babasının sözleri ile ardından ise İlyas memur olduktan sonra bizzat kendi tespitleri daireleri ayrıntılı bir şekilde öğrenir. Babası İlyas’a şunları söyler:

“Devlet dairelerinde torpil olduktan sonra yok yoktur oğlum... Önce masayı bulurlar, sonra kadroyu. Masa için yer mi yok, sıkıştırırlar iki masayı, atarlar ortasına bir masa daha! İş de bulurlar ha... Devlet dairelerinin işi on kişi de olsa bitmez, elli kişi de olsa bitmez (İzgü, 2005, s. 35).” Henüz memur olmadan daireler hakkında babasının telkinleri bu şekildedir. Bu ifadelerle göre daireler devlete mi yoksa kişilere mi hizmet ediyor sorusu akla gelir. Ancak burada İzgü’nün halk

arasında torpil olarak geçen kayırmacılığa dair eleştirel bir yaklaşımı söz konusudur.

İlyas, babasının eski bir tanıdığı Kerim Efendi sayesinde (!) işe girmeyi başarır. Babasının bu sözlerinin ardından bir gün kendisinin de memur olacağı ihtimaline karşı sevinir:

“Demek ki aybaşından sonra kendisine de bir masa uyduracaklardı... Bir sandalyesi olacaktı. Sandalyesinde bir minder. Minderi kendisi uyduracaktı. Aynı babasının her aybaşında yıkatmak için eve getirdiği minderler gibi, kaba ve yumuşak (İzgü, 2005, s. 35)...” Verilen alıntıda öncelikle kahramanın bilinçaltında “memur babasını” ne denli örnek aldığı görülmektedir. Ardından İlyas’ın da babası gibi memur olacağı fikri onu mutlu eder. Devlet dairesinin demirbaşlarından olan masa ve sandalye ise sıradan bir insan olan İlyas’a ayrı bir mutluluk verirken, okuyucuya mekânın özelliklerinin kişilerin şahsiyetine katkıda bulunduğu mesajı da verilmiştir denilebilir. İlyas için; o mekâna, daireye ait olmak bir gurur vesilesidir.

Eserde bu durumu pekiştiren diğer bir örnek ise İlyas’ın işe başladığında hademenin masa ve sandalyesini yerleştirdikten sonra “Makam haaaazzırr (İzgü, 2005, s. 47)!” diyerek alay etmesi verilebilir. Hademe burada İlyas ile alay ediyor olsa dahi İlyas için İlyas Efendi olma yolunda dairedeki konumu oldukça önem arz eder.

İlyas Efendi’de mekân, ilerleyen bölümlerde kadın memur Remziye’nin daireye gelecek olması ile önem kazanır. Remziye’nin geleceği haberini alan memurlarda bir heyecan başlar. O gün herkes takım elbiselerini giyer, tıraşlarını olurlar. Konu Remziye Hanım’ın masasının nereye konulacağına gelir. Bütün memurlar, Remziye Hanım’ın masasını yanına ister. Dehri Efendi ve Süleyman Bey, kızın masasının yeri hakkında görüş bildirirken İlyas Efendi de tam karşısına gelecek Remziye Hanım’ı umutla beklemeye başlar (İzgü, 2005, s. 118-119).

Burada devlet dairesi bir nevi memurların “gönül işine” katkıda bulunur. Nitekim diğer memurların Remziye hakkındaki düşünceleri yalnızca düşünce olarak kalsa da İlyas Efendi Remziye’ye zamanla âşık olur. Ancak, Remziye zengin bir müteahhitin kızı olarak saf karakter İlyas Efendi’ye ancak “acıma” duygusu besler. Remziye bir mektupla İlyas Efendi’ye durumu aktarıp daireden ayrıldıktan sonra İlyas Efendi’nin düşleri ise bu “devlet dairesinde” hapsolarak zamanla sona erer (İzgü, 2005, s.189).

Cumhuriyet Dönemi Türk romanında mekân denilince akla ilk gelen romanlardan biri şüphesiz *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'dür. Enstitü, Tanpınar'ın bu romanda kurgusunun merkezidir. Hayri İrdal karakteri, sırayla yaşam öyküsünü anlattığı eserde, konunun etrafında dolansa da romanın merkezi hiçbir zaman enstitüden uzaklaşmaz. Enstitüden önce Hayri İrdal'ın karakterini incelemek eseri daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır.

Hayri İrdal, romanda iki yönüyle isim sembolizasyonu ile oluşturulmuş bir karakterdir. Servet Karçığa “Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde İroni” başlıklı yüksek lisans tezinde ilkinin şöyle aktarır:

“Hayri İrdal: Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün en önemli iki insanından biridir. Romanda anlatıcı kişi olduğundan dolayı en önemli kişi de diyebiliriz. Tanpınar, isim sembolizasyonu ile Hayri İrdal'ın ismine ironik yaklaşır. Hayri “hayra ait, hayırla alakadar” manasına gelir. Ne var ki Hayri İrdal'ın bütün roman boyunca yaptığı işlerin hiçbirinde hayırla alınacak bir iş yoktur. Bilakis halkı hep kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Bu yönüyle, İnsanlara hayırdan çok zararı dokunmuştur. Örneğin Hayri İrdal, parasız kaldığı bir dönem mahalle mezarlıklarındaki türbenin parmaklığını söküp satmıştır. Daha sonra pişkinlik yaparak, mahalle mezarlığının yerinde modern binaların yapıldığını görünce, kendini parmaklık çalmada haklı görmesi aslında kendinin “hayırlı” değil de “hayırsız” olduğuna güzel bir misal teşkil etmektedir (Karçığa, 2009, s. 67).”

İkinci yönü ise İrdal'ın hayatı ve yaşadıklarının kendisine olan “hayırsızlığıdır”. İrdal'ı, Halit Ayarcı ile tanışmasına kadar birçok şanssızlık beklemektedir. Örneğin, bir yanlış anlaşılma yüzünden davalık olur ve adli tıpa sevk edilir. Romanın büyük bir bölümünde maddi sıkıntı çeker. Eşi Emine karakterini de kaybeden İrdal, kısaca talihinin döndüğü Ayarcı ile karşılaşmasına kadar üzücü olaylar yaşar (Tanpınar, 2014, s. 1-195).

Tanpınar'ın ironik eserinde baş kahraman da oldukça çelişkili bir karakterdir. Romanın ilerleyen bölümlerde bir eser dahi yayımlayan İrdal, okuma ile ilişkisini şöyle açıklar:

“Beni tanıyanlar, öyle okuma yazma işleriyle büyük bir ilgim olmadığını bilirler. Hatta bütün mütalaalarım, çocukluğumda okuduğum Jul Vern ve Nik Karter hikâyelerini ortadan çıkarırsanız, Arapça ve Farsça kelimelerini atlaya atlaya gözden geçirdiğim birkaç tarih kitabıyla, Tutiname, Binbir Gece, Ebu Ali Sina hikâyeleri gibi eserlerden ibarettir. Daha sonraki zamanlarda, enstitümüz

kurulmadan evvel işsizlikten evde çocukların mektep kitaplarına zaman zaman göz attığım gibi, bazen bütün günümü geçirdiğim Edirnekapı veya Şehzadebaşı kahvelerinde gazeteleri hatme mecbur kaldığım zamanlarda ufak tefek tefrika parçaları ve makaleleri de okudum (Tanpınar, 2014, s. 7).”

İrdal, okuma yazmaya ilgisi olmadığını açıkça dile getirir. Okuduğu kitaplara örnek olarak ise çocuk kitaplarını vermesi yine gülünç bir durum olarak düşünülebilir. İşsizken ise kahvede gazete okumasını bir “mecbur kalma” durumu olarak belirtir. Bütün bunlar okuyucuda İrdal’ ın alt yapısı eksik bir insan olduğu kanısını uyandırır.

İrdal’ ı saate dolayısıyla enstitüye bağlayan en önemli olay ise çocukluğunda saklıdır. Babası İrdal’ a bir saat hediye eder. İrdal bu olaydan sonra saatlere ilgi duymaya başlar. Öyle ki gerçek doğum gününün bu saati eline aldığı gün olduğunu ifade eder. Karakterin saat ile ilişkisi Muvakkit Nuri Efendi isimli şahsın yanında çalışmasıyla güçlenir. Eserde bir eşya olmasına rağmen adı sıkça geçen diğer bir saat ise “mübarek” isimli saattir. İrdal, bu ayaklı saati kötü talihi ile eşleştirdiği için genel olarak olumsuz bir şekilde anar (Tanpınar, 2014, s. 24-28).

Eserde yine hayatını geriye dönüşlerle aktaran İrdal için Abdüsselâm Bey karakteri de oldukça önemlidir. Abdüsselâm Bey, bir aile dostu iken bir anda İrdal’ ın hayatını adeta ele geçirir. Askerden dönen İrdal; babasını kaybetmiş ve iş aramaktadır. İrdal’ ın bu boşluğundan faydalanan Abdüsselâm Bey, onu önce kızı Emine ile evlendirerek ardından ikisini de yaşadığı köşke alır. Abdüsselâm Bey’in İrdal’ ı tanıdıkları aracılığıyla işe de sokar. Bu noktaya kadar Abdüsselâm Bey, İrdal’ ın hayatında olumlu katkıları ile yer alsa da durum bundan farklıdır (Tanpınar, 2014, s. 84).

Abdüsselâm Bey’in en büyük korkusu yalnız kalmaktır. Bu nedenle etrafında daima farklı insanlar bulundurur. Köşkten sırasıyla insanlar ayrılırken en son Ferhat Bey’in ayrılması ile ilgili İrdal ile verilen diyalogu Abdüsselâm Bey’in karakterini ortaya koyar:

“Ferhat Bey'e sormadınız mı? Niçin refİKasını buraya getirmede de kendisi Kadıköyü' ne gitti? Hep beraber yaşırdık. İnsan bu kadar yıllık evini bırakıp gider mi?

- Hanım, baba evinden çıkmıyormuş... Çıkmayı istemiyormuş!..

-Abdüsselam Bey yüzüme dik dik baktı:

- Ne diye öylesini aldı? Fakir, kimsesiz bir şey bulamadı mı?

Birdenbire şaşırdım. Ve biraz evvelki korku, daha canlı, daha keskin şekilde içime yerleşti. Artık bu insan sevgisini, yalnızlık korkusunu geçiyordu. İşin içine daha mühim şeyler giriyordu. Kendimizi iradesizliğim yüzünden bir biçareye teslim etmiştik (Tanpınar, 2014, s. 90-91).”

Verilen metinde Abdüsselâm Bey’ in, bilinçli olarak kimsesiz insanları seçip hayatına yerleştirdiği ortaya çıkar. Hayri İrdal da bunlardan bir tanesidir. “İradesizliği yüzünden bir biçareye teslim olduğunu” itiraf eden İrdal; romanda iradesi ile hareket eden değil “sürüklenen” bir insandır. Nitekim yine bu durumu İrdal’ ın “Nuri Efendi ve Halit Ayarcı... İşte benim hayat mekiğim bu iki kutup arasında dolaştı (Tanpınar, 2014, s. 35)” cümlesi de teyit etmektedir.

İrdal’ ın vefat eden Abdüsselâm Bey’ in ardından bir muhabbet üzerinde uydurduğu Kaşıkçı Elması hikâyesi üzerine başına talihsiz olaylar gelmiştir. Önce Abdüsselâm Bey’ in alacaklıları tarafından davalara ortak edilir. Aydınlığa çıkmayan mali konular sebebiyle de tevkif edilerek adli tıbbı sevki yapılır. Doktor Ramiz karakteri ile de burada tanışır. Doktor Ramiz, İrdal’ dan sorumlu psikiyatri doktorudur. Ancak olayları açığa çıkaracağı yerde mevzuyu daha da karmaşık hale getirir. Doktor, psikanaliz yöntemine odaklandığı için başka bir konuyu düşünemez. İlerleyen bölümlerde ise İrdal ile dost olur. Kurduğu Psikanaliz Cemiyeti’ne de İrdal’ ı müdür olarak görevlendirir. Böylece İrdal, enstitüden önce burada müdürlük tecrübesi kazanır (Tanpınar, 2014, s. 103-153).

Doktor Ramiz’in akabinde Hayri İrdal, romanın ikinci önemli kişisi Halit Ayarcı ile tanışır. Ayarcı, Doktor Ramiz sayesinde İrdal ile tanışır. Saatler üzerine başlayan sohbet Ayarcı’ yı İrdal’ a adeta hayran bıraktırır. İrdal ise eserde açık sözlülükle Seyit Lûtfullah’ tan duyduğu sözleri yinelediğini ve yalancı olduğunu itiraf eder. Fakat Ayarcı onun için kesin kanaate varmıştır:

“- Olur şey değil... diyordu. Böyle bir adam, aramızda bulunsun ... Monşer, bu tam filozof, hem de muhtaç olduğumuz filozof ... Zaman felsefesi... Anladınız mı? Zaman, yani çalışma felsefesi... Siz de filozofsunuz Hayri Bey, hem hakiki bir filozofsunuz (Tanpınar, 2014, s. 266)!...”

Başka insanlardan duyduğu asılsız hikâyeleri anlatan Hayri İrdal, Halit Ayarcı tarafından filozof ilan edilir. Bu duruma Hayri İrdal da oldukça şaşırmasına rağmen gidişatı bozmaz. Sohbetleri ilerleyen ve sıkı dost olan ikilinin zaman mefhumuna ilgisi sonucunda eserin merkez olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü kurulur (Tanpınar, 2014, s. 238).

Ünlü yazar Stendhal’ ın “romanı sokağa tutulan ayna” olarak tanımlaması ve düşünür Bachelard’ ın “Bulunduğum mekânım ben (2013, s. 172)” şeklindeki yorumlarından hareketle mekân; romanı inşa eden en önemli unsurlardan birisidir. Mekân olmadan zaman, olay örgüsü gibi diğer yapı unsurları açıkça aydınlatılamaz. Kahramanların hangi koşullarda yaşadığı ve bulundukları mekândan ne derece etkilendikleri de ortaya konamaz.

Yukarıda verilen alıntılardan hareketle enstitü, Tanpınar’ın roman kurgusunda diğer bütün unsurları bütünleştiren bir kavram olarak belirir. Ayrıca romanda enstitünün bir diğer işlevi ise bir zihniyet meselesini ele almasıdır. Berna Moran eser için “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü* iki uygarlık arasında bocalayan toplumumuzun yanlış tutumlarını, davranışlarını, saçmalıklarını alaya alan, eleştirel bir romandır (2001, s. 297)” cümlesinde; enstitüde gerçekleşen “saçmalıkların” abartılmış da olsa Türk modernleşmesi yolunda yapılan hataların yansıması olduğunu işaret eder. Modernleşme yolunda kurulan yeni kurumlar, alınan yeni personeller ve yeni anlayış eserde arka planda eleştirilen konular arasında bulunur.

Her ne kadar işlevsiz bir kurum olsa da Halit Ayarcı tarafından özellikle önemli bir kurum izlenimi verilmesi anlatının ironi yönünü destekleyen bir durumdur. Halit Ayarcı önce Hayri İrdal’ ı daha sonra çevresindekileri bu kurumun gerekliliğine inandırmaya çalışır. Bu durum, Ömer Sağlam’ın “Ahmet Hamdi Tanpınar ’ın Eserlerinde Mekân” başlıklı doktora tezinde şu şekilde izah edilmiştir:

“Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında da enstitü, ayarı bozulmuş, menteşesinden çıkmış bir saattir, “out of joint” tir. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*nü menteşesinden çıkmış, ayarı şaşmış, durmuş saatlerle yapı sökümü uğratar. Saatlerin durması, ayarının bozulması; normdan, gelenekten, gramerden sapma anlamına gelir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*; saçma, tuhafliklarla dolu, zıvanadan çıkmış, çıldırmış bir yapıdır. Doğru işlemeyen düzeni, çarpık olanı, yozlaşmayı sembolize eder (2024, s. 399-400).”

Saatleri Ayarlama Enstitüsü Halit Ayarcı’ nın adeta bir projesidir. Kendisi bu projeye inanır ve onu gelişmenin anahtarı olarak görür. Ayarcı, enstitünün gerekliliğini şöyle ifade eder:

“Hangi bakımdan olursa olsun arada bir ilerilik, gerilik farkı bulunduğu aşîkardır ve bu fark mühim bir farktır. Bu itibarla saatleri geri kalanlardan aldığımız nakit cezaya iki kuruş zam yapmamızı herkes gayet tabî buldu... Böylece hem

geriliğe layık olduğu cezayı veriyor, hem de ileri düşünüşün hakkını teslim ediyorduk (Tanpınar, 2014, s. 19).”

Bu cümleler daha önce belirtildiği gibi Tanpınar’ ın karakterinin ağızından anlatılan gizli eleştirileridir. Nitekim “saat ayarı” gibi bir basit mesele ile medeniyet muhasebesi yapan Ayarcı; ilerleme ve gericiliği yine saat ayarına bağlamaktadır. Burada geri kalmışlık doğuyu, ilericilik batıyı; doğu-batı meselesini saat ayarına indirgemek ise romanın zihniyetini simgeler.

Türk modernleşmesi; Osmanlı Devleti’ nin Avrupa’ dan geri kaldığını fark ettiği on altı ve on yedinci yüzyıllardan itibaren oldukça sancılı bir süreçtir. Osmanlı Devleti ilk olarak toprak kaybetmesi nedeniyle askeri alana odaklansa da zamanla yenilikler diğer alanları da kapsar. Bu yönüyle III. Selim gibi padişahların Avrupa’ya öğrenci göndermesi sebebiyle Avrupa’yı tanıyan Osmanlı gençleri Türk modernleşmesinin tohumunu atmıştır denilebilir. Ancak burada Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan süreçte farklı bir sorun ortaya çıkar. Hem halkı hem de aydınları derinden etkileyecek bu sorun Tanpınar’da da sıklıkla görülen medeniyet krizi ve kimlik arayışıdır.

Kimlik arayışı için Hülya Albayrak Akyıldız; “Kimlik konusu, gerek bireysel, gerekse toplumsal kimlik arayışı bağlamında Tanpınar’ın birinci meselesidir denilebilir (2008, s. 6)”⁸ ifadesini kullanır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde de Hayri İrdal’ ın hayat hikâyesi ve enstitü macerasını öğrenirken; İrdal’ın bir türlü istikrar gösteremeyen yaşamı da yine kimlik arayışına örnek temsil eder. Nitekim İrdal eserde hayatının Nuri Efendi ve Halit Ayarcı arasında iki kutup arasında gidip geldiğini (2014, s. 35) aktarırken; romanda doğu-batı, ileri-geri, modern ve geri kalmış ikiliğinin de bir vurgusuna işaret ettiği düşünülebilir. Kısaca enstitü Halit Ayarcı’ nın ifadesiyle “ileri düşünüşün (2014, s. 19)” bir ürünü olduğu için Avrupa’ yı ve batıyı temsil etmektedir.

Eserin isminin dahi enstitü vurgusuyla seçildiği ifade edilmişti. Enstitü kelime anlamı olarak; “Bir üniversiteye bağlı veya bağımsız bir kuruluş olarak genellikle araştırma yapan ve bazı durumlarda öğretime de yer veren eğitim kurumu (TDK Sözlüğü, 2025)” manasına gelir. Ancak saatleri ayarlamak için bir enstitüye ihtiyaç var mıdır ? Böyle bir kurumu inşa etmek, personel tahsis etmek ve kurumun

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Roman Tekniği hakkında geniş bilgi almak için bkz: Akyıldız A., Hülya (2008). “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Roman Tekniği”. Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü: Doktora Tezi.

önemli olduğunu anlatmak için toplantılar düzenlemek fikri neden kabul görmektedir? Soruların cevabı Tanpınar'ın inşa ettiği roman dünyasında birer eleştiri aracına hizmet eder.

Tüm bu sorulara rağmen nihayetinde enstitü kurulur. Ayarcı, Nermin Hanım adlı tanıdığını enstitüde memur olarak istihdam ederken Hayri İrdal' ı ise müdür olarak tayin eder. Hayri İrdal; eserde açık sözlülükle enstitüde işinin ne olduğunu anlamadığını dile getirir:

“Nermin Hanım' a bir ara işimizin ne olduğunu sordum. Birinci zevcine ve akrabasına dair uzun bir izahattan sonra şimdilik hiçbir işimiz olmadığını, sadece Halit Bey'in gelmesini bekleyeceğimizi söyledi. Filhakika ilk ayımızı sadece bu işle geçirdik. Halit Ayarcı ara sıra telefon ediyor, bizim hâl ve hatırımızı soruyor, muntazam şekilde devam etmemizi, kırtasiye eksikliklerimizi tamamlamamızı söylüyordu. Ayın sonuna doğru daktilo makinalarımız, perdelerimiz geldi (2014, s. 237).”

Bütün bir ayı “hiçbir iş” yapmadan geçiren personeller, Ayarcı' nın da yönlendirmesiyle sadece kurum için harcama yapmaktadırlar. Gereksiz kadro istihdamı sebebiyle devleti zarara uğratan kurum; ek olarak kırtasiye ve diğer harcamalarla birlikte zararın büyümesine hizmet etmekten başka bir işe yaramamaktadır. İrdal olanlara anlam veremezken bir yandan da menfaati gereği “sesini çıkarmaz”:

“Nermin Hanım durmadan yeni teşkilattan, muazzam kadrodan bahsediyordu. Ben küçük dairemizin varlığını gülünç bulurken o, amcam dediği Halit Ayarcı' nın bizim için tasavvurlarını anlatıyor, şubelerden, şefliklerden dem vuruyordu. Bütün bunlar beni endişelendiriyordu. Bana kalsaydı, dairemiz hiç de böyle şeylere kalkışmamalıydı. Mümkün mertebe kendimizi unutturmalıydık. Aybaşından aybaşına ücretlerimizi alırken görünmek en münasibiydi. Fakat hiç de böyle olmuyordu. Halit Ayarcı, hele son günlerde durmadan müsveddeler yolluyor, sağa sola mektuplar yazıyor, dairenin layıkıyla döşenmesini, kalem levazımının gönderilmesini istiyordu. Bunlar yetişmiyormuş gibi Halit Ayarcı, sanki sahneye çıkacakmışım gibi benim kılık kıyafetimle de meşgul oluyordu (Tanpınar, 2014, s. 239).”

Hayri İrdal' ın hayat hikâyesine dair Akyıldız “Saf ve aptal görünmeye çalışan bir adamın bilmezden gelerek yaptığı acı alay (2008, s. 19)” ifadesini kullanır. Hayri İrdal esasında “saf ve aptal” değildir. Yukarıda verilen alıntıda da

enstitünün gereksizliği dahil gerçekleşen tüm zıtlıkların farkındadır. Ancak henüz enstitü kurulmadan uzun süre maddi sıkıntı yaşayan karakter, kahvelerde oldukça fazla zaman geçirmiş, işsizliğin acı deneyimi ile yüzleşmiştir. Bu nedenle “kendimizi unutturup yalnızca maaşımızı almalıyız” derken enstitünün sadece maaş kısmı ile ilgilendiğini açıkça beyan etmektedir. İrdal’ ın “görünmez” olmak istemesinin sebebi, Akyıldız’ ın tespitine paralel olarak olanlara yönelik acı alayının bir sonucudur. ,

Eserde gerçek hayatta da görülen kamu kaynaklarının israfı konusu enstitünün kuruluş sahnelerinde sıklıkla ele alınmaya devam eder:

“Gün geçmiyordu ki küçücük dairemize birtakım yeni eşya gelmesin. Evvela muşambalarımız değişti, sonra on beş adım ötedeki telefon yetmezmiş gibi benim masama bir telefon kondu. Ertesi gün yarım düzine gece lambamız geldi. Daha sonra masalar değişti. Halit Ayarcı ‘ya birinci sınıftan bir Amerikan yazıhanesi verdiler. Bana bir parça daha az gösterişlisi verildi. Nermin Hanım'a üzerinde kayabileceğiniz kadar cilalı bir masa geldi. Halit Ayarcı bütün bu eşyanın geleceği saatleri biliyor, telefonda yerlerini tayin ediyordu. Benim masamın üstündeki gece lambasının, siyah parlak yazı takımının, kurşun kaleminin nerede duracağım hep o tarif etti (Tanpınar, 2014, s. 240).”

Verilen alıntılardan hareketle eserde enstitünün “ne iş yaptığı” değil sürekli “enstitünün kendisi” vurgulanmaktadır. Enstitü; dayanır, döşenir ve devleti zarara uğratmaktan başka bir işe yaramaz. İçerisinde bulunan personeller ise uzun bir süre sadece bekler. Bu noktada Bachelard’ ın “Bulunduğum mekânım ben (2013, s. 172)” sözü hatırladığında enstitüdeki personellerin adeta “enstitüye” dönüştükleri gözlenebilir. Enstitü nasıl şık döşenmiş, kusursuz görünen bir mekân ise personeller de şık giyinen ve mali sorunlarını çözmüş mutlu kimselerdir. Ancak ikisinin de ortak noktası işlevsiz ve faydasız olmalarıdır.

Enstitünün yanında Halit Ayarcı karakteri eserde Tanpınar’ın kurgusundan yansıyan acı alayın odak noktası olmaya devam eder. Ayarcı; Belediye Reisi’ nin daireyi ziyaretinde hâlihazırda mükemmel döşenmiş fakat bir fonksiyonu olmayan enstitü binasının da değiştirilmesini istemeye cüret eder. Belediye Reisi ise inceler ve karar verir:

“Onun odasında da aynı dikkati gösterdi. Hatta perdelerin tülünü ayırarak o kadar senedir tanıdığı sokağa uzun uzun baktı. Sonra mobilyayı tekrar gözden geçirdi. Hayır, mobilyayı beğenmemişti:

-Arkadaşlarıne neyse amma, sizinki pek hafif düşmüş... Bu kadar mühim bir merkezde...

Halit Ayarcı gülümseyerek cevap verdi:

-Evvela mesai arkadaşlarımızın şartlarını düşünmeme müsaade buyurun... Zaten nasıl olsa başka bir daireye geçmemiz icap edecek. Buraya sığamayacağız! O zaman değiştiririz. Belediye reisi bunu yardımcısına not ettirdi. Böylece yeni binanın temeli atılmış oldu (Tanpınar, 2014, s. 245)."

Romanda görülen diğer ilginç konu ise gidişata Belediye Reisi' nin de dur dememesidir. Aksine olan bitene destek verir ve yeni bina için Ayarcı ve ekibine söz verir. Dahası mobilyanın bu "mühim" merkeze yakışmadığını dile getirerek değiştirilmesini ister. Tüm bunlar hem personelin hem de bürokratların bulunduğu yanlış yolun göstergesidir. Tanpınar böylece eserde kamu kaynaklarının israfı meselesi ile bürokratların da sorumsuzluğunu vurgulayan bir hiciv örneği sergiler.

Enstitünün hikâyesi eserde Hayri İrdal tarafından her şey olup bittikten sonra aktarılır. Romanın sonuna doğru ise enstitünün tasfiye edildiği bilgisi verilir (Tanpınar, 2014, 394). Tasfiye edilmeden önce enstitüde gerçekleşen tüm gereksiz işler ve bilhassa enstitünün varlığı tartışmaya açılmıştır. Gereksiz yere alınan personeller ve kaynakların israfı gündeme gelir. Hayri İrdal, Halit Ayarcı ve Doktor Ramiz tarafından yazılan içi boş eserler acımasızca eleştirilir. Başka bir ifadeyle romanda toplum enstitüde olup bitenleri gerçek gözle yorumlaya başlar (Tanpınar, 2014, s. 13-14). Tasfiye bu nedenle gerçekleşir.

Kısaca *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*' ndeki enstitü; eserin hem merkezi hem de "sahne olarak kullanılan mekân (Demir, 2009, s. 178)" dır. Yazar, enstitünün kuruluşunu bütün yapıtın olay örgüsü ile bağlantılı hâle getirir. Romanı ise bir nevi enstitü öncesi ve sonrası olarak yorumlamak da mümkündür. Hayri İrdal' ın hayat hikâyesi ve romanı olayların önemi bakımından iki parçaya ayıran unsur yine enstitüdür.

3.6.2 Memurların Sosyal Yaşamındaki Mekânlar

Kavak Yelleri, Dönemeçte ve Yağmur Beklerken romanları; Anadolu' da küçük bir kasabada görev yapan memur ve bürokratları ele alması bakımından ortak konular içermektedir. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı' nda sıklıkla ele alınan kasabalar; eğitilmiş kişilerin İstanbul'dan ayrılıp çeşitli zorluklarla karşılaştıkları yerler olarak ele alınırlar. Ayşe Demir, "Türk Hikâyesinde Mekân" adlı doktora tezinde kasabalar için şunları zikreder:

“Kasaba bir açık/dış mekân olmasına rağmen edebî hikâyelerde neredeyse çok geniş bir ev gibi yani iç mekânmış gibi anlatılabilmektedir. Bunda kasabanın, içinde yaşayanların tesiriyle organik bir bütün oluşturmasının etkisi büyüktür. Yani kasaba kavramı çoğu zaman hem maddi hem de manevi anlamda öylesine homojendir ki parçalarını göz ardı edip onu bir bütün olarak algılamak zor olmaz (2009, s. 398-399).” Belirtildiği gibi kasabalar; içinde ortak zihniyet ve dünya görüşüne sahip insanların yaşaması bakımından bütünleşerek adeta bir kapalı mekân şeklinde aktarılırlar. Bu kasabalara gelen memur ve bürokratları bekleyen en büyük sıkıntı ise kendilerini bulundukları yere ait hissetmemeleridir.

Kendilerini bulundukları mekâna ait hissetmeyen memurlar, kendileri gibi devlet görevlileri ile sosyalleşirler. İlk olarak devlet törenlerinin yapıldığı kasaba merkezi ve anıt park gibi mekânlarda zoraki karşılaşan memurlardan bahsedilebilir. Bu duruma örnek *Kavak Yelleri*’ndeki tören sahnesi verilebilir. Doktor Sabri eşini kaybettikten sonra bir protokole katılır. Törenler devletin taşradaki otoritesini doğrudan yansıtan yerler olması bakımından önemlidir. Bu törende Doktor Sabri; vali, sıhhiye müdürü ve kaymakam gibi kasabanın üst düzey bürokratları ile görüşür. Doktorun adı geçen bürokratları sevmediği metinden sezilmektedir. Nitekim kendisi gibi doktor olan sıhhiye müdürü için “garip meslektaş ve at hırsızı” tabirlerini kullanır (Güntekin, 2018, s. 60-61).

Kavak Yelleri’ne benzer bir tören sahnesi de *Yağmur Beklerken* romanında görülmektedir. İlçenin önde gelen isimleri Rıza Efendi ve yeğeni Avukat Rahmi de törene katılırlar. Kaymakam kasabalının ona olan ilgisine “silindir şapkasını kaldırarak” yanıt vermektedir (Buğra, 1990, s. 2). Törenin yapıldığı anıt parkı da yine kasabada hem memurların hem de halkın bulunduğu mekân olması nedeniyle mühimdir.

Dönemeçte’de ise şehir kulübü sohbet etmek için bir araya gelen memurları ağırlamaktadır. Doktor Şerif; savcı, savcı yardımcısı ve diğer memurlarla sık sık şehir kulübünde toplanarak sohbet eder. Doktor Şerif’in diğer memurlardan farkı ise bulunduğu ortamı ve durumu sorgulamasıdır. Doktor kendisine “ne işim var burada, bunların arasında (Buğra, 1990, s. 130) şeklinde soru yönelterek bir arayışın içerisine girer. Doktor bu yönüyle *Karanlık Dünya*’daki Hâkim Ahmet’e de benzemektedir. Hâkim Ahmet de bulunduğu kasabaya bir türlü alışamayarak “ben burada neyim (Hançerlioğlu, 1951, s. 11)” sualini kendisine sormaktadır. Doktor

Şerif ve Hâkim Ahmet yabancılaşma bağlamında benzer duruş sergilemiştir denilebilir.

Karanlık Dünya'da iki tane sosyal mekân örneği verilebilir. Birincisi kasabanın kaymakamının düzenli olarak uğradığı ziraat müdürünün evidir:

“Sıcak yaz günlerinde kaymakamın biricik zevki Ziraat Bankası müdürünün bir vapur güvertesine benzeyen tahtapoşunda oturup soğuk ayran içmekti. Yaşlı bir adam olan banka müdürü kaymakamı elinden geldiği kadar ağırlamakta kusur etmiyordu. Kasabada iki katlı tek ev onun eviydi. Müdür evin alt katını banka olarak kullanıyor, üst katında da ailesiyle birlikte ikamet ediyordu (Hançerlioğlu, 1951, s. 13).”

Mazılık adlı kasaba eserde gelişmemiş ve neredeyse hiçbir sosyal mekânın olmadığı bir taşra kasabası olarak aktarılmaktadır. Kasabanın kaymakamı da bu sebeple Ziraat Bankası müdürünün evine sohbet etme amaçlı olarak sıklıkla uğrar. Kasabada iki katlı tek ev de müdüre ait olan bu evdir. Romanın başkahramanı Hâkim Ahmet de buraya sürekli uğrar. Bu anlamda Ziraat Bankası'nın müdürünün evi kasabada bir sosyal mekân işlevi görmektedir.

Karanlık Dünya'daki ikinci sosyal mekân Hasan Efendi adlı şahsın dükkanıdır. Ahmet zor bir duruşmadan çıkar. İstemeyerek de olsa bir adamı hapse mahkûm etmiştir. Biraz nefes almak için öğretmen arkadaşlarının yanına uğramak ister. Bu bölümde yazar sosyal mekânı tanıtmaktadır:

“Hasan Efendi' nin dükkânına uğramaya karar verdi. Yanyalı Hasan Efendi'nin dükkânı, kasabada, bazı memurların iş saatleri haricinde oturup lâf attıkları bir toplantı mahalli olmuştu. İçindeki mallarla beraber karısına miras kalmış olan bu dükkânı satmak üzere Mazılığa gelmiş bulunan Hasan Efendi münasip bir alıcı bulamadığı için burada yerleşmek mecburiyetinde kalmış, bizzat ticaret yapmaya başlamıştı (Hançerlioğlu, 1951, s. 45).”

Ahmet kasabada en çok öğretmenler ile vakit geçirmekte ve onların kendisine yakın hissetmektedir. Bu nedenle duruşma sonraları Hasan Efendi'nin dükkanına gelerek onlarla dertleşir. Hasan Efendi ise bu durumdan oldukça memnundur. Öyle ki dükkânının memurların buluşma mekânı olduğu için memurların oturmalarına uygun hale getirmiştir. Hasan Efendi'nin bu durumdan hoşnut olması ise onun karakteri ile ilişkilendirilebilir. Zira Hasan Efendi, halk tabiri ile “şark kurnazı” denilen insanlardan birisidir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü' nde ise başkahraman Hayri İrdal' ın çoğunlukla işsiz olduğu zamanlarda gittiği kahve sosyal mekânlardan bir tanesidir. İrdal bu kahveyi anlatırken şu ifadeleri kullanır:

“Kahveye her cins ve meşrepten insan geliyordu. Zengin mirasyedi, müflis veya tutunmuş tüccar, şöhretsiz şair, gazeteci, ressam, yüksek memur, satranç ve dama ustaları, eski pehlivanlar, bir iki Darülfünun hocası bir yığın talebe, aktörler, musikişinaslar, hülâsa her meslekten adam (Tanpınar, 2014, s. 135)...” Eserde kahve bir nevi her sosyal statüden insanın bir araya geldiği bir mekân olarak ön plana çıkar. İrdal aynı zamanda burada sanattan felsefeye her türlü konunun konuşulduğunu da belirtir. Kahvenin romanda diğer bir önemli işlevi ise Hayri İrdal' ın hayatını değiştirecek olan kişi olan Halit Ayarcı ile burada tanışmış olmasıdır.

Kemal Bilbaşar' ın *Yeşil Gölge* romanında ise eserde buluşma noktasından bir zihniyeti temsil etmesine kadar birçok işlevi olan bir mekân olan Cevizli Bahçe yer almaktadır. Eser; tam olarak ismi verilmeyen B.... İlçesinde geçmektedir. Cevizli Bahçe ise romanın merkezinde konumlandırılmıştır. Nitekim roman yazar tarafından Cevizli Bahçe adlı hikâyesinden genişletilerek oluşturulmuştur. Cevizli Bahçe; eserin ana karakteri Müezzinoğlu'nun evi olmakla birlikte farklı yönleriyle de ön plana çıkan bir yerdir.

Bahçeyi adeta canlı bir varlık olarak tasvir eden yazar; dut ve ceviz ağaçlarının çevrelediği bahçeyi hareketli bir yer olarak aktarır. Mihail Bakhtin' in kronotop kuramına bakıldığında Cevizli Bahçe' nin yol ve karşılaşma kronotopunu karşıladığı söylenebilir. Eşraf, memurlar ve halk Cevizli Bahçe'de buluşur. Halk Hükümet Konağı'na gitmeden önce bahçeye uğrar (1970, s. 18). Böylece Cevizli Bahçe; ilçedeki önemli kişilerin buluşma noktası olduğu için etkileşimin de yüksek olduğu bir mekân haline gelir.

Cevizli Bahçe' nin eserde Müezzinoğlu tarafını temsil etmesinin yanında farklı bir işlevinden daha bahsedilmektedir. İlçede zihniyet olarak iki kutup vardır. Biri Müezzinoğlu iken diğeri Nalbur Hacı Raif' tir. Hacı Raif; Cevizli Bahçe'nin yıkılmasını ve dağılmasını istemektedir. Müezzinoğlu'nun hastalık sebebiyle ilçede bulunmadığı sürede gelen yetkililer bahçenin bulunduğu alana demiryolu inşa etmek isterler. Müezzinoğlu' nun rakibi Hacı Raif ise bu fırsatı kaçırmayarak görevlilere yardım eder. Baş mühendis ilçeden ayrıldıktan sonra durumun gidişatı hakkında Hacı Raif' e mektup yazar:

“Cevizli Bahçeler yıkılmadan bu memlekette istediğimiz hürriyeti getirmemize imkân yok. Kuracağımız yeni partinin gelişmesi de bu bahçelerin köklenmesine bağlıdır. Kasabamızda dikilecek yeni parti fidanının kök salabilmesi ancak toprağımızı saran Müezzinoğlu cinsinden ayırık otların temizlenmesiyle gerçekleşir. Biz yukardan siz aşağıdan... Tanrının izniyle başara çağız bu işi». Hacı Raif kaşlarının altından baktı (Bilbaşar, 1970, s. 102).”

Hacı Raif; Müezzinoğlu’ nun ilçedeki nüfuzu ve siyasi baskısını, vatandaşlara yaptığı zorbalıkları üst makamlara bildirmiştir. Baş mühendis cümleleri bu duruma işaret eder. Baş mühendis “cevizli bahçeler yıkılacak” derken; Müezzinoğlu gibi vatandaşa nefes aldirmayan baskıcı zihniyeti kasteder. Kısaca Cevizli Bahçe; yalnızca bir mekân değil Müezzinoğlu’ nun kasabadaki gücüdür.

3.7 Devlet Memurluğunun Simgesi Olarak Üniforma ve Kıyafet

Belirli bir topluluk veya otoriteye ait olma durumunu belirten üniforma; yüzyıllardır kullanılan bir kıyafet biçimidir. Günümüzde ise öğrenciler, askeri birimler ve sağlık personelleri gibi kesimler yine bahsedilen aidiyet konusu bağlamında üniforma giyer. Bir devlet memurunun ise üniforma zorunluluğunun iki yönü vardır. Birincisi eş görevdeki personelin ve birimlerin vurgulanmasıdır. İkincisi ise devleti temsilen giyilen üniformanın vatandaş karşısındaki saygın konumunun gerekliliğidir.

Bürokrat ve memurların devleti temsil noktasında kritik bir öneme sahip olduklarından bahsedilmişti. Bu durum yine ana hareket noktamız olan 657 Sayılı DMK’ da da çeşitli maddeler ile vurgulanmıştır. Örneğin kanundaki “Ödev ve Sorumluluklar” bölümünde yer alan “Yurt dışında davranış” kısmı memurların devleti temsil ettiği konusuna atıfta bulunmaktadır. Burada yurt dışında görev yapan memurların dahi devleti temsil ettiği durumuna binaen davranışlarına dikkat etmeleri gerektiği fikri ön plana çıkarılır (mevzuat.gov.tr, 2025).

Türk modernleşmesi sürecinde kılık-kıyafet hususu birçok kez gündeme gelmiştir. İlk olarak Osmanlı Devleti’ nde III. Selim, kılık kıyafet konusunda adımlar atar. Akabinde II. Mahmut; Osmanlı Devleti’ nde gerçek anlamda kıyafet reformunu düzenleyen kişi olarak yenilikleri devam ettirir. II. Mahmut’un kılık-kıyafet konusunda üzerinde durduğu husus daha çok düzen, eşitlik ve hiyerarşiyi koruma bağlamında bir adımdır. Böylece Osmanlı Devleti’ nde artık bir üniformadan söz edilebilir hale gelmiştir (Başkutlu, 2023, s. 2257-2258).

Cumhuriyetin ilanından sonra ise Atatürk' ün öncülüğünde 2 Eylül 1925' te bu konu hakkında kararname çıkarılır. Tarihte daha çok “Şapka Kanunu” olarak bilinen kararname ile din adamları dışındaki memurlara şapka zorunluluğu getirilmiştir. Günümüzde halen memurlar bir kılık-kıyafet yönetmeliğine bağlı olarak çalışırlar. Bu yönetmelikte üniforma giyen memurların dışındaki memurlarında giyim-kuşam tarzları, protokol ve resmî törenlerde giymeleri gereken kıyafetlerin özellikleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Bu bilgiler ışığında romanlara bakıldığında kılık kıyafet hususunun kimi zaman vurgulandığı görülmektedir. Örneğin, *Var Olmak* romanında Anzavur Paşa ile ilgili bir ayrıntı verilir. Anzavur Paşa eserde; kimse ile muhatap olmayan sert mizacı ile bilinmektedir. Halkın içine fazla çıkmaz, en çok Cuma namazından çıkarken insanlarla iletişime geçer. Ancak bu kısa süreç içerisinde dahi halka ve hemşerilerine “kısa ve sert” karşılık verirken bilhassa jandarma ve kâtiplere “hafiften, ufak bir baş hareketiyle” selam verdiği aktarılmaktadır (Tarus, 2013, s. 5).

Kasaba halkı tarafından saygı duyulan Anzavur Paşa, daha önce bahsedildiği gibi geniş yetkileri olan ve güçlü bir karakterdir. Bir Osmanlı paşası olan Anzavur, Hamdi Bey ile birlikte kasabanın ileri gelenlerindendir. Eserde paşanın kibirli biri olduğu da çıkarım yapılabilir. Fakat halkın arasına karıştığı kısa bir geçişte dahi yalnızca jandarma ve kâtiplerle selamlaşır. Buradan hareketle jandarma ve kâtiplerin Osmanlı Devleti'nde de saygın meslekler olduğu varsayılabilir. Özellikle jandarma aynı zamanda üniformalı bir memur sınıfı olarak hem halkın hem de üst düzey bürokratların gözünde saygı uyandırmaktadır.

Sözlükte; “Diplomatlıkta, devletler arasındaki ilişkilerde geçen yazışmalarda, resmî törenlerde, devlet başkanları ile onların temsilcileri arasındaki görüşmelerde uygulanan kurallar; tören düzeni (TDK Sözlüğü, 2025)” anlamına gelen protokol; halk dilinde daha çok törenlerdeki memurlar için kullanılmaktadır. Protokolün devleti temsil noktasında önemli bir misyonu vardır. Protokoldeki her memur önce kendi birimini olmak üzere devletin otoritesini yansıtır. *Kavak Yelleri'* nde Doktor Sabri bu temsile farklı bir açıdan bakar:

“Vilayet sınırlarına kadar heyete refakat edecek olan vali dal gibi vücudu, çenesi altındaki sıracadan biraz yana çarpılmış başı ile gösterişsiz bir adamdı. Üstelik enerjik görüneceğim diye sırtına spor bir ceket, ince ve çarpık bacaklarına İskoçyalı neferlerin etekliğine benzer damalı bir kısa pantolon giymişti... Yine

heyete refakat eden vilayet sıhhiye müdürü ise ondan da beter haldeydi. Her Cumhuriyet Balosu için karısına İstanbul’ un en pahalı terzilerinin birinde bir tuvalet getirtmekle meşhur olan bu garip meslektaş, eskilikten âdeta yosun gibi yeşermiş siyah ceketi, gevşemiş iplikleri ucunda kuru çam kozalağı gibi sallanan düğmeleriyle, sivri ve uzun çehresinde birbirine yakın küçük mavi gözleriyle, hele konuşurken durmadan oynattığı ellerinin karanlıkta ahır kapısı mandalı yoklar gibi hareketleriyle bir fen adamından ziyade at hırsızlarına benziyordu (Güntekin, 2018, s. 60-61).

Doktor Sabri, protokoldeki isimleri acımasızca eleştirir. Valiyi gösterişsiz bir adam olarak betimlerken, sıhhiye müdürünün halini ise “at hırsızına benzetir”. Ancak burada ilginç olan durum ise sıhhiye müdürünün bütün Cumhuriyet törenleri için karısına özel kıyafet diktirmesidir. Cumhuriyet Balolarına oldukça özenen sıhhiye müdürünün bahsedilen tören için neden bu kadar özensiz olduğu da çelişkili bir konudur. Ayrıca verilen alıntı törenlerde ve protokolde bulunan herkesin dikkatli bir şekilde incelendiği izlenimi uyandırmaktadır.

İlyas Efendi romanında da memur olmanın özellikleri ve bir memurun nasıl giyinmesi gerektiği hakkında da detaylı bölümler vardır. İlyas Efendi henüz nüfus memuru olmadan önce babasının memurluğa dair nasihatleri zihninden sürekli geçmektedir. Giyim kuşam ile ilgili İlyas Efendi’ nin babası şöyle der:

“Oğlum, ben saygıyı devlet memurluğunda öğrendim... Anladın mı? Saygılı olacaksın. Bütün amirlerine, bütün memurlarına karşı. Hele hele müdürüne karşı olanca saygını göstereceksin. Ben bu yaşıma geldim, daha bir kez beni müdürüm kravatsız görmemiştir, önüm açık görmemiştir (İzgü, 2005, s. 9).” İlyas Efendi’ nin babası memurluk için önce saygıyı şart koşturmakla birlikte giyim kuşamı saygı ile bağdaştırmaktadır. Bir memur İlyas Efendi’ nin babasına göre önce amirlerine karşı düzgün görünmesi gerekir. Böylece İlyas Efendi’ nin babası memurluğu kılık kıyafet ile ayrılmaz bir bütün olarak tanımlar. Kılık kıyafetin memurun amirinin gözündeki konumunun yanında vatandaşın karşısında da ayrı bir önemi vardır. İyi giyim ve derli toplu görünüm vatandaşın memura olan saygısını da korumasını sağlar.

Romanda kıyafetin önemi ilerleyen bölümlerde de tekrarlanır. Daireye müfettiş beklenmektedir. Kıdemli memur Yakup Efendi, İlyas Efendi’ye iyi giyimin önemini öğretir:

“Kardeşim, demişti, ne kadar küçük memur olursan ol, iyi giyinmek zorundasın, bilhassa müfettişlerin karşısında. Yoksa ossaat müfettiş sen mimler.... Bizde denetim giysiden başlar (İzgu, 2005, s. 115)...” Yakup Efendi; bir memurun hangi kademedede olursa olsun iyi giyinmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca kıyafetin bir de denetim noktasını da belirten Yakup Efendi, iyi giyinmeyen bir memurun müfettiş tarafından da olumsuz görüş alabileceğini aktarır. Yazarın memurluğa dair ironik yaklaşımı memurun kılık kıyafet konusunda da devam eder.

Bozkırdaki Çekirdek’ te konu ile ilgili farklı bir örnek yer almaktadır. Eğitimci Murat, Kastamonu Eğitimci Kursu’ nu bitirerek köyüne dönmüş burada öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Murat, eğitimci kursunda onun öğretmenin “Batı uygarlığı her gün tıraş olmakla başlar (Tahir, 2011, s. 66)” dediğini hatırlar. Murat da memleketine döndüğünde her gün tıraş olmaya başlayarak babası ve karısını şaşırtır. Burada Murat’ın eğitimcinin batı uygarlığı ile tıraş olmayı eşleştirmesi önemlidir.

Osmanlı Devleti’ nde dini bir simge de olan sakal; devlet yöneticileri ve memurlar dahil bütün erkeklerin bıraktığı sembol bir görüntü olarak yerini almaktadır. Atatürk, yeni Türkiye Cumhuriyeti’ ni kurduğunda kılık-kıyafet ile özel olarak ilgilenmiş ve bu konunun üzerinde durmuştur. Esasen bir köylü olan Murat; Kastamonu Eğitimci Kursu’ nda hocasından tıraşın önemini öğrenir. Tıraş ve düzgün kıyafet devlet memuruna duyulan saygıyı korumakla birlikte derli toplu bir görünüm sağlamaktadır. Murat böylece zihin dünyasında batı uygarlığı ile tıraş paralel olarak düşünmektedir.

3.8 Kadın Memurlar

Türk toplumunda İslamiyet’ in kabulü sonrasında kadının görevleri ve konumu ev gibi kapalı alanlara sıkışmış bir vaziyettedir. Kadın daha çok çocuk yetiştirme ve ev işleriyle meşgul olarak hayatını geçirir. Osmanlı Devleti’ nde eğitim alabilen azınlık olarak saray kadınları da hesaba katılmadığında bu durumun devam ettiği söylenebilir. Böylece Türk toplumunda kadın, yüzyıllar boyu erkeğe göre daha görünmez ve pasif bir şekilde hayatını devam ettirmiştir. Ancak bu durum birçok tarihsel dönüşümün yaşandığı on dokuzuncu yüzyılda değişmiştir.

Onur Ender Aslan, “Cumhuriyet ve Kadın Memurlar” adlı makalesinde Osmanlı Devleti’ nde kadınların çalışmaya başlamasını; Osmanlı Devleti’ nde kapitalizmin yaygınlaşması ile ilişkilendirir (2006, s. 120). Kadınlar 19. yüzyıldan

itibaren gayrimüslimlerin okulunda eğitim alıp yalnızca kadınlara olmak suretiyle çalışma hayatına girmeye başlamışlardır. Nitekim Reşat Nuri Güntekin' in *Çalılıkıuşu* romanındaki Feride örneği bahsedilen durumu temsile eder. Taşrada ise kadınlardan yine kapitalizmle paralel olacak şekilde iş gücü anlamında faydalanılmaya başlanmıştır (2006, s. 117-121).

II. Meşrutiyet ile daha geniş haklara sahip olan kadınlar, Milli Mücadele Dönemi'nde de vatan savunmasında en az erkekler kadar yararlı olurlar. Ancak kadınların gerçek anlamda hak elde etmeleri Cumhuriyet rejimi ile sağlanmıştır. 1926'da çıkan Memurîn Kanunu ile yasal olarak da çalışma hayatına giren kadınlar, 1934 yılı itibariyle seçme ve seçilme hakkı da kazanırlar. Bundan sonra görülen her yasal düzenleme kadını Türk toplumunda daha hızlı bir şekilde etkin kılmıştır (Aslan, 2006, s. 121-136).

İncelenen romanlarda ise kadınlar genel olarak eş, anne ve kız kardeş gibi sosyal rolleri ile ön plana çıkmıştır. Kadın memur örneği erkeklerle oranla daha az gözlemlenmiştir. İlk olarak Münevver Ayaşlı' nın Pertev Bey serisinde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi'nden Cumhuriyete uzanan süreci bir ailenin perspektifinden anlatan *Pertev Bey' in Üç Kızı* romanına bakıldığında kadın memur olan Berrin karakteri ile karşılaşılır. Eser daha ziyade Berrin'in ablası Selmin'in hikâyesi ile başlar.

Selmin, eğitimi, duruşu ve hayata bakış açısıyla tam bir "Osmanlı hanımı" dır. Miralay Pertev Bey' in Osmanlı terbiyesi almış büyük kızı eserde "gözde bekar (Ayaşlı, 2021, s. 10)" olarak tanımlanmaktadır. Ancak genç yaşta akrabası Halet ile nişanlanan Selmin, bir savaşta nişanlısı Halet' i kaybedince romanda daima yasta olan bir kadın olarak kalır (Ayaşlı, 2021, s. 36). Eserin ilerleyen bölümlerinde ise mistik bir yola girerek münzevi bir hayat yaşar.

Berrin ise ablası Selmin' in aksi yönünde bir karakterdir. Selmin, iyi piyano çalan amacı iyi bir Osmanlı beyefendisiyle evlenmek olan bir genç kız iken yazar Berrin'i Selmin'den daha farklı bir bakış açısıyla anlatır. Berrin Selmin' den daha güçlü ve sağlam bir karakter olarak kurgulanmıştır. Berrin önce ailenin maddi çöküşüne şahit olurken ardından ise koca bir imparatorluğun yıkılışını izler. Henüz çocukluk dönemlerinde bu kötü günleri yaşayan Berrin sağlam duruşuyla ailesine de moral olur (Ayaşlı, 2021, s. 1-87).

Berrin yine eserde Pertev Bey' in ikinci ve akıllı kızı (Ayaşlı, 2021, s. 88) olarak geçer. Bu akıllı kız ailesine de destek olmakla kalmayıp, eğitimi için aileye

direnmiş önce postanede işe girmiştir. Berrin'in önce postanede işe girmesinin nedeni şöyle açıklanır:

“Berrin aynı zamanda tıbbiye yazıldı, doktor olacaktı. Postanede çalışmak istemesi de, postanenin diğer devairden daha kolaylıkla, yüksek tahsil için lazım gelen zamanı vermesi idi (Ayaşlı, 2021, s. 89).” Berrin, postane memurluğu ile de kalmayıp doktor olmaya karar vermiştir. Hedeflerine sırayla ve adım adım yaklaşan Berrin, eserin ilerleyen bölümlerde doktor olur ve ailesine destek olmaya devam eder.

Selmin ve Berrin aynı ailede yetişmiş, aynı terbiyeyi almış ancak hayatları farklı yönlerle ilerleyen iki kız kardeşdir. Selmin'in yaşamına özel hayatında yaşadığı talihsiz olaylar yön vermiş fakat Selmin de bir nevi hayata karşı boynunu eğmiştir. Ancak Berrin Selmin' in aksine zorluklara göğüs germenin dışında adeta onlardan ilham alır ve yoluna devam etmeyi seçer. İki kardeş eserde yaşanan tüm bu olaylara bakıldığında farklı anlayışları ve farklı dünya görüşlerini temsil ederler. Büyük abla Selmin; eserde de Osmanlı hanımı olarak geçmesine istinaden Osmanlı Devleti'ni, küçük kardeş Berrin ise gençliği, dinamikliği ve zorluklara katlanarak kadın memur olmayı başaran tavrı ile Türkiye Cumhuriyeti' ni temsil ediyor denilebilir.

Cumhuriyet Dönemi kadın memur karakterine iyi bir örnek de Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar Üçlemesi'* ndeki Aysel' dir. Yazar, bir nehir roman olarak tasarladığı üçlemede *Ölmeye Yatmak'* ta karakterlerin çocukluklarını ele alır. Fakat karakterlerin çocukluklarına dair verilen ayrıntılar diğer iki romanında seyrini değiştirmiştir. *Ölmeye Yatmak'* ta Dündar Öğretmen'in hazırladığı ilkokul müsamesesi yine romanların ana temasına işaret eden bir törendir.

Dündar Öğretmen' in yönetimiyle Aysel ve arkadaşları protokolün de izleyeceği bir tören düzenlerler. Aysel ilk olarak bir kelebek olur. Müsamerede erkekler böcek, diğer bütün kızlar ise çiçek olmuştur. Henüz romanın girişinde Aysel karakteri hakkında bu ilgi çekici detay verilir. Bu durum iki yönlü olarak incelenebilir. Birincisi Aysel'in diğer tüm kızlar çiçek olurken kelebek olması; diğerleri gibi olmadığı ve mevcut duruma aykırı bir karakter olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Üçlemenin diğer kitapları ile düşünüldüğünde bu aykırı karakter yazarın kurgusu ile tam anlamıyla örtüşmektedir.

Aysel'in kelebek olmasının ikinci yönü ise kelebek türü ile ilişkilendirilebilir. Kelebek; kanatları ve uçabilen bir böcek olması sebebiyle

genellikle edebî metinlerde “özgürlüğün” simgesi olarak yer almaktadır. Aysel de eserde özgür Cumhuriyet kadını portresi çizer. Kelebek aynı zamanda bir tırtıl olarak dünyaya gelip daha sonra kozasından çıkarak kanatlanıp uçar. İlk önce dünyaya kısıtlanmış olarak gelse de kendini aşarak özgürlüğe ilerler. Aysel karakteri de yine küçük bir Anadolu kasabasında, henüz kadınların bazı hak ve özgürlükleri elde etmediği dönemde yaşayan bir karakter olarak bir süre kozasında kalmıştır denilebilir. Ancak iradesi, güçlü duruşu ve eğitimi ile aydın bir Cumhuriyet kadını olmayı başarabilmiştir.

Aysel’ in ileride okumuş bir Cumhuriyet kadını olacağı fikri canlandığı diğer karakter ile de güçlendirilmiştir. Aysel ikinci olarak müsamerede “hanım memur” karakterini oynar. Aysel için ipek gömlekler dikilir, kadife mantolar hazırlanır (Ağaoğlu, 2015, s. 24). Yine buradaki hanım memur da Aysel’in özellikle *Hayır*’da görülecek olan idealist kadın memurun sezdirildiği ilk yerdir.

Ağaoğlu, *Dar Zamanlar Üçlemesi*’ nde Cumhuriyetin ilk yıllarından neredeyse 2000’lere kadar ülkenin bir panoramasını çizerken (2015, s. 14); Aysel karakterinin de kişisel gelişimini aktarır. *Ölmeye Yatmak*’ ta geçmişe gidildiğinde Aysel’in, bir ilkokul müsameresinde arkadaşları ile tören düzenleyen küçük bir çocuk olduğu görülmektedir. Romanın şimdiki zamanında ise Aysel, 30’lu yaşlarında “ölmeye yatan” bunalımda bir kadındır. *Bir Düğün Gecesi*’ nde Aysel’ den ziyade eşi Ömer ve Ayşen’ in ilişkisi ön plandadır. Ancak yazar arka planda Aysel’in hayat hikâyesine devam eder. Üçlemenin son romanı *Hayır*’ da Aysel artık yaşlanmış bir akademisyendir. Birçok siyasi sorun yaşamış, özel hayatında çalkantılı olaylarla baş etmiş yaşlı bir kadındır. Böylece üçlemenin Aysel karakteri için bir nevi “bildungsroman⁹ (oluşum romanı)” şeklinde tasarlandığı söylenebilir.

Cumhuriyet ideolojisine bağlı bakımından *Bozkırdaki Çekirdek*’ te Emine Öğretmen de kadın memurlara örnek teşkil eder. Emine Öğretmen, yazarın aktardığı vaka zamanına göre henüz 1943’ lerde Gazi Terbiye Okulu’ nda müdür yardımcısı kadrosuna yükselebilmiş başarılı bir eğitmendir. İlerleyen bölümlerde köylü ile karşılaşmaları düşünüldüğünde Emine Öğretmen aydın Türk kadınına iyi bir örnektir.

Emine Öğretmen, Gazi Terbiye Okulu’ nda müdür yardımcısı olmakla birlikte Sosyoloji alanında doktora tezi hazırlayacaktır. Kadın öğretmen lisansın da

⁹ Türkçe’ye genellikle eğitim romanı veya oluşum romanı olarak çevrilen bildungsroman: bir karakterin psikolojik ve kişilik gelişimini bir bütün olarak aktarmayı amaçlayan roman türüdür.

dışında lisansüstü eğitime devam edecek olan idealist bir memurdur. Sosyoloji alanında yapacağı çalışmalar sebebiyle Köy Enstitüsü kuruluş ekibine katılır (Tahir, 2011, 27). Ekip, enstitünün kuruluş çalışmalarına başlamak için bölgeye gelir. Burada vatandaş ile memurların sıkı bir etkileşime girdiği görülmektedir. Zira enstitü müdürü açılacak olan geniş kurum için gıda arayışına girmiştir. Vatandaş memur ekibe “hayretle” bakar (Tahir, 2011, s. 81). Eserde bu merakın sebebi ise Emine Öğretmen’ in pantolon giymiş olması olarak verilir.

Emine Öğretmen, eserde geçen olayların tarihi göz önüne alındığında her bakımdan vatandaş için “dikkat çekici” dir. Girdiği her ortamda vatandaş bir kadının “pantolon” giymesini garipser. Öğretmenin köylüye ve vatandaşa bakışı ise “sosyolojik araştırma” bağlamında ilerlemektedir. Kısaca Emine Öğretmen’ in romanda her özelliği vatandaşın gözünden dönemin zihniyetini vermesi bakımından önemlidir.

Berrin ve Aysel gibi idealist kadın memurların yanında “evde sıkıldığı için” çalışma hayatına atılan kadın memurlar da vardır. *İlyas Efendi*’ de Remziye bu karakterlerden birine örnektir. Remziye bir müteahhit kızıdır. İlyas Efendi ve diğer nüfus memurlarının bulunduğu şehre babasının işi dolayısıyla gelirler. Remziye babasına çalışmak istediğini söyler ve babası ona nüfus kâtipliği işini ayarlar. Remziye’nin işe girme serüveni babası tarafından şöyle açıklanır:

“Efendim, kızımın paraya pula gereksinmesi yok... Ama bir kez tutturdu evde canım sıkılıyor diye... Ben de buraya sokuverdim. Oysa annesi, “Kızım, gel evde otur, arasıra arkadaşlarınla gezmeye git, pikniğe git” diyorsa da, bizim Remziye hayır, diyor (İzgü, 2005, s. 157)...” Herhangi bir eğitiminden bahsedilmeyen Remziye, geçim kaygısı da olmayan bir kadındır. Babasının “evde sıkılıyor” açıklaması Remziye’nin bir nevi sosyalleşmek için işe girdiği izlenimi uyandırmaktadır.

Geçim sıkıntısı ve gelecek kaygısı çeken bütün nüfus memurlarının yanında Remziye dairede her bakımdan uyumsuz biridir. Remziye Hanım, dairedeki arkadaşları ile sohbet ederken gezip gördüğü yerleri paylaşır. Ancak memurların zihninden geçen tek şey ise maddi sorunlardır (İzgü, 2005, s. 126-127). Remziye’ nin roman için en önemli işlevi ise başkahraman İlyas Efendi’ nin ondan hoşlanmasıdır.

İlyas Efendi, saf bir karakter olarak karşısına çıkan ilk kadın memur Remziye’ den hoşlanır. Remziye ise İlyas’ ın hislerini anlamasına karşın bu iyi

niyetli insanı üzmemek istemez. Fakat İlyas Efendi' nin mektubundan sonra dairedeki işinden ayrılır (İzgi, 2005, s. 189). Böylece “canı sıkıldığı için” memur olan Remziye ansızın romandan çıkış yapar. Remziye karakterinin bu nedenle etkisiz bir karakter olduğu varsayılabilir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü' nde Nermin Hanım karakteri de vakit doldurmak için memur olmuş gibidir. Halit Ayaracı' nın akrabası olan Nermin Hanım enstitüde kalem şefi olur. Herhangi bir deneyimi olmayan, memuriyet hayatına ise şeflikle başlayan Nermin Hanım İrdal' ın aktardığına göre dairede konuşmak ve örgü örmekten başka bir işle uğraşmaz (Tanpınar, 2014, s. 235).

Nermin Hanım için memuriyet evden kurtulmak demektir. Aysel ve Berrin' in aksine Nermin Hanım' da bir iradeden bahsetmek söz konusu değildir. Hayri İrdal ise bu devamlı konuşan kadına ancak hayret eder:

“Fakat Nermin Hanım bana benzemiyordu. Onun konuşması başka türlü idi. Tıpkı daldan dala sıçrayan serçeler gibi düşünceden düşünceye atladığı için, daha üçüncü cümlede başladığı noktayı unutuyor, büsbütün başka mevzulara dalıyordu. Bütün hayatı, karmakarışık halde diliyle iki dudağının arasında yaşıyordu. Onun için kaynanasıyla tekrar evde kapanmaktan bahsederken birden bire ilk kocasına atlıyor, oradan Küçük Mustafa Paşa taraflarındaki konaklarında geçen çocukluğuna sıçırıyor, daha sonra yeni aldığı şapkanın yakışıp yakışmadığını soruyordu (Tanpınar, 2014, s. 241).”

Nermin Hanım; eserdeki diğer karakterlere paralel olarak Tanpınar tarafından ironi ile ele alınan bir karakterdir. Eserde eğitimi, çalışma isteği veya meşguliyetleri anlatılmadan yalnızca enstitüde Hayri İrdal' a eşlik etmesiyle anlatılır. Dairede onu işe alarak “ev ortamından kurtaran” Halit Ayaracı' ya durmadan “süveter örmekle” meşguldür (Tanpınar, 2014, s. 243).

3.9 Memurun Gözünden Vatandaş

Anadolu halkı ve köylüsü; eserlerde devletin ve memurun gözünde daima eğitilmesi gereken kişi olarak görülmüştür. Bu fikrin sağlam gerekçeleri de var denilebilir. Osmanlı Devleti'nde toplumun az bir kısmı eğitim görebiliyor, üst kademelere yükselebiliyordu. Bu durum taşrada ve Anadolu' nun köylerinde yaşayan halkın eğitim alamaması sonucu bir nevi “cahil” kalmasına neden olmuştur. Modern dünyada ise sınıf farkları göz ardı edilerek “birey” ön plana çıkar. Birey ve bireyin hakları her vatandaşın eşit eğitim alması fikrini esas alır. Böylece

yeni Türkiye Cumhuriyeti' nin kurulmasıyla; Atatürk'ün önderliğinde memurlar ve aydın kesim Anadolu' nun eğitilmesi için seferber olmuştur. Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında bu yönde en büyük atılım Köy Enstitüleri olmuştur.

Bu bağlamda Kemal Tahir' in *Bozkırdaki Çekirdek* romanına bakıldığında; eserin adından başlayarak bahsedilen konunun ele alındığı görülmektedir. Eserde Köy Enstitülerinin on dördüncüsün açılması planlanmaktadır. İlköğretim Genel Müdürü; yeni kurum için yer arıyor. Daha sonra Çankırı, Kastamonu ve Çorum illerinin kesişim noktası olan “Keşiş Düzü” denilen yer seçiliyor. Bir heyet enstitünün kuruluş işlemlerini halletmek için yola çıkıyor. Heyet enstitünün müdürü olacak Halim Akın, Nuri Çevik, Cemal Avşar ve Emine Güleç adlı kadından oluşuyor. Halim Akın ve Emine Güleç enstitüye gıda ve eşya temin etmek için kasabada dolaşırken aynı zamanda Sosyoloji alanında doktora yapacak olan Emine Güleç bölgedeki durum hakkında farklı tespitlerde bulunur:

“Emine öğretmen, Ankara'nın gezginci pazarlarında da sık sık tutulduğu çağ değiştirme yanılgısına kaptırmıştı kendini...Sanki, 1943 Türkiye'sinin bir kasabasında değil, on ikinci yüzyıl Avrupa' sında herhangi bir derebeyi şatosunun gölgesine sığınmış, herhangi bir panayırdıydı. Eski kadın giyimleri satan adam, sanki, bozuk Latincenin çoktan ölmüş kelimeleriyle bağırıyordu. Yüzündeki anlam, el kol sallayışları bile, ortaçağındı (Tahir, 2011, s. 89).”

Savaştan çıkalı neredeyse yirmi yıl olmuş Türkiye Cumhuriyeti ve Anadolu halkı fakirdir. Osmanlı Devleti'nden dahi kalmış borçlar olmakla birlikte; Atatürk Devletçilik gibi ilkelerle ülkeyi kalkındırmaya çalışmıştır. Sanayi, tarım gibi birçok alanda fabrikalar açılmış; demir yolları kurulmuştur. Fakat tüm bunlara rağmen geniş bir coğrafya olan Anadolu çağını yakalamaktan oldukça uzaktır. Emine Öğretmen'in değindiği birinci nokta bu Anadolu' daki maddi imkân kısıtlılığıdır.

Emine Öğretmen' in alıntı metinde verilen diğer bir göndermesi ise şehirlerde yaşayan insanla köylü arasındaki farklılıktır. Bu sebeple “çağ değiştirme” ifadesi maddi imkânları kapsarken zihniyet farkını da ortaya koymaktadır. Pazardaki satıcıların “ölmüş Latince kelimeler” ile bağırması; şehirdeki insanla köylü insan arasındaki dil farklılığına işaret etmektedir. Dili farklı olan iki kesim birbirinden oldukça uzaktır. Nitekim dil kültür denilince akla ilk gelen soyut varlıklardan bir tanesidir. Emine Öğretmen ile Halim Akın arasında geçen başka bir diyalog ise şöyledir:

“Halim Akın cigara yaktı: Başka ne gördük biz bu Ilgaz pazarında Emine öğretmen?

-Çok çok pislik gördük Müdürüm! "Müdürüm" sözünü, şaka olsun diye, Eğitimci Murat gibi söylüyordu: Gerilik, bilgisizlik gördük.

-Başka? Emine öğretmen duraklayarak konuştu:

-Hemen her şeyi kolayca cinsel meseleye bağlıyorlar. Bunu ayıp bir şey gibi de yapmıyor hiçbiri..."Cinsel istekleri, ekmek ten önce geliyor" demek bile pek yanlış olmayacak (Tahir, 2011, s. 102).”

Pazar; enstitüde köylü çocuklarla haşır neşir olacak Emine Öğretmen ve Halim Akın için adeta bir “keşif yeri” olmuştur. Genellikle “olumsuz” durumlarla karşılaşan Emine Öğretmen durumu “çok pislik gördük” şeklinde çarpıcı bir şekilde ifade eder. Bu pislik daha çok ahlâki çürümeyi kast eden bir ifadedir. Zira pazarda kavga, yalan ve ahlaksız konuşmalara şahit olmuşlardır.

Enstitüler uzun bir süredir halka hizmet verse de eserde kurumların varlığını sorgulayan birçok metin bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi eserin adına da kaynaklık eden tartışma metnidir. Enstitü müdürü Halim Akın ile fakülteden arkadaşı Şefik Ertem köylünün eğitilmesi ve enstitülerin gerekliliği hakkında uzun bir tartışmaya başlar. Halim Akın; enstitülerin gerekliliğini savunurken Şefik Ertem ise bu fikrin zıttını savunur. Uzun bir tartışmanın ardından Emine Öğretmen Halim Akın’a destek vermek amacıyla eserin adına kaynaklık eden cümleyi kurar. Emine Öğretmen “Biz bozkırdaki çekirdeğin ham cevherini arıyoruz (Tahir, 2011, s. 185)” şeklinde bir savunma ile Şefik Ertem’e Halim Akın’ı müdafaa eder.

Şefik Ertem ise bu savunma ile birlikte ikna olmanın tersine fikrini tüm gerekçeleri ile tekrar dile getirir. Ertem’e göre bozkırda çekirdek olsa bozkır, bozkır olmaktan çıkar. Bu sebeple bozkırda çekirdek bulunmayacağından ifade gerçek dışıdır. Kısaca Ertem; köylünün tanımaya “değer” meziyetler taşımadığını aksine sıradan bir çavuşun eğitimci unvanını almasıyla birlikte adeta kendini bir şey sanarak köylüye kimi zaman büyüklendiğini aktarır. Köy Enstitüleri Ertem’e göre gereksiz ve dolayısıyla başarısız kurumlardır (Tahir, 2011, s. 185-186)

Kamplumbağalar’ da ise köye gelen kadastro komisyonu ile köylünün etkileşimi dikkate değerdir. Eserde komisyon heyeti bir ciple köye giriş yaptığı andan itibaren ilgiyi üstüne çeker. Arabadan inen heyete köylü saygıyla yaklaşır. Ancak ilk andan itibaren memur köylüye birtakım uyarılarda bulunmak durumunda kalır. Örneğin köyün muhtarı gelenlerle ilgilenir fakat kendini tanıtmaz.

Memurlardan biri muhtarı “Bir memur, bir amir geldiğinde kendini tanıt önce (Baykurt, 1975, s. 244)!” şeklinde uyarır.

“Ankara’ nın Memurları” başlıklı bölümde ise memurların köye uyum süreci daha doğrusu uyumsuzluk süreci anlatılmaktadır. Memurlar burada kendilerine en temel kişisel hijyen malzemelerinden sabun ve havlunun zor temin edilmesiyle köylü hakkında bir sonuca varırlar. Yazar; hâkim bakış açısıyla her karakterin zihninden geçenleri okuyucuya aktardığından, memurların iç konuşmaları da metinlere yansır:

“(Çok görgüsüz köyler! .. Çok geri köyler!..) diye düşünüyordu Emin Sağlamer. (Tahret bezini bilmiyorlar! Sabun kullanmıyorlar? Onun için her hastalık onları buluyor ...) (Baykurt, 1975, s. 256)”

Emin Sağlamer adlı memur; köylülerin istedikleri hijyen malzemelerini kullanmadıklarını görünce alıntıda verilen şekilde düşünür. Burada memurun köylülere bakış açısının yanında Anadolu köylüsü ile memurların yaşam tarzı arasındaki uçurum da gözler önüne serilmektedir.

“Hayat şimdi kentlerde! diyordu Emin Bey. «Evlerin için de akarsu, ışık, yol, sıcak sulu banyo, sıcak sulu mutfak. .. Tabii ona göre de gelirin olacak. Gelirin yolu da malum, kafayı çalıştırmak! Kafayı çalıştırdın mı çok iş var yapılacak! Oluk gibi para! .. Köyle öyle değil ama! Taş devrinden kalma yemekler, tunç devrinden kalma yataklar, fitilli lambalar, kağı, karasapan, kuyu suyu, tuluk. . . Geçmiştir bunların çağı! Boşuna beklemeyin buraları! Vakitken bir yolunu bulup kentlere sokulun. Dünya kırk kulplu kazan, bir kulpundan da tut sen kazan ... Kadınlarınız görgüsüzlükten, erkekleriniz bilgisizlikten, imanınız gevriyor be gözüm (Baykurt, 1975, 267)!”

Emin Sağlamer ile köyün en yaşlısı Kır Abbas arasında köylü-şehirli tartışması yapılmaktadır. Emin Bey’ e göre köyler; cahillik ve geri kalmışlığın yuvasıdır. Kır Abbas ise şehirlere göçmenin yanlış olduğunu; köylerde özgür olduklarını dile getirir. Her iki taraf da içerisinde bulunduğu hâli doğru bulmakla birlikte karşı tarafın eksikliklerine odaklanır.

Kadastro heyetinin köydeki bağların durumunu ilçeye bildirmesi ile bağlar hazineye devredilir. Bu durum romanda; bozkır ve taşlardan oluşan kurak bir bölgeyi bağa çeviren köylü için felaket bir durumdur. Bağlara çok emek veren ve değerli bulan Kır Abbas ise ilçede kaymakamın yolunu tutar (Baykurt, 1975: s. 306). Daha önce değinildiği gibi Kır Abbas burada bir nevi bürokrasiye takılır.

Ancak acı olan diğerk bir durum ise Tahriratçı Sırrı Bey olarak verilen karakterin onu küçük görmesidir. Eşi ile sohbet ederken Kır Abbas'ın dilekçeden anlamamasını ve mesainin kaçta bittiğini bilmemesini vurgulayarak memlekette böyle insan oldukça ülkenin gelişmeyeceğini aktarır (Baykurt, 1975, s. 323). Tahriratçı Sırrı Bey konuşmanın dozunu artırarak şöyle der:

“Aklına yanayım ayrıca Ankara'nın ki bizi bu köylülerle demokrasiye soktu! Ortak pazara da sokacak! .. Olmaz hanım, ol maaaz! .. bu köylüyle bu işler yürümeeez ... Sor bana ki çare nedir? Çare, bunları geleneklerinden koparmaktır hanım! Çocuklarını yatılı okullara alacaksın. Kendilerini de her yıl üçer aylık kamplardan geçireceksin. Kadınları şehirlere, kasabalara getirip evlere dağıtacaksın (Baykurt, 1975, s. 323).”

Köylü Abbas' ın bilgisizliği Sırrı Bey' in radikal fikirler edinmesine yol açmıştır. Sırrı Bey' e göre onlarla aynı ortamda olmak dahi kötü bir durumdur. Çocuklarını devletin eğitmesi gerekirken, hanımlarını da onlardan koparmak gerekir. Bu cümleler şüphesiz Sırrı Bey' in köylülere üstten bakışını doğrudan yansıtan cümlelerdir. Sırrı Bey bu konuda Ankara olarak işaret ettiği hükümete de eleştiride bulunur. Ancak Sırrı Bey; köylünün cahilliğinden yakınsa da kendisi de kişisel menfaatleri için Kır Abbas' ı oyalamış dilekçe işini uzatmıştır. Bu durum ise köylüyü eleştiren Sırrı Bey' in de kendi eksikliklerini açığa çıkaran bir vaziyettir. Kısaca eserde köylü-şehirli; köylü-memur çatışması ana konuyu teşkil eder.

Özetle bu bölümde çalışma eserlerdeki memurlar perspektifinden incelenmiştir. Görevi dışında diğerk insanlardan farkı olmayan memurlar; doğar, büyür, çeşitli sıkıntılar yaşar ve ölürler. Bu hayat çizgisinde memur denilince ilk olarak akla gelen maddi sıkıntılar işlenmiştir. Bir ay süre zarfında belirli ve kısıtlı bir maaş için çalışan tüm memurlar maddi sınama ile karşı karşıya kalırlar. Osmanlı Devleti' nden Türkiye Cumhuriyeti' ne hatta günümüze değin bu durumun değıştiğı söylenemez.

Ardından, bir kamu personeli olarak devletin ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi sıkıntılardan doğrudan etkilenen memurların yaşadığı olumsuz durumlar aktarılmıştır. Soruşturma, kovuşturma ve hapis gibi cezalara maruz kalan memurlar kimi zaman mesleklerinden de olmuşlardır. Yine bu konunun da tarihsel anlamda çok farklı romanlara yansıdığı gözlemlenmiştir.

Memurların birbiri ile rekabet halinde olması da olağan bir davranıştır. Memurlar eş görevde olsun veya olmasın ön plana çıkmak gibi bir insani dürtü

sonucunda birbirleri ile kimi zaman zıtlaşırlar. Rekabetin yanında devlet dairelerinde rüşvet ve iltimas gibi olumsuz durumlar da aktarılmıştır. Görevini layıkıyla yapan vatansever ve idealist memurlar olduğu gibi rüşvet alan, iltimasa yer veren zayıf karakterli memurlar da eserlere yansıyan diğer bir konudur.

İnsan yaşamında mekânın öneminden hareketle; memurların mekândan etkilenişi ve kimi zaman bulunduğu mekânı etkileyişi yine romanlarda görülen diğer bir unsurdur. Böylece eserler; mekân ve insan arasındaki bağı tekraren vurgulayan farklı bir bakış açısı olarak sanat hayatında yerini alır. Mekânın yanında üniforma ve kıyafetlerin önemi de memurlar ile bağlantılı olarak ele alınan konulardandır. Saygınlığın ve aidiyetin sembolü olan kıyafet hem memur hem de bürokratlar açısından kritik bir önem taşımaktadır. Son olarak eserlerde görülen kadın memurlara bakılmıştır. Eserlerdeki kadın memurlar da toplumun geçirdiği siyasi ve sosyal değişimin aynası olması bağlamında önemli hususlardandır.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: VATANDAŞIN GÖZÜNDEN BÜROKRAT VE MEMURLAR

Vatandaş kelimesi TDK' ya (2025) göre yurttaş olarak açıklanmış; aynı vatanda ikâmet eden her bir ferdi ifade eder. Tarihsel anlamda vatandaşın kurulan devletler kadar eski olduğu söylenebilir. Ancak Anadolu coğrafyası için; vatandaşın devlet eliyle inşası bağlamında konuyu araştıran Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde* adlı eserinde vatandaş kavramının II. Meşrutiyet' te ortaya çıktığını aktarır (2016, s. 30). Osmanlı Devleti'nde vatandaş değil tebaa vardır. Ülkede halk yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti' nde ise tebaa kavramı tamamen ortadan kalkmış olup, kuruluş yıllarında ulus kavramının etrafında birleşmiştir. Bu noktada da vatandaş; hedeflenen medeniyet merhalesine doğru ilerlerken milliyetçilik bağlamında eğitilmesi gereken bireyleri yansıtan bir mefhum haline gelmiştir (2016, s. 236). Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi' nde vatandaş kavramını inceleyen Üstel; bu dönemde daha ziyade “birey” odaklı bir anlayış olduğunu belirtir. 80 sonrası ise bu durumun aksi yönünde, hazırlanan 1982 Anayasası ve siyasi koşulların etkisiyle devlet tarafından kısıtlanan ve baskılanan bir vatandaş profili ortaya çıkar (2016, s. 278-279).

Kısaca devlet, memur ve vatandaş piramidinde en altta yer alan vatandaş; sosyal ve siyasi koşullardan doğrudan etkilenen yurttaşları ifade eder. Bu anlamda romanlara bakıldığında vatandaş; devlet ve memur ile paralellik gösteren sosyolojik gerçekliklere sahiptir. Bu çalışmada vatandaş devlet ve devletin emrinde çalışan personelin dışındaki kesim için kullanılmıştır. Ekonomi, siyasi sıkıntı ve sosyal koşullardan doğrudan etkilenen vatandaş; genellikle memurlarla kamu kurumlarında karşılaşarak etkileşimde bulunurlar. Bu etkileşim kimi zaman olumlu kimi zaman ise olumsuz gerçekleşmektedir. Vatandaşlar, devleti temsil eden memurlara genellikle saygı ile yaklaşırken bir kısmı ise menfaat amacı taşımaktadır.

4.1 Vatandaşın Gözünde Saygın Devlet Memuru

Devletin tüzel kişiliğini ve soyut yetkilerini personeller aracılığı ile gerçekleştirerek somut hale getirdiği belirtilmişti. “Devlet” ile bir işi olan vatandaş karşısında devlet daireleri, memur ve bürokratları görmektedir. Bu bağlamda

memur ve bürokratlar; devleti temsil etmesinin yanında vatandaşın zihnindeki devlet kavramının da yansıması haline gelirler. Eserlere bakıldığında bu çok çeşitli yansımanın ilk olarak olumlu örneklerine rastlanılmıştır.

Reşat Nuri Güntekin’ in *Kavak Yelleri* romanında Doktor Sabri örneği bahsedilen konuya uygun bir örnek teşkil eder. Doktor Sabri kasabada uzun bir süredir hükümet doktorluğu yapan sıradan bir insandır. Ancak doktora kasaba halkının sevgi ve saygısı büyüktür. Doktor Sabri bu durumu kendisinin kasabada “peygamber” gibi görüldüğünü söyleyerek ifade eder (2018, s. 5). Peygamber ifadesi ilk bakışta abartılı görünse de imkanları kısıtlı ve sağlık hizmetini yalnızca bir doktordan alan yerli halkın durumu düşünüldüğünde daha anlaşılır bir vaziyet alır. Kasabada halk bütün dertleri için Doktor Sabri’ ye gider.

Eserde zaman zaman uzun süre bu kasabada yaşamasını sorgulayan Doktor Sabri; kendisini “ihtisas yapmaya fırsat bulamamış bir doktor (2018, s. 13)” olarak aktarır. Kasabadan bilinen bir ailenin kızı ile de evlendikten sonra uzun bir süre ayrılmaz ve oraya yerleşir. Yine de ihtisas yapmaya dahi fırsat bulamayan doktor, doğrudan vakalar üzerinden yetiştğini söyler. Vatandaşların sorunlarını çözmek için uzun uğraşlar veren doktor belki de bu uğraşlarının vatandaşlar tarafından da takdir edilmesiyle bu kadar sevilir. Doktor, kasabadaki konumu ve otoritesini anlatırken saygınlığının kaynağı hakkında da yorumlar yapar. Doktorun çantası bu nüfuzunu elde etmesinde önemli bir rol oynamaktadır; “Benim bu şiş karınlı eski çantam, zabıt üniforması gibi bir şeydi. Bu saf insanlar üzerindeki otoritem bir parça da onun manzarasından doğar. Sağ zamanlarında doktora pek kulak asmayan bu insanlar, hastalık ve acı, görünmez bir canavar gibi bir yerlerden kaptı mı çantaya bir tılsım gibi bakmaya başlarlar. Gerçekten de onun içinde bu memlekette rastlanan birçok hastalıkların tam ilacı değilse bile iyi kötü bir yumuşatıcısı vardır (Güntekin, 2018, s. 28).”

Her zaman elinde olan “şiş karınlı” çantasını üniformaya benzetmektedir. Bu çanta doktorun her vakada yanında bulunduğundan, vatandaşlar çanta ile doktoru zihinlerinde bütünleştirmişlerdir. Ayrıca doktor, kasabadaki otoritesinin de bir kısmının bu çantadan kaynaklandığını söyler. Bahsedilen çantanın hasta ve çare arayan vatandaşın derdine çözüm olduğu için de vatandaşın hem çantaya hem de doktora olan saygısı artmaktadır.

İlhan Tarus’ un *Yeşilkaya Savcısı* eserinde de benzer bir durum vardır. Kahraman anlatıcı fakültenin mezun olup atandığı yerdeki görevine başlamasını

anlatır. Kahraman henüz 21 yaşında genç bir Cumhuriyet savcısıdır. Fakültede okurken ve sonrasında birçok imkana sahip olmasına rağmen savcı olmak istediğini aktarır. Kahraman idealist bir Türk gencidir (1955, s. 1-8).

Atandığı görev yerine doğru yola çıkan savcı yolda birçok vatandaşıyla karşılaşır. Savcı, başlangıçta görevini açıklamaz. Bir vatandaşıyla sohbeti ilerler ve savcı görevini vatandaşa söyler. O ana kadar vatandaş ona “ağabey” şeklinde seslenirken; görevini öğrendiğinde oturmasını dahi düzeltir. Toparlanır ve saygıyla konuşmaya başlar. Bu bölümlerde sıradan bir insan olduğunu düşünen vatandaşın karşısındakinin savcı olduğunu öğrendiğinde değişen tavırları vurgulanarak anlatılır. Bu anlamda vatandaşın gözünde yargı mensuplarının konumu ve onlara duyulan derin saygı açıkça ortaya konmuştur.

Bir yargı personeli yine diğer örneklerde olduğu gibi iki noktada vatandaşın gözünde saygı ile konumlandırılır. Birincisi bir Cumhuriyet savcısı olarak devletin yargı erkini temsil etmesi ve icra etmesidir. İkincisi ise vatandaşın sosyal hayatta karşılaştığı anlaşmazlıkların çözümü olarak savcının karşısına çıkması düşünülebilir. Bir doktor, vatandaşın sağlık hizmetini karşılayıp acılarını dindirirken, hâkim ve savcılar ise anlaşmazlık ve adaletsizlik durumlarında vatandaşın çaresi olmaktadır.

Yine İlhan Tarus’ un *Var Olmak* romanında da Anzavur Paşa ile Reji Müdürü Hamdi Bey; vatandaşın kasabada derin saygı duyduğu iki kamu personelidir. Eser, Osmanlı Devleti’ nde geçmektedir. Anzavur Paşa, kasabada sarsılmaz otoritesi ile herkesin çekindiği bir Osmanlı paşasıdır. Anzavur Paşa eserde “adam öldürme” gibi bir suça dahi karışıp, kimseye hesap vermemiştir (2019, s. 8). Paşanın bu sınır tanımaz davranışları; vatandaşın gözünde otoritesinin artmasına neden olur. Suç dahi işlese bir yaptırım ile karşılaşmayan paşa, vatandaşın gözünde “dokunulmaz” bir konuma erişmiştir. Ancak burada paşanın otoritesinin kaynağının diğer örneklerden farklı olduğu söylenebilir.

Eserde paşanın otoritesinin kaynağı korkudur. Korku kavramı en doğal insani duygulardan birisidir. Korku insanı pasifleştirir ve itiraz etmekten alıkoyar. Karşısında bir belirsizlik sezen insan kendisini korumaya alır. Böylece kasabadaki vatandaş, Anzavur Paşa’ nın otoritesi ve yapacaklarının sınır tanımaması nedeniyle sindirilmiş bir vaziyette paşanın emirlerine uyarlar. Romanda güçlü konumu ile yer alan diğer karakter ise Reji Müdürü Hamdi Bey’ dir. Hamdi Bey ise romanda şöyle anlatılır:

“Siyah redingotu, aşağı sarkmış pos bıyıkları ile, Reji Müdürü Hamdi Bey de vardı. Hamdi Bey’ in böyle halk arasına girmesi, onlarla aynı şeyleri merak edip aynı şeyleri düşünmesi aynı duygularla duygulanması, kasabanın alışmadığı, görmediği bir şeydi. Hemen hemen inanılmaz bir şey (Tarus, 2019, s. 12).” Hamdi Bey, ilk olarak tütün ile geçim sağlayan bir kasabada tütün idaresinin müdürü olarak vatandaşın gözünde güçlü bir yere sahiptir. İş ile ilgili konumunun yanında mizacı ve soğuk tavrı da yine kasabalıda çekinme ile birlikte saygı uyandırmaktadır. Hamdi Bey, sosyal hayatında da vatandaş ile etkileşimde bulunmadığı için verilen alıntıda halk arasına girmesi “inanılmaz” olarak yorumlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisinin temeli olan II. Mahmut döneminde idari teşkilatta radikal değişikliklere gidilmiştir. Bakanlıklar kurulmuş, merkez teşkilatı birimleri ile ayrıntılı bir şekilde oluşturulmuştur. Bugünkü daire başkanlıkları ve birimlerin temeli o dönemde atılmıştır. Bu dönemde gerçekleşen ve etkileri günümüze kadar süren diğer bir adım ise memurlara bağlanan maaştır. Bilal Eryılmaz, bağlanan bu maaşla memurların gelirlerinin yaptıkları işten etkilenmediğini vurgular (2020, s. 291). Bu durum ise memurların ve memurluğun “garanti” bir gelir kapısı olması nedeniyle cazibeli hale gelmesine neden olmuştur. Bahsedilen konu *İlyas Efendi* romanında da ele alınmıştır:

“Babası Hilmi Efendi, ona;

-Oğlum derdi, esnaf olursun bakarsın gün içerisinde batırmışsın. Sanatkâr olursun, bakmışsın en kıymetli organın, elin felç olmuş. Bir patronun yanında çalışırsın, bakmışsın patronun hoşuna gitmemişsin, hemen arkana tekme. Onun için aklın varsa memur ol! Devlet memuru demek, acından ölmek demektir ama, bir bakıma da acından öle öle yaşamak demektir. Hepten ölmektense, acından öle öle yaşamak daha iyidir evladım (İzgü, 2005, s. 10).”

İlyas Efendi, babasının da vefatıyla yalnız kalır. Geçim sıkıntısı yaşayan İlyas Efendi’ nin zihninde nüfus memuru babasının sözleri kalmıştır. Babası ona sağlığında “aklın varsa memur ol” diyerek, memurluğun maaş avantajına işaret etmiştir. Memur olduğunda yaptığı işten de olumsuz anlamda etkilenmeyecek olan maaşa sahip olan İlyas Efendi; babasının sözünü dinleyerek memur olur. İlyas karakteri “efendi” unvanını da memur olmasının ardından elde etmiştir. Sıradan bir insan olan İlyas; artık efendi olarak anılmakta, toplumda yeri olan saygın bir karaktere dönüşmektedir. Ancak işler hayal ettiği gibi gitmeyerek, bir nevi nimet olarak gördüğü bu sabit maaş onun geçim derdine neden olmuştur. Eserin sonunda

evlenmesi ve ev nüfusunun iyice artması sebebiyle bu sabit maaş artık aileye yetmediğinden İlyas Efendi geçim kaygısından kaynaklanan hastalıklar sonucu vefat eder (İzgü, 2005, s. 332).

Vatandaşın gözünde devlet memurluğu açısından *İlyas Efendi*’ye benzer durum ise *Bozkırdaki Çekirdek* romanında yer almaktadır. Eserin başında enstitünün kuruluşu bürokratlarca tartışılmaktadır. Bir milletvekili ve partinin genel sekreteri yeni açılacak enstitü hakkında karşıt görüşlere sahiptir. Enstitünün ileride kapatılacağı belirtilirken eğitmenlere getirilen yirmi yıl zorunlu hizmet konusu gündeme gelir. Milletvekili enstitülerde kurulan kurallardan dolayı kolay kolay kurumların kapatılamayacağını belirtir. Partinin genel sekreteri ise milletvekilinin itirazlarına cevap verir:

“Evet, böyle bir şey var ama, bir de atasözümüz var: “Osmanlı’nın yasağı üç gün...” Yüzde yüz eminim, enstitülere girenlerin hepsi: “Ayağımız aylıkçılığa hele bir bassın, Allah’ın izniyle gerisi kolay!” demişlerdir (Tahir, 2011, s. 35).”

Köy Enstitülerine, kurulan bölgenin yerel halkından fakir çocuklar alınmaktadır. Eserin ilerleyen bölümlerinde de yer aldığı gibi öğrencilerin gıdası, yiyecek ve içeceği dahil her şeyi devlet tarafından karşılanır. Öğrencilerin tek görevi okuyup, verilen ödevleri yerine getirerek bulundukları bölgeye hizmet etmeleridir. Aynı zamanda memur olan öğrencilerin aileleri “devlet memurluğunun” cazibesini de göz ardı etmez. Daha önce belirtildiği gibi Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde II. Mahmut ile oluşturulan güçlü merkez teşkilat memurların güçlendirilmesi arka planına dayanıyordu. Memurların güçlenmesi ise öncelikle onlara maaş bağlanması ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İşte vatandaşın düşüncesinde karşılık bulan “aylıkçılık” fikri buradan ileri gelmektedir.

Zübük romanında ise devlet memurları ve bürokratların saygınlığından “faydalanan” bir karakter olan Zübükzade İbrahim yer alır. Zübükzade İbrahim, kendisi herhangi bir nüfuza sahip olmamasına karşın, saygın devlet memurlarının konumundan yararlanan bir dolandırıcıdır. Belediye reisi olan komşusu Hamza Bey ile bir rekabet içerisinde olan Zübük, eserin başında sıklıkla kendisini Ankara’dan önemli bir kişinin ziyaret edeceğini söyler. Böylece toplumun gözünde önemli bir kişiymiş gibi imaj çizmeye çalışan Zübük kısmen de olsa başarılı olur. İki yardımcı karakter arasında geçen bir konuşmada Zübük’ün Ankara’ dan gelecek misafirlerin duyurusunu sıklıkla yaptığı aktarılmaktadır:

“Heyri, havadis havadis dersin, sakın senin bu havadis dediğin Zübükzade İbraam Bey’ e Ankara’ dan gelecek hükümet habercisi olmasın?... Yoksa o mu? Ocağın batsın heyri, onu sağır sultan bile duydu. Zübükzade günlerdir tellal çıkarttı. Neredeyse vilayete koşup, belediyenin hoparlöründen ilan ettirecek (İzgü, 2021, s. 12).”

Zübükzade İbrahim’ in bu durumu sürekli vurgulamasının nedenleri vardır. Kasabada işlerini görmek için öyle olmamasına rağmen “nüfuzlu” biri imiş gibi imaj çizen Zübük bunu kasten yapmaktadır. Böylece kasabada bir zorlukla karşılaştığında işini Ankara’ dan halledebileceğini ima ederek sorunlarını kolaylıkla çözer. Ankara’ dan misafir gelme meselesini tüm kasabaya duyurarak da adından söz ettirmektedir.

Dolandırıcılık için devletin itibarını halkta kullanmaya devam eden Zübük, bir hemşireyi de mağdur eder. Hemşireden borç alan Zübük borcunu ödemediği gibi türlü yalanlar uydurarak hemşireyi tekrar kandırır. Eşinin vefatının ardından tek yaşayan kadın bir de maddi olarak Zübük’ ten dolayı sıkıntılar yaşar (İzgü, 2021, s. 18).

Eserde vali kaymakama bir haber vererek devlet büyüklerinin kasabayı ziyaret edeceğini söyler. Kasabada tören için hazırlıklar yapılır. Kasabanın giriş çıkışı süslenerek hükümet büyükleri için kurbanlar dahi hazırlanır. Kaymakamın hazırlıkları teftişi sırasında üç adamdan koşarak kaçan Zübük, kaymakamla tanışarak dostluk kurar. Ardından bir şekilde vali ile de yakınlık kuran Zübük kasabalının gözünde tekrardan saygı uyandırmayı başarır (İzgü, 2021, s. 52). İzgü’ nün ironi ile ele aldığı eserde akla aykırı ve gerçekte yaşanmayacak birçok tesadüfi olay vardır. Ancak yine de eser halkın gözünde bürokratların saygın bir yeri olduğu fikrini pekiştirmektedir. Zübük’ ün yalanları birkaç karakter tarafından tartışılırken kasabaya daha önce önemli kimselerin gelip gelmediği konuşulur:

“... Şu yalanlara inanacak bir avanak çıkar mı? Kasaba kuruldu kurulalı toprağımıza bir vekil ayağı değmiş midir acep?

-Değmiştir. Hilaf söylemek olmaz. Siz genç olduğunuzdan bilmezsiniz. Rıza Bey iyisini bilir. Cumhuriyet’in ilanında bir vekil gelmiştir. Şarka biyere gidermiş. Başka yol olmadığından, ne yapsın fukara, otomobille burdan geçti mecburi (İzgü, 2021, s. 14).”

Yardımcı karakterler Zübük’ ün iddialarını tartışırken kasabaya daha önce bir vekilin geldiğini söylerler. Bir milletvekilinin kasabaya “ayağının dahi değmiş”

olması saygın bir olay olarak aktarılmaktadır. Böylece bürokratların taşradaki otoritesi de yine eserde tekraren yinelenen bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yağmur Beklerken’ de verilen bir tören bölümü vatandaş ve memurların karşı karşıya geldikleri bir sahne olarak ön plana çıkar. Törenler daha önce belirtildiği gibi devletin taşradaki temsil gücünü göstermesi bakımından önemli iken farklı bir işlevi daha vardır. Rus kuramcı Mihail Bahtin’ in ortaya attığı kronotop kavramı insanlar arasındaki etkileşimi göstermesi bakımından önemlidir. *Yağmur Beklerken*’ deki tören sahnesi vatandaş ve memur arasındaki iletişim ve etkileşimin arttığı bir bölümdür. Bu nedenle bu bölümde karşılaşma kronotopu kullanılmıştır denilebilir. Halktan insanlar parkta töreni beklerken memurlara odaklanmışlardır. Bu durum eserde şöyle geçmektedir:

“Seyredişleri –veya bakışları- dinleyişlerinden çok daha ilgi çekiciydi. Hükümet doktoru onları göstererek;

-Bakar körlere benziyorlar, dedi ve pekiştirdi de: Tıpkı öyle.

Gerçekten de köylüler gösterilen veya gösterilebilecek hiçbir tepkiyi umursamadan -hükümet doktoruna göre, kavrayamadan- dimdik bakıyorlardı insanlara. Dimdik ve kirpiklerini kırpmadan (Buğra, 1990, s. 25)!”

Verilen alıntıda vatandaşlarla memurlar arasında kesin bir ayrım söz konusudur. Vatandaşlar ve memurlar adeta farklı ülkelerin insanları gibi ayrılmış bölümlerde oturmaktadır. Dikkati çeken nokta ise köylülerin memurları bu denli yabancı hissetmesidir. Ardından Süleyman adlı karakter köylülere iki paket sigara vererek onları yanlarından kovar. Fakat eserde köylülerin asıl ihtiyacının sigara değil “iki çift laf” olduğu belirtilerek Süleyman’ ın yanlış davranışına işaret edilmiştir. Köylüler sigara gibi maddi değil manevi desteğe ihtiyaç duymaktadırlar (Buğra, 1990, s. 27).

Köylülerin memurlardan beklediği empati davranışı Rıza Efendi karakteri üzerinden de verilmiştir. Rıza Efendi, yaşını almış kasabanın ileri gelenlerinden birisidir. Rıza Efendi aynı zamanda baş karakterlerden Avukat Rahmi’ nin amcası ve onu büyüten kişidir. Eserde ceza hâkimi ile Rıza Efendi arasında geçen önemli bir konuşma memurlar ve halk arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Rıza Efendi dikkati kuraklığa ve köylünün tarım sorununa getirmeye çalışırken başta hâkim bey ve diğerleri oralı olmaz. Avukat Rahmi ise bu durumu anlar. Romanda Rıza Efendi’ nin rahatsızlığı şöyle dile getirilmiştir:

“Rıza Efendi memurlarla, okumuş yazmışlarla oturup konuşuyorsa hoşlandığı için değildi bu. Hele övünmek için hiç değildi. Biliyordu Rahmi: Aldırmazdı Rıza Efendi bu okumuş yazmış takımının kasabadaki yaşayış tarzını, halkın görenek ve geleneklerini umursamayışların; hatta onlara zıt bir yol tutturmalarına.

Rıza Efendi onların küçümseyişlerini yadırgamıyor, üstelik bazı konularda haklı bile buluyordu. Ama Rıza Efendi, işte şu son günlerde olduğu gibi, koca kasaba ve yöresi, yetmiş küsur köyü ve beş bucağı ile tam bir ölüm kalım derdinde iken, onların hâlâ davul zurna çalmalarına akıl erdiremiyordu. Onları daha çok saymak, daha çok benimsemek için istiyordu bu dertle ilgilenmelerini, bu dertle dertlenmelerini... Hem de bütün halk adına (Buğra, 1990, s. 41-42)!”

Rıza Efendi; farklı zihniyet ve eğitim alt yapısına sahip memurların ve halkın birbirinden ayrı dünya görüşünü olağan karşılamaktadır. Nitekim *Yağmur Beklerken*’ de köylü ve memurlar arasındaki sosyal ayırım net olarak anlaşılmaktadır. Ancak kasabanın bir “büyüğü” olan Rıza Efendi memurlardan yaşanan zor günlerde yalnız “empati” beklemektedir. Kasaba eserin adından da anlaşılacağı üzere kuraklık ile uğraşmaktadır. Uzun süredir yağmur yağmayan kasaba ve köylüler zor durumdadır. Tek geçim kaynakları tarım olan köylüler alıntıda da verildiği gibi bir “ölüm kalım” savaşı vermektedir. Bu koşullarda memurlar ise vurdumduymaz tavırları ile dikkati çekmektedir. Fakat halk umutsuz bir halde çareyi devlet memurlarından beklemektedir.

Hüseyin Karatay’ ın *Sürgün Öğretmen* adlı eserinde halkın empati isteğine karşılık veren bir memur vardır. Romanın kahramanı öğretmen, görev yerine doğru gitmektedir. İsmail adlı yardımcı karakter öğretmeni görev yerine götürmekle meşguldür. Bu esnada öğretmen ile sohbet eden İsmail, öğretmene diğerlerine benzemediğini söyleyerek sitem eder. Memurlar ve genellikle eşlerinin memleketlerini beğenmediğini anlatan İsmail; bir tanesinin buraya “ayı ini” dediğini aktarır (Karatay, 1989, s. 11). Burada vatandaşla etkileşime giren memur ve eşlerinin halktan kopuk yorumları ve küçümseyici bakışları vardır. Öğretmen İsmail’e bu cümleleri sarf eden memurları uyarması gerektiğini söyleyince İsmail; “Nasıl söylerim hocam? O koskoca ... (1989, s. 11) diyerek memurun karakol kumandanı olduğunu bu sebeple eşine karşı olumsuz yorum yapamayacağını belirtir. Öğretmen ise bunun da hatalı olduğunu belirterek susmamak gerektiğini açıklar.

Bu bölümde yine memurların ve ailelerinin Anadolu’ daki ücra köylere küçümseyici bakışları verilmektedir. Ancak durum böyle iken İsmail’in memurlara olan derin saygısı korunur. Nitekim öğretmen İsmail’ e olumsuz tavırlara karşı cevap vermesi gerektiğini söylerken o yapamayacağını vurgular. İsmail’e göre farklı olan bu öğretmendir. İsmail kendi içinde sorgulamalara devam eder:

“Memurların memur olduğu belli olmalı. Memur dediğin şey gibi olmalı. Görkemli olmalı. Vatandaş görüncü gölgesinden gorkmalı. Gorkmalı ki, sözü dutula. Dutula da işler yerine gele. Sonra bu fikirden vaz geçti. Şimdiye dek götürdüklerini hatırladı. Onlar, kendisini adam yerine koymuyorlardı. Yemeğe birlikte oturmamışlardı. Erhan Başçavuşun karısı önlerinden artanı vermişti. Yarılanmış tavuk budunu uzatırken tepeden bakmıştı (Karatay, 1989, s. 13).”

İsmail’ in gördüğü olumsuz örnekler onun “normali” olmuştur denilebilir. İsmail, daha önce daima kendisini aşağılayan ve küçük gören memurlarla karşılaşmıştır. İsmail bunun sonucunda onlardan çekinmiş ve korkmuştur. Bu korku ise saygının artmasına ve devam etmesine neden olmuştur. Diğer memurlar İsmail’ e saygı göstermemiş, artık yemekleri dahi ona hak görmüşlerdir. Fakat buradaki öğretmen diğerlerinden farklı olarak İsmail’ e yalnızca “insan” olduğu için saygı duymaktadır.

Kemal Bilbaşar’ ın *Ay Tutulduğu Gece* romanında vatandaşın bakışı ise memurları “çözüm noktası” olarak görmesidir. Eserde ismi verilmeyen bekar kahraman, deniz kenarı olan yeni geldiği kasabada birkaç yıl kalmak ister. Yeni terhis olmuş bir ihtiyat zabiti olan kahraman kasabaya “kafa dinlemek” için geldiğini söyler. Kasabada kendisine “bekar” olduğu için ev verilmez. Bu durum muhafazakâr Anadolu halkının sıklıkla görülen olağan bir tutumdur. Ancak kasaba halkı kahramanın mesleğini öğrendiğinde işler değişir (2023, s. 10-33).

Kasabanın su sorunu vardır. Kasabalı kahramanın mesleğinin “su mühendisi” olduğunu öğrendikten sonra tavır değiştirir. Kahramandan kasabanın su sorununu çözmesini isterler. Başlangıçta kahramana ev dahi vermeyen halk, ondan yardım istemektedir. Su mühendisi olan kahraman, kasabanın su sorununu çözmek için kollarını sıvar. Ankara’ da merkezdeki devlet dairesine bir mektup yazar:

“Nafia yol mühendislerinden Nihat Yöndeş’ e bir mektup yazdım. Hükümetin itibarı yönünden, dairemizin en titiz memuru o olduğu için yardım istedim. Durumu etraflıca anlattım kendisine. Kasaba halkından gördüğüm

soğukluğu, hükümet memurlarına karşı gösterilmiş bir hoşnutsuzluk diye belirttim. Bir bardak suda fırtına kopardım basbayağı... Kasabalının hükümete karşı olan güceniğini yatıştırmak, devlet itibarını tazelemek için gerekli kolaylığı göstereceğinden eminim, diyerek bağladım mektubu (Bilbaşar, 2023, s. 34).”

Kahraman kasabalının yaşadığı su sorununun devlete ve hükümete olan güvenini azalttığını belirtir. Dahası hükümetin itibarı da bu sorunun çözümüne bağlıdır. Burada vatandaşın devlete ve devlet memurlarına sorunlarının çözümü ve icra noktasında bir bakışı mevcuttur. Günlük hayatlarını idame ettirmekte sorun yaşayan halk çözümü devletten ve onun çalışanlarından beklemektedir.

Yaşar Kemal’ in *Demirciler Çarşısı Cinayeti*’ nde de halk tarafından saygı gören bir kaymakam karakteri yer alır. Eserin ana konusu Çukurova’ da Derviş Bey ile Mustafa Bey arasındaki güç mücadelesidir. Kaymakam ise burada yardımcı karakter olarak ortaya çıkar. Ancak kavgalar ve kan davaları orada yaşayan vatandaşları bıktırmıştır. Devletin ve yöneticilerin de haberi olan bu durum, bölgede devletin otoritesinin de sarsılmasına neden olur. Yeni atanan kaymakam bu konu üzerinde durarak “Çok yakında, şu derebeylerin hepsini hepsini toplayacağız (2004, s. 247)” diyerek açıklama yapar. Bu durum kasabada ikilik yaratır.

Vatandaşın bir kısmı ağalara sahip çıkarken diğerleri ise kaymakama gönülden destek verir. Destekleyenlere göre ağalar fakir fukaranın kanını dökerek bozgunculuk yapmaktadırlar. Osmanlı’ yı yıkanın da bu ağalar olduğunu düşünen vatandaş; Cumhuriyet rejiminin ağalara bir dur demesi gerektiğini belirtir (2004: 248). Vatandaşın, ağaların nüfuzunun rejime dahi bir tehdit olduğunu düşünmesi, ağaların bölgedeki gücünü açıkça yansıtan bir durumdur. Böylece vatandaş ağalara karşı tek gücün devlet ve devlet memurları olduğunu vurgulamaktadır.

Ağalar ve ağalık sistemi yerel bir güç olarak bakıldığında devletin otoritesinin doğrudan karşısında yer alır. Osmanlı Devleti’nin çöküşünde de ağalar olmasa da yerel yönetimlerin gücü etkili olmuştur. Nitekim on dokuz ve yirminci yüzyıllarda merkezîyetçilik ilkesi Osmanlı Devleti’ nin temel ilkesi haline gelmiştir. II. Mahmut ve diğer padişahların da memur ve merkezi bürokrat politikası bu durumun doğal bir sonucudur. Bu anlamda kaymakam taşrada merkez hükümetin vatandaşa müdahale gücünü elinde tutar. Yaşar Kemal’ in eserinde ise bu durum, bazı vatandaşlar tarafından takdir edilirken diğerleri tarafından ise karşı çıkılan bir durumdur.

Taşrada vatandaşın gözünde devlet memurlarının anlatımına bir örnek de *Kaplumbağalar* romanıdır. Kır Abbas; köyde bağlar sorunu çıkana kadar devlet memurlarına karşı son derece saygılı biridir. Yaşlı bir adam olan Kır Abbas sık sık köy okulunu ziyaret eder. Rıza Öğretmen’ e göre sürekli gelmesine rağmen derslerden bir şey anlamaz. Ancak çocukların çarpma bölme yapmasını izlemeyi sever. Belirtilen durumdan Abbas karakterinin öğretmene ve yaptığı işe karşı derin bir saygısı sezilmektedir (Baykurt, 1975, s. 46-47).

Eserde yaşanan önemli olaylardan birisi de Tozak Köyü’ ne “kara bir kutu” düşmesidir. Kır Abbas önce oğlunu ve gelinini daha sonra da bütün köyü çağırarak düşen kutuyu gösterir. Köyün muhtarı, heyet üyeleri ve tüm köylü toplanarak bu kutunun ne olduğunu anlamaya çalışır. Kimisi bunun patlayacak bir bomba olduğunu iddia ederek korkar, kimisi ise bunun devletin bir malı olduğunu köylüden geri isteyebileceğini öne sürer. Böylece ikinci görüşte karar kılınarak kutu; okulun bir odasına kilitlenir. Burada dikkat çekici olan durum köylünün kutunun “hökümetin işi (Baykurt, 1975, s. 238) olduğuna ikna olduktan sonra ona saygıyla yaklaşmalarıdır. Dikkatle okulun bir odasına kapatılarak kendilerinden istenilecek zamanı beklerler. Ancak daha sonra anlaşılır ki bu kutu meteoroloji rasat cihazıdır (Baykurt; 1975, s. 232-252) Köye gelen kadaastro heyetinin de kutuyu almak için geldiğini sanan köylüler; kadaastro heyetinin ellerindeki bağları devlet hazinesine aktarmasıyla acı gerçekle yüzleşirler.

Köye 14. Kadaastro heyetinin gelişi de romanın kırılma noktalarından bir tanesidir. Köylü önce kadaastro heyetinin gelişinin “kara kutu” ile ilgili olduğunu düşünür. Ancak durum daha sonra memur heyetinin açıklamalarıyla aydınlığa kavuşur. Kadaastro heyeti köydeki bağ, bahçe ve tarla gibi arazileri ölçüp biçerek devlet kayıtlarına ekleyecektir. Bu nedenle heyet köyde uzun bir süre kalır. Bu süre zarfında dikkati çeken durum ise vatandaşın memur heyetine olan yaklaşımıdır.

Heyet; Emin Sağlamer ve Demir Bey adındaki deneyimli memurlardan oluşmaktadır. Kadaastro işinin uzunluğu nedeniyle köyde uzun bir süre kalan memurlar ile köylü sıkı bir iletişimde bulunurlar. Esasen memurlar durumdan pek hoşnut değildir. Köye ayak uydurmak onlara zor gelir. Fakat köylü memurlara karşı, devleti temsil etmeleri sebebiyle saygı ile yaklaşır. Köyün muhtarı Battal’ın şu cümleleri durumu özetler:

“ “Devletimiz var olsun! Köylüye elini uzatıyor gücünün yettiği kadar! Hepiniz sağolun beyim!..” dedi. “Yolların üstünde makineler, havada uçaklar vızır

vızır! Bissürü otopos, minipos ...” (Baykurt, s. 1975, 249)” Köylü bütün imkânları ile heyetin köyde rahat etmesi için uğraşır. Kendileri yokluk çekmelerine rağmen heyetin yiyecek içecekleri ile özellikle ilgilenerek onları iyi ağırlarlar. Eserin sonunda bağların ellerinden alınması ile bahsi geçen memurlara neredeyse düşman olacak olan Kır Abbas da heyet köye ilk geldiğinde saygıda kusur etmez:

“ “Valla sizin için kapıyı kırar, odun ederiz! Allah sizlere zeyin açıklığı versin, kalemlerinizi yazgın etsin! .. Mamirsiz devlet, devletsiz millet olur mu beyim? Biz onların hepiciğini biliyoruz! Emme yokluğun gözü kör olsun! Yokluğun, görgüsüzlüğün ...” Battal'a döndü: “Yeğenim!” dedi. “Getir şimdi yemeklerini, ekmeklerini, yisinler! .. Yisinler emme kusura bakmasınlar. Birez geç oldu. Yerimiz de dar. Emme gönlümüz geniş hamdolsun ...” (Baykurt, 1975, s. 260) Kır Abbas; köyün en yaşlısı, adeta köyün tarihine tanıklık eden en önemli karakterlerden birisidir. Eserin başında da Rıza Öğretmen’ e olan saygısı yazar tarafından bilhassa verilen bir ayrıntı denilebilir. Kır Abbas; köylüye heyetin rahat etmesi için de bütün emirleri verir. Heyet köyden oldukça iyi ağırlanarak ayrılır. Fakat iyi geçen bu süre zarfında heyetin bağlar ile ilgili tasarrufu sonradan köylüyü perişan edecektir (Baykurt, 1975, s. 243-272).

Toplumsal hayatta devlet kurumu ve onun personelleri kuralcı birlikteliğin en önemli örneklerindendir. Personelin; işe giriş ve çıkış saati, görev tanımı, hiyerarşik düzen ve bütün kurallar yazılı olarak bellidir. Personel daha önce belirtildiği gibi “bir çarklının” dişlisidir. Devlet kurumunun çarkının dönmesi personelin görevini eksiksiz yerine getirip getirmediğine bağlıdır. Bu “sıkı kurallar”, Oğuz Atay’ ın “Tutunamayanlar” adlı eserinde ironik bir biçimde ele alınmıştır. Yazar, bir devlet dairesini tasvir etmeye başladığı andan itibaren alaya başlar. Burada yapılması gerekenleri Tevrat inancında yer alan “On Emir” e benzetmektedir:

“Elini hiçbir kâğıda uzatmayacaksın: on emrin birincisi budur. Söze erken başlamayacaksın, hiçbir düşünce ileri sürmeyeceksin, hiçbir şey bilmezmiş gibi görüneceksin, garip şekilde giyinmeyeceksin, ellerini masaya dayamayacaksın, seni baştan savmalarına yol açmamak şartıyla kendini acındıracaksın, gülümseyeceksin, bekleyeceksin... ve hiçbir zaman ümide kapılmayacaksın.” (Atay, 2008, s. 292) Bu dizeler Atay’ ın zihin dünyasında bürokrasi kuralları ile Tevrat’ın On Emir’ ini paralel olarak düşündüğü cümlelerdir. Tam on tane emir sayan Atay aslında her birinde bir göndermede bulunmaktadır. Kâğıtlara el

uzatılmaz çünkü resmî belgeler, kıymetli evrak sınıfında olup vatandaşın da bir memurun da müdahalesine açık değildir. Evrakın içerdiği veriler yalnızca bir kurum ve kuruluşa yöneliktir; hedefi bellidir. “Söze erken başlamayacaksın, hiçbir düşünce ileri sürmeyeceksin” emirleri ise vatandaşın dairede işini rahat halledebilmesi için sessiz kalması gerektiği fikrinden ileri gelir.

Vatandaş, kendini acındırmalı, beklemeli ve gülümsemelidir. Yoksa “devletin sert” yüzü ile karşılaşabilir. Son olarak “hiçbir ümide kapılmamalı” çünkü Atay’a göre işler yolunda gitmeyebileceği gibi ortada bir ümit dahi yoktur. Personel dilerse vatandaşın işini görebilir (büyük ihtimalle bir sorun çıkar) ancak bu tamamıyla vatandaşın iradesi dışında olacağı için yalnızca beklemede kalmalıdır.

Burada devlet kurumunu adeta kutsallaştıran bir anlayış göze çarpmaktadır. Çeşitli toplumlarda (Örneğin Orta Asya Türk kültürü) hükümdarın tanrı tarafından görevlendirildiğine dair bir inanış mevcuttur. Bu durum ise insanlara iki yönde yansımaktadır. Birincisi hükümdar kaynağını kutsal bir kaynaktan elde ederken ikinci olarak insanların gözünde de “sorgulanamaz” bir konuma erişmektedir. Böylece vatandaşın gözünde idareye dair her birim (hükümdar, yönetici, idareciler) yüzyıllar içerisinde “dokunulmaz” bir anlam içermeye devam etmiştir. Atay’ ın devlet kurumları ve dini mefhumları paralel bir zihniyetle ele almasının arka planı bu düşünce olabilir.

Ayrıca Atay, memurların hiyerarşik düzeni ve bu düzenin başında yer alan müdürler ile ilgili bir bölüme de yer vermektedir; “Müdürleri tanımaya imkân yoktur. İş sahipleri için onlar, sonsuz bilinmeyenli bir denklemdir. Hademeleri, sekreterleri aşmanın zorluğu, dairede bulundukları ve iş sahipleri için bulunmaz bir nimet olan o eşsiz saatlerin kısalığı, bu esrar perdesini korumalarını sağlar. Davranışlarındaki, önceden tahmini mümkün olmayan tutarsızlıklar, bilinmeyene olan saygıyı korur. Onları neşeli görürseniz ne yapacağınızı şaşırırsınız; diliniz tutulur. Devlet otoritesinin korunması bakımından asık surat gereklidir. Senli benli olmak, bu otoriteyi zayıflatır; devletin yüksek çıkarlarını tehlikeye sokar. İnsan, müdürlere, sinema, tiyatro, ya da daha samimi bir eğlence yerinde rastladığı zaman dahi bu korkulu saygıyı üzerinden atamaz; onların da hepimiz gibi eğlenebileceğini bir türlü kabul edemez (Atay, 2008, s. 302).”

Hiyerarşik düzenin üst kısmında bulunan müdürler, Atay’ ın ironik dilinden nasibini almıştır. “Ulaşılamaz, bilinmez ve gizemli” olarak tasvir edilen müdürler, personellerin idari amirleri olarak onlara yalnızca yapmaları gerektiğini

söyleyerek kenara çekilirler. Atay’ ın tasvir ettiği bu düzen elbette her dairede aynı şekilde görülmez. Ancak Atay’ ın ele aldığı konu ve roman itibarıyla 1960’ ların Türkiye’ sinden bahsedebilir. “Tutunamayanlar” romanının ilk basım tarihi 1972’dir. Böylece kamu kurumlarındaki idari amir algısı Atay’ ın zihninde büyük ölçüde 1960’ larda oluşmuştur denilebilir.

O yıllara bakıldığında öncelikle 1960 Darbesi ile karşılaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’ nin ilk darbesi olan bu darbe; bilhassa devletin teşkilat yapısını (DPT, AYM gibi kurumların kurulması vs) 1961 Anayasası ile tümünden değiştirmiştir. Birçok farklı kurum ve kuruluş oluşturulmuş, yeni bir anayasa ile de yönetime şekil verilmiştir. Bu anlamda devlet daireleri ve personellerin bu durumdan etkilenmiş olması kaçınılmazdır. II. Mahmut devrinden itibaren günümüze değin Osmanlı’ dan Cumhuriyet’ e belli bir bürokratik işleyiş ve düzen süregelmıştır. Belki de 1960’ lar bu anlamda “organizasyon ve örgütlenmeyi” oldukça hızlandırmıştır denilebilir.

Atay’ ın işaret ettiği bir başka durum ise “ciddiyet” konusudur. Daha önce belirtildiği gibi kamu kurumları; tüm işleyişi belli kurallar ve düzen içerisinde yürütülen ciddi mekânlardır. Böylece dairenin en yüksek sorumlusu olan müdür de “devletin ciddi” tarafını temsil eder. Yapılması gereken işler, resmi evraklar ve bu ağır psikolojik hava kimi zaman kendisini müdürün kişiliğinde tezahür ettirebilir. Yine her müdür ve her amir için bu durum geçerli olmasa da bu durum “beklenen” bir algıdır. Böylece adı geçen eserde vatandaşın gözündeki “devlet dairesi” ve “müdür” algısı çarpıcı bir şekilde verilmiştir.

4.2 Memurlara Menfaat Yönüyle Yaklaşan Vatandaşlar

Kurallar ve kanunlar bir ülkenin her kesiminde düzeni sağlamanın en temel yoludur. Devlet otoritesi taşranın en ücra bölgelerinde dahi toplum yararına bu düzeni devam ettirmenin tek çözümüdür. Türkiye Cumhuriyeti İdari Teşkilatı’ na bakıldığında taşrada kaymakam ve vali devletin otoritesini temsil eden ve sergileyen bürokratlardır.

Devleti temsilen merkez ve taşrada görevlerini yerine getiren personeller vatandaşla birebir etkileşimde bulunarak onlara hizmet etmekle yükümlüdürler. Vatandaşın bakış açısına yer verdiğimiz bu bölümde memurlara “menfaat” yönünden yaklaşan vatandaşları ele aldık. İlk olarak vatandaşın maddi menfaat amacıyla yaklaşması konusunda 657 Sayılı DMK’ da yer alan “Mal bildirimi”

maddesinden bahsedilebilir. Daha önce belirtildiği gibi aylık “belirli” bir ücrete çalışan memurlar mal varlığı bakımından “öngörülebilir” bir varlığa sahip olabilirler. Çeşitli değişkenler olmakla birlikte kazandıkları ücret karşısında edindikleri varlıkları devlete beyan ederek bir nevi “yolsuzluğa” sapmadıklarına dair teminat oluşturmaktadırlar (mevzuat.gov.tr, 2025).

Bir önlem niteliği taşıyan “Mal bildirimi” maddesinin yanında yine 657 Sayılı DMK’ da yer alan “Yasaklar” bölümündeki “Denetimindeki teşebbüsten menfaat sağlama” maddesi devlet memurları ile vatandaşların ilişkisini düzenleyen önemli bir maddedir (mevzuat.gov.tr, 2025). Bu madde gereğince kamu hizmetini yerine getirmekle yükümlü memur; hiçbir koşulda devletin onu görevlendirdiği iş ve işlemlerden menfaat elde edemez. Ancak ele alınan romanlarda ideal olan bu durumun tersi yaklaşımlara sıkça rastlanılmıştır. Bu sebeple Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında birçok roman; kaymakam ve yerli halkın çatışmasını ele almaktadır. Bunlardan bir tanesi de edebi kişiliğinde sosyal konulara ağırlık veren Yaşar Kemal’ in *Teneke* adlı romanıdır.

Roman Anadolu’ da küçük bir kasabada geçer. Kasabada bir otorite boşluğu vardır. Zira yaklaşık üç aydır bir kaymakam atanmamıştır. Bu sebeple kasabanın eski memurlarından Resul Efendi kaymakamlığa vekalet etmektedir. Resul Efendi; kendi halinde, çekingen ve uzun yıllar sadece memurluk yapmış bir karakterdir. Eserde en büyük hayalinin eşi ile inşa etmeyi planladıkları ev olmasına rağmen kaymakam vekilliği ile işlerin karmaşık bir hale geldiği aktarılır (Kemal, 2003, s. 11).

Kasabaya kaymakam olarak vekalet etmenin zorluğu yörede çeltik tarımı yapılmasından kaynaklanmaktadır. Eserde Murtaza Ağa gibi çeltik tüccarları kaymakam vekiline hukuka aykırı işler yaptırmak istemektedir. Çeltik doğası gereği sulak alanlarda yetişen bir tarım ürünü olduğu için, çeltik tüccarları ekim alanları genişleterek bazı köyleri sular altında bırakmak istemektedirler. Bu nedenle kaymakamdan ekip biçmek için ruhsat alma derdine düşen tüccarlar ile kaymakam vekili Resul Efendi arasında tartışma yaşanır (Kemal, 2003, s. 7).

Tecrübeli memur Resul Efendi, çeltik ağalarının kanunsuz işlerine bulaşmak istemez. Ancak çeltik ağaları Resul Efendi’ yi sıkıştırılmaktadır:

“-Etmeyin eylemeyin, diyor, boynunu büküp gözlerinde kocaman kocaman yaş taneleri ... Etmeyin eylemeyin ağa hazretleri. Siz büyük ağalarsınız. Ne İstersiniz benim gibi bir Resulden? Emekliliğime bir buçuk yıl kaldı. Günahına

girmeyin çoluk çocuğumun. Sokmayın beni bu işe... Çeltikçiler bir gün o kadar üstüne vardılar ki, Resul Efendi, o halim selim adamcağız zıvanadan çıktı. Bar bar bağırdı: - İstifa ediyorum. Usandım elinizden deyyuslar, istifa ediyorum. Canımdan usandırdınız (Kemal, 2003, s. 8).”

Ağalar, Resul Efendi’ ye kendi isteklerini direktmekten hiçbir şekilde çekinmezler. Burada vekil de olsa bir kaymakamın ağalara adeta “yalvarması” devlet otoritesinin bölgede zayıf olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Resul Efendi baskılara dayanamayarak istifayı bile düşünür. Ağaların içinden en gözü kara olanı ise Murtaza Ağa’dır. Murtaza Ağa Resul Efendi’ ye karşı baskıyı artırır:

"İrasul Efendi, İrasul Efendi, benim toprağa döktüğüm servetim senin gibi yüz itin kanına değer. Bu bok imzanı at gayrı kağıtların altına ... Olmaz mı? Senin yüzünden ben servetimi batıramam. Şunu iyi bil ki, İrasul Efendi, bir kurşunun bedeli elli kuruştur (Kemal, 2003, s.12).”

Yazar, diğer romanlarında da sık görülen güç çatışması ve sosyal adaletsizliği bu romanında da şiddetle vurgulamıştır. Vekaleten de olsa kaymakamlık gibi bir makama sahip olan Resul Efendi, çeltik tarımı yapan ağaların baskısına maruz kalır. Çeltik ağalarının nüfuzu ekonomik güçleri ve kural tanımazlıklarından ileri gelir. Murtaza Ağa, baskısında şiddeti artırarak Resul Efendi’ yi “canı” ile dahi tehdit eder. Resul Efendi tüm bu baskılardan yıldıgı zaman müjdeyi alır. Kasabaya Fikret Irmaklı adında bir kaymakam atanmıştır (Kemal, 2003, s. 14).

Eserde Murtaza Ağa daima sorun çıkaran ve menfaat peşinde koşan bir karakterdir. Yeni kaymakam haberini alır almaz araştırmalara başlar. Yeni kaymakamın kim olduğu, memleketi, maddi durumu ve karakteri dahi araştırılır. Murtaza Ağa’ nın amacı; ağaların sözünden çıkmayan “pasif” bir kaymakam ile istediklerini yaptırmaktır. Bu nedenle genç bir kaymakam istemektedir. Ağa, gelen kaymakamı da “maşa” yapacağını çekinmeden ifade eder (Kemal, 2003, s. 15-16).

Ağanın düşünceleri, taşradaki halka ve bürokratlara yapılan sosyal baskının itirafıdır. Orta Çağ’ da görülen burjuva ve kilisenin baskısına benzer şekilde, toprak sahipleri Anadolu’da uzun yıllar halka göz açtırmamıştır. Devlet memurlarına ve bürokrasiye yalnızca “menfaat” yönüyle bakan bu toprak sahipleri; kimi zaman *Teneke* romanında da olduğu gibi merkez bürokrasisinde de etkin bir rol oynarlar. Nitekim yeni Kaymakam Fikret Irmaklı bir süre direnir ve ağaların istediklerini yapmaz. Ancak eserin sonunda Ankara’ ya giden ağaların çalışmaları sonucunda

kasabadan sürölür (Kemal, 2003, s. 66). Bu durum ise toprak sahiplerinin kaymakama karşı “bürokratik zaferinin” bir yansımasıdır denilebilir.

Yeşil Gölge’ de Müezzinoğlu karakteri de devlet memurlarına ve bürokrasiye yalnızca menfaat yönüyle yaklaşan karakterlerden bir tanesidir. Eserin başında Müezzinoğlu zihniyetini şu sözlerle dile getirir:

“Biz kimseyi düşman bellemeyiz.. Herkesin suyuna gitmek zorundayız.. Döğüşmeyiz, döğüştürürüz .. Bu meselede sen kabahati kendinde ara. Toy delikanlıyla, kaşerlenmiş ihtiyar bir tutulur mu? Kurda saman, kuzuya et mi verilirmiş? Bin kez söyledim, buraya dışardan gelen her memurun, huyunu, ahlakını öğreneceksin .. ,Bittiii ... Başka yolu yok bunun .. Geldiğimden beri yeni Kaymakam'ın nasıl bir adam olduğunu, yüreğinin yufka yanını soruşturup duruyorum, görmüyor musun (Bilbaşar, 1970, s. 50)?”

Verilen alıntıda Müezzinoğlu; hedefine koyduğu devlet memurlarının her özelliğini öğrenerek onlara bir şekilde kendi işini yaptırdığını itiraf eder. Geçmişte her işini rüşvetle gören Müezzinoğlu; artık bu durumu normal kabul etmiştir. Bir hastalık sürecinde uzun süre ilçeden ayrı kalan Müezzinoğlu geri döner. Müezzinoğlu yokken hükümet ilçeden bir demiryolu projesi geçmesi için adımlar atar. Bunu duyan Müezzinoğlu gelir gelmez harekete geçer. Hayata her anlamda menfaat penceresinden bakan Müezzinoğlu; demiryolu projesinin geçeceği arazileri öğrenerek onları satın almak ister. Yeni kaymakamı kendi tarafına çekmek için planlar yapar (Bilbaşar, 1970, s. 52).

Müezzinoğlu, demiryolu ile ilgili kötü bir haber alır. İlçeye yapılacak demiryolu için planlanan güzergâh Cevizli Bahçe’ den geçmektedir. Haberi alan Müezzinoğlu hemen Fen memurunu çağır. Fen memuru da karakter yönüyle Müezzinoğlu’na benzemektedir. Menfaati için birçok konuda onunla iş birliği yapar. İki karakter sorunu çözmek için plan yaparlar. Önce ilçede çeşitli birimlerce birçok rapor düzenlenecek ve üst makamlara iletilecektir. Sonra kaymakamı yanlarına çekmeyi planlarlar. Fen memuru son olarak ise Ankara’ da memurlar ve bürokratlara rüşvet verilmesi gerektiğini savunur (Bilbaşar, 1970, s. 79). Böylece bahçeyi kurtarmak için birlikte hareket ederler.

Müezzinoğlu’ nun hemen her kurumda kendisine genellikle rüşvetle bağladığı adamları bulunmaktadır. Demiryolu inşası belediyeyi doğrudan ilgilendirdiği için Müezzinoğlu belediyeye ayrı bir önem verir. Nevruz Efendi gibi belediye çalışanları sayesinde belediyede olup bitenleri de kontrol etmektedir

(Bilbaşar, 1970, 84). İlçede Cevizli Bahçesi' ni kurtarmak için her türlü çalışmayı yapar. Her yere adam gönderen Müezzinoğlu; köylülerin ve memurların da yardımını alır. Maddi yardımla kendisine bağladığı kişiler hep onun istediği şekilde davranır (Bilbaşar, 1970, s. 260-271).

Kaymakam, Fen memuru ve tahrirat katibini bir davete çağırır. Davetin amacı kaymakamı ikna etmektir. Burada Müezzinoğlu ve adamı Fen memuru Murat; çeşitli yalanlarla Cevizli Bahçe' yi kurtarmak ister. Müezzinoğlu; köylülerin devlete devredilecek tarlalarını bahane göstererek kendi menfaatini gizler. Kaymakam; davetli bulunduğu sofrada nihayet Müezzinoğlu ve yandaşlarının amacına ulaşmasıyla üst makamlara bahçeyi kurtaracağına dair bilgilendirme ileteceğini söyler. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi başkanının ilçeyi ziyaretinde; Müezzinoğlu' ndan şikayetçi vatandaşların bulunduğu ortamda bahçeyi savunmaktan vazgeçer (Bilbaşar, 197, s. 297-320).

Eserin sonlarına doğru Cevizli Bahçe' nin kaderi bir telgrafçı tarafından açıklanır. Kaymakamı arayıp da bulamayan telgrafçı Müezzinoğlu' na haberi verir;

“Telgrafçı, kendi kendine söylenir gibi açıklamaya başladı: «Cevizli Bahçe ya.. Kasabanın göbeğine çöreklenip yatan o koskoca bahçe gayri sizlere ömür .. Valilerin, kaymakamların, hatırlı kişilerin içip eğlendikleri o koskoca bahçe.. hık.. köklenecekmiş » (Bilbaşar, 1970, s. 392)...”

Eser boyunca kurtarılmaya çalışılan ve birçok kişiye bunun için rüşvet verilen bahçe demiryolu güzergahına dahil edilmiştir. Müezzinoğlu bu haberin üzerine felç geçirir. Son durumun ardından ilçedeki herkes adeta taraf değiştirerek Hacı Raif' e saygı duymaya başlarlar. İlçede güç dengeleri Hacı Raif lehine değişmiştir. Müezzinoğlu' nun sonu ise trajiktir. Daha önce kasten zarar verdiği ve kızının yangında ölümüne sebebiyet verdiği Ömer adlı karakter Müezzinoğlu' nun konağını yakar (Bilbaşar, 1970, s. 419).

Belirtildiği gibi Müezzinoğlu' nun konağı Cevizli Bahçe' ye açılan kısma inşa edilmiştir. Konak da bahçe gibi Müezzinoğlu' nun ilçedeki nüfuzunu yansıtan bir detaydır. Eserin sonunda demiryolunun bahçeden geçmesiyle Müezzinoğlu önce bahçeyi kaybetmiştir. Bahçe; sıradan bir bahçe değil, Müezzinoğlu' nun adeta kalesidir. Burada memurları, bürokratları ağırlayarak ilçedeki etkinliğini yıllardır devam ettirmiştir. Fakat bahçenin kaybının ardından Müezzinoğlu' nun konağı da yanar. Konakla birlikte Müezzinoğlu da hayatını kaybeder. Böylece yazar kurguda Müezzinoğlu' nu öldürmeden önce onun sahip olduğu bütün değerli şeyleri elinden

almıştır. Bu anlamda konak ve Cevizli Bahçe Müezzinoğlu karakteriyle paralel düşünülebilir.

Kavak Yelleri' nde ise vatandaş Doktor Sabri'ye yine maddi menfaat yönüyle yaklaşır. Doktor Sabri, uzun yıllar kasabada doktorluk yapmış, onun ifadesiyle kasabada “peygamber” gibi sevilen bir şahsiyettir (Güntekin, 2018, s. 5). Bu sevgide şüphesiz doktorun görevinin dışında, kasabadan bir kadın ile evlenmesi ve oraya yerleşmesinin de etkisi olduğu söylenebilir. Ancak talihsiz bir olay olur ve eşi Celile vefat eder. Bu durum eserde doktorun psikolojisinin yanında vatandaşın doktora karşı tavırlarını da değiştirir.

Eserde doktorun eşi olan Celile'nin sülalesi doktor tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Zira Celile'nin ölümüne ve miras meselesine gelmeden Celile'nin sülalesinin özellikleri vurgulanmak istenir. Celile doktorun ifadesiyle “Karayamuklar Kabilesi' ne” mensuptur. Doktor, Celile'nin sülalesini bir kabile veya millete benzetmektedir. Köklü bir aile olan Karayamuklar, doktorun anlattığına göre birbirleri ile bazı konularda kavgalı olsalar da mal mülk meselelerinde ittifak halinde hareket ederler. Celile' nin ölümü ile Karayamuklar, Celile' ye kalan malların peşine düşmüşlerdir.

Celile'nin payına düşen mal varlıkları, eşi olan Doktor Sabri' yi doğrudan ilgilendirir. Karayamuklar ailesi bu nedenle doktoru “içlerinden” bir kadınla evlendirmek için mücadeleye başlarlar. Doktor, bu durumdan haberdar olunca çeşitli vesilelerle bir araya geldiği kadınlardan bir şekilde kaçır. Karayamuklar işin sonunda planlarında başarılı olamaz. Doktor Sabri, kendisine adeta dikte edilen durumdan sıyrılmayı bilir (Güntekin, 2018, s. 69-86).

Yapılan evlilikler sonucu malların bölüneceği fikri geçmişten günümüze değin “güçlü aileler” tarafından sorun edilen bir konudur. Eski Mısır' a bakıldığında akraba evliliklerinin ve hatta “ensest” denilen aile içi evliliklerinin yaygın olduğu görülmektedir. Bu nedenle birçok Mısır hükümdarının genetik hastalıklara sahip olduğu da bilinen bir gerçektir. Aileden, aynı boydan ve milletten evlenmek; şüphesiz Türkler dahil birçok topluluğun süregelen bir adetidir. Tarihsel süreçte kapalı toplum yapısı bu durumu olağan kılmaktadır. Yabancılarla yapılan evliliklerde ise malların yanında gücün de paylaşılacağı düşüncesi, insanları tarih boyunca bu durumdan uzaklaştırmıştır. Güntekin' in *Kavak Yelleri* romanında geleneksel bir aile olan Karayamuklar, Doktor Sabri' ye bu yönden yaklaşırlar.

Bozkırdaki Çekirdek' te de Köy Enstitüleri vatandaşın gözünde öncelikle “menfaat” bakımından öne çıkar. Enstitünün kurulacağı bölgede haberi duyan yerel halk enstitünün durumunu tartışmaktadır. Burada vatandaşın devlet kurumlarına bakış açısı gözler önüne serilir:

“Önceleri... Hani öncelerin gidişatı? Milletin içi bozuldu arkadaş... Bozan da yabanın eğitmen öğretmen rezilleri... Köroğlu' nun Çolak n' apsa iyi? Gitmiş eğitmene sormuş: “Esdüdü kondurasıymış hükümat Keşiş Düzü” ne neyin nesi?” demiş. “Say ki devlet kuşu konmakta başınıza” demez mi senin Yamörenli Murat! “Ya Topal Muhtar neden köy mazbatasını dolaştırmakta?” demiş Çolak... “Aklı ermediğinden” demiş. “Köyünüzün toprağına bin şu kadar kişi konacak! Etiniz, yağınız, yumurtanız, pirinciniz para edecek. Muhtar rezili sevineceğine “istemeyiz” mazbatasını mı düzenlemekte (Tahir, 2011, s. 56)?”

Eserde on dördüncü Köy Enstitüsü için toprak aranmaktadır. Kurum binası için Çankırı, Kastamonu ve Çorum illerinin bir kesişim noktası olan Keşiş Düzü civarı seçilir. Yazar, verilen alıntıda o dönemde köylünün ve vatandaşın enstitüye yaklaşımını yansıtmıştır. Bu durum eserde Topal Muhtar, Cinci, Zeynel ve Bulgar gibi karakterler üzerinden verilmektedir. Eğitmen Murat adlı karakter enstitü kurulmasına karşı çıkan köylüye “say ki devlet kuşu konmakta” ifadesini kullanır.

“Devlet kuşu” ifadesi kökeni Klasik Fars edebiyatına ve ardından Divan edebiyatına da yansımış önemli bir kavramdır. Devlet kuşunun orijinali Fars mitolojisindeki “hümâ” adlı kuştur. Birçok masala ve hikâyeye konu olmuş hümâ kuşu; devlet kelimesi ile hem iktidara ve hükmetmeye hem de huzurlu bir hayata işaret etmektedir. Bu yönüyle Divan şiirinde de bir mazmun olarak edebi literatüre girmiş; halk ağzında ise devlet kuşu şeklinde yaygınlaşmıştır (Kurnaz, 1998, s. 478).

Romandaki devlet kuşu ibaresi bu bağlamda düşünüldüğünde; Murat Öğretmen tarafından vatandaşa enstitünün bölgede kurulmasının onların şansı yönünde olduğunu belirtmek için kullanılmıştır denilebilir. İtiraz eden köylü öğretmene göre bu durumun avantajını göremez. Ayrıca enstitünün kuruluşu ile yerel halkın etinin, yağının para etmesi; kısaca enstitünün onlara bir gelir kapısı açma durumu da mevcuttur. Murat Öğretmen bu duruma vurgu yaparak vatandaşın tepkisini azaltmaya çalışır. Fikir öğretmenin olsa da vatandaşın önem verdiği noktanın çocukların eğitiminin değil maddi menfaatleri olduğu söylenebilir.

Köylünün enstitüye karşı çıkmasının bir diğer sebebi ilerleyen bölümlerde açıklanır. Köylüler romanda gerici karakterler olarak aktarılır. Enstitünün açılmasına karşı çıkmalarının sebebinin ana sebeplerinden birinin bu olduğunu ise kendi ifadeleriyle belirtirler; “Esdüdü gavurluğu konu konacak toprağımıza... Oğlan kız bir döşekte yatıp kalkacak kızılbaş-komünist töresince... Uğursuzluktur! Deniz gibi köpürüp akan Kızılırmak’ımızın suyu çekilir. Pınara yuğunağa, tarlaya, değirmene gidemez kendi başlarına kızlarımız, karılarımız, baştan çıkar tümü (Tahir, 2011, s. 57)...” Enstitüye “gavurluk” diyen köylüler, okullara ve karma eğitime karşıdır. Köy enstitülerinin bölgeyi kalkındırma ve gençlerini eğitime konularına değil; kızların ve erkeklerin beraber eğitim alma durumuna değinerek karşı çıkarlar. Köylüye göre bu durum bölgeye bereketsizlik getirecektir.

Karma eğitime uğursuzluk diyen köylü; enstitü kurulursa bölgenin bir felaket yaşayacağını düşünür. Halk arasında yaygın ve eski bir inanış olan bu durumun kaynağı mitoloji ve dini inanışlardır. Yunan mitolojisinde ceza kavramı ile ilgili bir tanrı dahi vardır. “Öç tanrısı” olarak da bilinen Nemesis; Yunan mitolojisindeki ceza mefhumunu karşılamaktadır. Nemesis’ in yanında Prometheus ve Hera gibi tanrılar da ceza kavramıyla ilişkilidir. Yunan mitolojisindeki bu temel inanışın kaynağı tanrıları birer insan gibi görmeleridir. Tanrılar, yaşar; sever ve ihanete uğrar. Uğradıkları ihanetin karşılığında ise insanlara ceza vererek öç alırlar (Çil, 2020, s. 66-97).

Yunan mitolojisinin dışında ilahi dinlerde de tanrının bir topluluğa veya kabileye ceza verme düşüncesi yer almaktadır. Örneğin Kur’ an’ da yer alan Lût Kavmi’ nin hikâyesi buna örnek verilebilir. Birçok millette yüzyıllardır oluşan bu tanrının bereketsizlikle ceza vermesi fikri bu kültürel arka plandan ileri gelmektedir. Bozkırdaki Çekirdek’ te de köylü; enstitü kurulursa “Kızılırmak’ın kuruyacağını” söylemektedir.

Romanda enstitü için öğrenci seçilmeye başlanmış; bir kısmına da karar verilmiştir. Köylü çocuklarını enstitüye göndermeye gönüllü değildir. Asiye adlı karakter ile oğlu arasında geçen bir diyalog dikkat çekicidir. Asiye; enstitülerin hayır getirmeyeceğini söylemekle beraber şu ifadeleri kullanır:

“Baban kocadı senin, akılsız oğlum . . . Senin buruşuk baban, güz aylarında oturur oldu, odamızın sedirine, abrul güneşi kızdırana kadar. . . Baba ocağını yakacakken, tarlalarımın başın da, ortakçılarımın üstünde, alıcı kuş gibi dolanacakken . . . Sana mı kaldı, Osmanlı’nın esdüdü mektebini şenletmek? Yiter

gider, köylü kısmı, Osmanlı'nın esdüdü okulunda, sefil Yıldız' ı! Os manlı'da oyun çoktur oh yavrum! Çıkarı olmasa, okul açar mı, Osmanlı köylü kısmına (Tahir, 2011, 194)?..” Burada köylünün enstitülere olumsuz bakışı vardır. Köylü kadın evladının tarla işlerinin başına geçmesi gerektiğini düşünür. Zira eşi yaşlanmış ve eskisi gibi çalışmamaktadır. Çocuğunu iş gücü olarak görme geleneksel ve gelişmemiş toplumlarda yaygın bir davranıştır. Nitekim burada da Asiye, çocuğunun okuyup eğitim alması yerine işlerin başına geçmesini beklemektedir.

Bu durumun dışında devletin köylere veya köylere yakın yerlere okul açmasını ise “çıkara” bağlamaktadır. Asiye’ nin bu ifadeleri devletin vatandaşa yalnızca menfaat gözüyle yaklaşabileceğini yansıtmaktadır. Ancak devlet hakkında böyle bir hükme varan Asiye esasında kendi zihniyetini aktarmaktadır. Kendisini dinlemeyen çocuğa iyice sert çıkar. Zira ü enstitü ve okullara şiddetle karşıdır. Yıldız’ ı ikna etmek için her şeyi dener. Yazar burada köylünün farklı bir yaklaşımını daha vurgular. Asiye Yıldız’ a şunları söyler:

“-Bizim okuma nemize oh yavrum, bizim yazma nemize?... Köy kâtibi mi olacaksın, köy kâtibi olup muhtardan küfür mü yiyeceksin, gece gündüz? Gel vazgeç oh yavrum!.. Rüşvetini versin baban, al kağıdını geri... Eller, bir verirse, biz beş verelim (Tahir, 2011, s. 196)!” Asiye, okumanın zararlarını anlatırken, okumanın yalnızca muhtarın gözünde kötü bir imaj çizeceğini belirtir. Köy kâtibi ifadesi ile de okumak isteyen Yıldız ile adeta dalga geçer. Yine menfaat için rüşveti de hak gören karakter; “eller bir verirse biz beş verelim” diyerek rüşvet ile işlerini halledebileceklerini itiraf eder.

4.3 Siyasi Koşullardan Etkilenen Vatandaşlar

Birey; içerisinde bulunduğu toplumdan bağımsız sosyal koşullara sahip olamaz. Birey ve toplum birlikte var olan iki sosyal olgudur. Modernizmin yaygınlaştığı on dokuz ve yirminci yüzyıllara kadar birey değil toplum ön planda idi. Ancak modern dünya ve modernizm, bireyin fiziksel ve ruhsal özelliklerini önemser; hak ve özgürlüklerini koruma amacına hizmet eder. Dünyanın birçok ülkesinde yaşanan teknolojik gelişmelerin de etkisiyle kapalı toplumlardan modern toplumlara geçilmiş; II. Dünya Savaşı ise bu süreci oldukça hızlandırmıştır.

Bu bağlamda tarihin her döneminde olduğu gibi modern dünyada da birey; toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarından etkilenmektedir. Öyle ki birey bu etkinin yanında içinde bulunduğu topluma doğar. Bütün dünyada olduğu gibi

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’ nde de on dokuz ve yirminci yüzyıllarda bireyi; savaşlar, maddi sıkıntılar ve siyasi karmaşalar etkilemiştir. Ele alınan eserlerde kendilerini siyasi gelişmelerin ortasında bulan karakterler; kimi zaman memurların eşi kimi zaman annesi ve kimi zaman da memurların arkadaşı olmuşlardır. Bu ara bölümde de memurların yakın çevresinde bulunan vatandaşların yaşadıkları olaylar incelenmiştir.

On altıncı yüzyıllardan itibaren Osmanlı Devleti’ nin yaşadığı gerileme; Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve nihayet Kurtuluş Savaşı ile son bulur. Osmanlı Devleti son evrede hazin son ile karşılaşır. Yaklaşık altı asırda birçok kıtada hüküm süren bu kuvvetli imparatorluk; adeta devasa bir geminin denizde batışı gibi derin ve geniş bir etki bırakmıştır. Osmanlı Devleti’nden birçok küçük devletçik ayrılmış, yüzbinlerce asker ölmüş ve Atatürk’ ün önderliğinde bu harap devletten yeni ve diri bir ülke kurulmuştur. Ancak yazarlar eserlerinde bu yakın tarihte yaşanan üzücü olayları karakterler üzerinden geniş bir şekilde ele almışlardır. Bu bağlamda *Esir Şehrin İnsanları*, *Pertev Bey’ in Üç Kızı* ve *Kalpakkıllar* adlı romanlar ortak temalar içermektedir.

İlk olarak *Esir Şehrin İnsanları* romanında Kâmil Bey’ in eşi Nermin, bahsedilen konuya örnek teşkil eden karakterlerden bir tanesidir. Nermin Kâmil Bey’ e benzer şekilde bir paşanın kızıdır. Nermin; Taceddin Paşa adlı önemli bir Osmanlı paşasının kızıdır. Nermin’ in, babasının ve ileride bütün Osmanlı halkının kaderi Osmanlı Devleti ile ortak olacaktır. Taceddin Paşa da maddi olarak tükenmiş, bir gece evinin önüne ölü olarak bırakılmıştır (Tahir, 2022, s. 9).

Nermin’ in yaşadığı acıklı olaylar bununla kalmamıştır. Eşi Kâmil Bey de maddi sıkıntıya girmiş, ailesini geçindirmekte oldukça zorlanmıştır. Ayrıca Kâmil Bey; Millî Mücadele’ ye verdiği gizli destekten dolayı hapsedilir. Çalışmayan ve müflis bir ailenin kızı olan Nermin; kızı Ayşe ile yapayalnız kalır. Eşi dostu ona yardım etse de Kâmil Bey’ in uzun süre hapiste kalması Nermin’ i yıpratacaktır. Bir mahkûmun eşi olarak yıllarca Kâmil Bey’ in yanına gidip gelen Nermin, her ne kadar Millî Mücadele’ ye destek vermese de uzun bir süre Kâmil Bey’ in yanında olur (Tahir, 2022, s. 30-463). Ancak *Esir Şehrin Mahpusu*’ nun sonunda Kâmil Bey kendi isteği ile Nermin’ den ayrılır (Tahir, 2007, s. 378).

Nermin ile aynı kaderi yaşayan diğer bir isim ise *Pertev Bey’ in Üç Kızı*’ nda Azize Hanım’ dır. Azize Hanım; bir Miralay eşi olarak tam bir İstanbul hanımefendisidir. Osmanlı terbiyesi ile büyüyen Azize Hanım kızlarını bilhassa

Selmin'i de kendisi gibi yetiştirir. Ancak ülkenin yaşadığı dağılma süreci Nermin gibi Azize Hanım' ı da olumsuz etkiler.

Osmanlı Devleti' nin yaşadığı çöküş süreci sırasıyla toplumu; aileleri ve fertleri etkiler. Zengin ve refah bir hayat süren Osmanlı askerleri ve ailelerinin yerine Azize Hanım gibi zorluk çeken eşler ortaya çıkar. İstanbul'un işgali sırasında birçok Osmanlı hanımefendisi gibi Azize Hanım; maddi olarak değerli varlıklarının yanında hayatına eşlik eden birçok eşyasını da satmak durumunda kalır. Bu durum Osmanlı Devleti' nin geldiği hali çarpıcı bir şekilde aktaran bir vaziyettir (Ayaşlı, s. 2021, 54).

Samim Kocagöz tarafından bir panorama halinde yazılan *Kalpakkılar* ve *Doludizgin* eserlerinde ise toplumun her kesiminin ayrı ayrı durumları gözler önüne serilmektedir. Romanlar kronolojik olarak Millî Mücadelenin sembol ismi Hasan Tahsin tarafından İzmir'de ilk kurşunun sıkılması ile başlarken savaşın sonuna kadar devam etmektedir. Burada *Kalpakkılar*' ın başında verilen bir sahne önce memurların ardından vatandaşların savaş esnasında yaşadığı otorite boşluğunu simgelemektedir:

“Memurlar, masalarının başında çivi üzerinde oturur gibiydiler. Ortalıkta korku ile karışık sevinç havası esiyordu. Sonunda duyuldu ki, Burunköy' le telefon konuşması yapılabilmiş, Yörük Ali Efe'nin bir bölük kızanı ile köyden geçtiği öğrenilmişti. Söke içinde bu haber yıldırım hızı ile yayıldı. Yüzbaşı İbrahim Bey, Hükümet Konağı'nın üst kata çıkan merdivenlerini bu arada beş altı kere çıkıp indi. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti idarecilerinin, kasabanın eşrafının, birer ikişer gelip Kaymakam Bey' in odasında toplandıkları görüldü (Kocagöz, 2013, s. 33).”

Roman 1919 senesinde İzmir' in işgali olayıyla başlıyor. Tarihte önemli bir şahsiyet olan Hasan Tahsin ve Yusuf adlı şahıs; uzun bir süredir halkın içerisinde büyüttüğü fakat dillendirilmeyen işgal kuvvetlerine karşı direniş ateşini yakıyorlar. İzmir' de gerçekleşen bu direniş; dalda dalga önce İzmir'de ardından bütün yurтта yankılanmıştır. Kocagöz eserinde parça parça ancak bütünüyle alakalı olarak Anadolu'nun savaş halini resmeder. Yukarıda verilen alıntı halihazırda Osmanlı memuru olan memurların endişelerini yansıtırken aynı zamanda Aydın yöresindeki Millî Mücadele kuvvetlerinin ilerleyişini aktarmaktadır.

Savaş zamanında olağan karşılanabilecek şekilde bürokrasi de durma noktasına gelmektedir. Eserde özellikle taşrada bir kaos hakimdir denilebilir. Halkın bir kısmı Millî Mücadeleye destek verirken bir kısmı ise padişahın arkasında

olduğunu belirtir. Durum böyle iken iki zıt görüşün hâkim olduğu toplum; karmaşanın adresi olmuştur. Örneğin eserde Millî Mücadele’ ye karşı ayaklanan çeteler hapisaneleri dahi boşaltma cüretinde bulunurlar (Kocagöz, 2013, s. 318). Kısaca ortada “otorite” denilebilecek belirli bir güç kalmamış, vatandaş ise bu karmaşanın ortasında kendine yer edinmeye çalışmıştır.

Teneke’ de ise zorlu şartların ortaya çıkardığı kahraman Anadolu tipine bir örnek olan Zeyno Ana ile karşılaşmaktadır. Romanda temel ve etkin güç odağı idare veya vatandaş değil “eşraftır”. Çeltik tüccarı olan eşraf; kasabada neredeyse her istediklerini elde ederler. Önce kaymakam vekili Resul Efendi’ yi görevinden bezdiren eşraf; yeni gelen kaymakamı da bir zaman sonra kasabadan sürdürmeyi başarmıştır.

Genç, idealist ancak iyi niyetli olan yeni kaymakam başlangıçta eşrafın niyetini anlamaz. Çeltik tüccarlarının planı köylünün ve vatandaşın köylerinin geleceği hali umursamadan bu bölgelerde tarım yapmaktır. Fakat bu durum köyleri sular altında bırakacaktır. Nitekim amaçlarını kaymakamın toyluğu sebebiyle gerçekleştirmeye başlarlar. Bu sırada köylülerden Zeyno Ana ortaya çıkar:

“Zeyno Karı altmışını geçkindi. Toparlak bir yüzü, sivri, ince bir çenesi vardı. Kaşları seyrek, inceydi. Gözleri küçücük, karaydı. Hiç akı görünmezdi. Dudaklarının yanları büzülmüştü. Küçücük kalmıştı... Zeyno erkek gibiydi. Millî Mücadelede savaşılan çeteler arasında Zeyno da vardı. Zeyno Ana Kürt olsun, Türk olsun, her kim yardıma muhtaçsa yardım ederdi (Kemal, 2003, s. 58).”

Zeyno Ana alıntıda verildiği gibi eserde halkın mücadelesinin sembolüdür. Yazar Zeyno Ana’ nın fiziksel özelliklerini de karakteri gibi “belirgin” bir şekilde tasvir eder. Kapkara ve beyazı görünmeyen gözleri ile kararlı duruşu arasında bir benzerlik kurulabilir. Zeyno Ana’nın hayatı vatan savunması ile geçmiştir. Millî Mücadelede de vatani savunmuş; kahraman kadınların arasında yerini almıştır. Ancak savaş geçmiş, ülke bu kez ekonomik sıkıntılarla boğuşmaktadır. Romanda ise adeta halkın kanını emen çeltik tüccarları köylüye eziyet etmektedir. Kaymakam Zeyno Ana’ yı bu esnada tanır.

Zeyno Ana, diğer birçok köylü gibi çeltik eşrafının baskısına ve tehditlerine boyun eğmez. Yanına Mehmed Ali adlı köylüyü de alarak yola çıkar. Kaymakama kadar giden Zeyno Ana; köylünün meramını ve çeltik eşrafının hain planlarını anlatır. Romanda Zeyno Ana’ nın en önemli işlevi budur. Çeltik tüccarları

tarafından çepeçevre sarılan ve aldatılan kaymakamın gözünü bahsedilen iki köylü açmıştır (Kemal, 2003, s. 45).

Ölmeye Yatmak’ ta genç akademisyen çift olan Aysel ve Ömer’ de Aysel’ in öğrencisi Engin’ le yaşadığı ilişki yer alırken, *Bir Düğün Gecesi*’ nde ise Ömer’ in ilgi duyduğu Ayşen karakteri ortaya çıkar. Ayşen aynı zamanda Aysel’ in görüşmediği abisi İlhan’ ın kızıdır. Esere adını veren düğün ise Ayşen’ e aittir.

Yazar tarafından birbirinden bağımsız sahneler şeklinde modernist bir teknikle ele alınan *Bir Düğün Gecesi*’ nde Ayşen’ in yaşadıkları farklı bölümlerde parça parça yer almaktadır. Serinin son romanı *Hayır*’ da Aysel’ in hayat boyu uğraştığı siyasi sıkıntılar ele alınırken *Bir Düğün Gecesi*’ nde sol görüşlü Ayşen’ in yaşadıkları ön plandadır. Ayşen sahip olduğu fikirler ve yaşadıkları nedeniyle ailesiyle bir çatışma yaşar:

“Gecenin bir saati olmuş. Nerdesin bu saatlere kadar, diye sormayacak mıyım? Daha yılı dolmadı, kaç gün gözaltında kaldın, beş paralık ettin aile şerefimizi, oralarda yattın da sen, ben o geceler gözümü kırptım mı sanıyorsun ha? Ben Ercan’ın yerinde olsam, dönüp bir daha yüzüne bakmazdım. Yine iyi çocukmuş. O olmasaydı, babası olmasaydı, beğenmediğin bizler de olmasaydık, başına daha çok naneler gelirdi senin (Ağaoğlu, 2004, s. 250).”

Ayşen ailesi ve çevresinde fikren yalnızdır. Henüz öğrenci iken gözaltına alınır ve ideolojisi için mücadeleye devam eder. Verilen alıntıda Ayşen’ in annesi kızını azarlarken Ayşen’ in evleneceği Ercan’ ı da hak etmediğini belirtir. Ayşen’ in babası İlhan ünlü bir avukat; evleneceği kişinin babası ise Hayrettin Paşa olarak anılan üst düzey bir askerdir. Eserin ilerleyen bölümlerinde Hayrettin Bey’ in de Ayşen’ i siyasi olarak koruduğu okuyucuya aktarılan ayrıntılardandır. Ancak tüm bunlara rağmen Ömer ile dertleşen Ayşen; kimi zaman “kendini dahi ihbar ettiğini” söyleyerek görüşleri için savaşmaktan vazgeçmez (Ağaoğlu, 2004, s. 253).

Melih Cevdet Anday’ ın *Gizli Emir* romanında ise darbenin ayak sesleri adeta bütün romanı sarmıştır. Eserin adı roman karakterlerinin beklediği, gelmekte olan gizli bir emire işaret eder. Kapalı bir anlatıma sahip olan romanda gizli emirin bir darbe olacağı okuyucuya sezdirilmektedir. Eserin başında abdesthane sahibi gelecek emirden sonra abdesthanesinin kapatılacağından endişe ederken; Mütercim Efdal da darbenin gazeteyi nasıl etkileyeceğini düşünür (1970, s. 6-24). Boyacı adlı yan karakter ise darbe ile ilgili şunu söyler:

“Boyacı: -Emir diyorlar ama, gizli emir, dedi. Eh, gizli olunca biz duymayız elbet (Anday, 1070, 7). Boyacı verilen alıntıda vatandaşın darbeye bakışını yansıtır. Anday’ ın romanı, klasik romanlardaki zaman, mekân ve olay örgüsünden farklı olarak belirsiz bir olay örgüsü ve kapalı bir anlatımla yazılmıştır. Eserin ana konusu darbenin kendisi değil; darbenin “bekleyişi” dir. Bu bekleme psikolojisi içerisindeki vatandaşların sosyal ortamı eserde okuyucuya aktarılır.

Siyasi Koşullardan Etkilenen Vatandaşlar bölümünde; bu tez için seçilen romanlarda memur ve bürokrat karakterlerin yakın çevresindeki sıradan insanlar ele alınmıştır. Eş, anne, köylü, yeğen ve sıradan birer insan olarak romanlarda kurguda yer alan karakterler romanları dolaylı da olsa beslemektedirler. Özellikle savaş, maddi kayıplar ve sosyal olayların etkileri ana karakterlerin dışında bu yan karakterlerde de netlikle görülebilmektedir.

TARTIŞMA

Türk romanında bürokrasi, bürokrat ve memur kavramlarının araştırıldığı bu tezde, temel anlamda üç ölçüt belirlenmiştir. Bunun sebebi; olaylar ve durumların farklı açılardan farklı şekilde görülebilmesi hakikatidir. Tezin Giriş ve I. bölümünde tezde yer alacak bürokrasi, bürokrat ve memur kavramlarına ilişkin tarihsel bilgiler yer almıştır. Tarihsel bilgilerin yanında kavramsal ve kuramsal görüşler de yine bahsedilen bölümde ele alınan konulardandır.

Teze hazırlık bağlamında kronolojik bilgilerin yer aldığı Giriş bölümünde bürokrasinin dünya medeniyetleri ve Osmanlı Devleti’ ndeki izi sürülmüştür. Tüm bunlar ise romanlarda karşılaşılabilecek olan olaylara hâkim çabasından kaynaklanmaktadır. Nitekim hem Osmanlı Devleti’ nin son dönemini konu edinen romanlarda hem de Cumhuriyet Dönemi’ ni konu edinen romanlarda kuramsal bürokrasi mefhumunun yansımaları görülmüştür.

Devletin gözünden memur ve bürokrasi konusun ele alındığı ikinci bölümde, devletin memurundan beklentileri arasında “devlete bağlılık” kavramı öne çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’ nde de padişah dışındaki saray halkı onun “tebaası” sıfatını taşımaktadır. Saltanat ile yönetilen Osmanlı’ ya bakıldığında padişah bir nevi devlet kavramının karşılığını oluşturmaktadır. Böylece saray çalışanlarının ve devletin bütün bürokrat ve memurlarının bağlılığı padişaha bağlılıktan geçmektedir.

Klasik dönemde durum böyle iken bu çalışmada yer alan bazı romanların vak’ a zamanları Osmanlı’ nın son dönemlerine işaret etmektedir. Son dönemde ise meclis, fermanlar ve İstanbul Hükümeti karşılaşılan tarihsel unsurlar olmakla birlikte padişahın yanında yer alan iktidar güç odaklarıdır. Ancak romanlarda tespit edilen nokta meclis ve hükümetin varlığına rağmen Osmanlı Devleti’ nde, tarihi gerçeklerle örtüşür biçimde, asıl otoritenin padişah olduğu açıkça görülmektedir. Hükümet, meclis ve birçok yönetim odağı ise padişahın gücüne itaat etmiş görünmektedir. Ayrıca padişahın “halife” unvanı da imparatorluk yıkılırken halkın gözünde hâlâ nüfuzunu devam ettiren bir kavram olarak ortada durmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında Osmanlı memurları hizmetlerini doğrudan padişahın adına yapmaktadırlar.

Devlete bağlılık ve sadakat beklentisi Türkiye Cumhuriyeti’ nde ise daha somut ve planlı bir hal almıştır denilebilir. Henüz savaş koşulları ortadan

kalkmadan (1921) anayasa ilan edilerek; kurulan yeni devletin (Türkiye Cumhuriyeti' nin) hukuk temelli bir devlet olması ilkesi benimsenmiştir. 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasası' nda memurlar ile ilgili bulunan maddeler tezin giriş bölümünde aktarılmıştır. Devletin memurundan “sadakat” beklentisi anayasada bahsedilen önemli bir husustur. Romanlara bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet Dönemi' nde de devletin memurdan öncelikli beklentisi olan “sadakatin” korunduğu gözlemlenmektedir. Memurların her türlü görev ve sorumluluğun başında “devlete bağlılık” konusu yer almaktadır. Zaman zaman çeşitli siyasi akımların etkilediği memurlar ve farklı ideolojilere yönelen personeller olsa da eserlerde memurların büyük çoğunluğunun görevlerine ve memur kimliklerine sıkı sıkıya bağlı oldukları görülmektedir.

Görev alanları ve yetkileri söz konusu olduğunda eserlerde Osmanlı Devleti' nde kimi paşa ve üst düzey yöneticilerin sınırlarını aştığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu durumun Osmanlı Devleti' nin toprak alanı ve geniş coğrafyası düşünüldüğünde; yerel etki alanı yüksek yöneticiler açısından makul görülebileceği söylenebilir. Ancak bu çelişki tarihte de örneği görüldüğü gibi (Kavalalı Mehmet Ali Paşa) devletin merkezi otoritesini sarsan bir boyuta ulaşmıştır. Yazarların da romanları bu tarihi gerçekliklerle uyumlu kurguladığı söylenebilir.

Yine devletin görev beklentisi ve memurların bunu karşılama kapasitesine bakıldığında yeni Türkiye Cumhuriyeti ve ideolojisinin roman kurgularını beslediği açıktır. Atatürk ilkeleri ve inkılapları, ulus egemenliğine dayalı yeni ülke ve kurumlar; romanlarda devlet ile çalışan ilişkisini yeniden belirlemiş ve hareketlendirmiştir. Bu bağlamda eserlerde kendini devletin bir memuru olarak görmekten gurur duyan ve görev bilinci yüksek roman karakterleri görülmektedir. Bir nevi “vatansever” olarak adlandırılabilen bu kişiler yaptıkları işi en iyi şekilde yapma amacı taşırlar.

Osmanlı Devleti' nin ardından yeni kurulan ülkede devletin ve memurların ilk amacı ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamaktı. Bu yönde yapılan yenilikler ve çalışmalar devam ederken; bürokrat ve memurlar da bir yandan Anadolu ve halkını eğitme amaç ve görevini üstlenmişlerdir. Bu noktada ülkenin eğitim serüveni açısından önemli bir konu olan “enstitüler” ile karşılaşmaktadır. Köy Enstitüleri' nin kuruluşunu kendisi de enstitü kökenli olan ve eserlerinde sıklıkla bu kurumları konu edinen Baykurt şöyle açıklar:

“Türkiye’ nin çoktan beri bir köy sorunu olageldi, hâlâ da var... Eğitim ışığı köye nasıl götürülsün ki; onu götürecek öğretmen yok, okul yok. Devlet bunları hızla yetiştirmeyi başaracak güçte değil. Ta ki 1848’ de kurulan şehir öğretmen okulları, daha çok şehirler için çalışmış, buraları bitirenlere köyde görev verilse de çoğunluğu uyum sağlayamayıp geri dönmüştür (Baykurt, 2020, s.1).”

Köy Enstitüleri; devletin halkı ve köylüyü bilinçlendirme ve eğitime gayelerinin somut projesi olarak görünmektedir. Burada yetişen öğrenciler coğrafyanın insanı olarak okulu bitirdiklerinde kendi köylerine hizmet etmektedirler. Yaklaşık on beş sene eğitim veren enstitüler kapatılmış ve bir daha da açılmamıştır. Enstitülere ülkenin eğitim tarihinde yer alan bir olgu olarak bakıldığında; faaliyetlerine kısa süre devam etmiş olsa dahi adından uzun yıllar söz ettirdiğini tespit etmek mümkündür. Nitekim Baykurt’ un dışında birçok yazarın da memurları ele aldığı romanlarında enstitü öğretmenlerine yer verdiği görülmektedir. Böylece Osmanlı Devleti’ ni konu alan romanlar ile Türkiye Cumhuriyeti’ ni konu alan eserler arasında bir kıyaslama yapılırsa; Cumhuriyet ile birlikte kurulan enstitüler gibi kurumlar sayesinde yazarların kurguda köyü ve köylüyü daha ayrıntılı bir biçimde ele alma imkânı elde ettikleri görülmüştür. Osmanlı Devleti’ nde ise daha ziyade üst düzey memurlar ve bürokratlar göze çarpmaktadır.

Roman içeriklerine memurun gözünden bakıldığında ise işe girişten başlayarak kimi zaman ölüm şekillerine kadar irdelenmiştir. Burada memurların işe giriş şekilleri ile ilgili başlıkta daha ziyade vak’ a zamanı Türkiye Cumhuriyeti’ nde geçen romanlardan örnekler bulunmuştur. İşe giriş şekilleri birkaç farklı yönden değişmektedir. Girecekleri memuriyet için hususi eğitim alan ve liyakat sahibi memurlar olduğu gibi halk arasında “torpil” denilen haksız kadro işgalleri de görülmektedir.

Romanlarda günümüzde uygulanan memur seçme yöntemlerine benzeyen uygulamalara rastlanılmasa da işini liyakatle yapan birçok memur mevcuttur. Ancak bunun yanında tüm dünyada “nepotizm” olarak da bilinen “kayırmacılık” yine romanlarda yazarların kurgularına dâhil ettiği olumsuz sosyal gerçekliklerdendir. Kayırmacılık, bireylerin iş dünyasında fırsat eşitliğine zarar veren bir kavramdır. Bu bağlamda romanlarda çoğunlukla ironi yoluyla ele alınan kayırmacılığın, günümüzde de toplumda görülmeye devam ettiği söylenebilir.

Böylece toplum, edebi eser ve birey üçgeninde kendine yer edinen toplumsal sorunların romanları zenginleştirdiği açıkça görülmektedir.

Romanlarda memurları olumsuz şekilde etkileyen birtakım olay ve durumlara da yer verilen, hatta genişlik bakımından en çok üzerinde durulan konular ise maddi sıkıntılardır. Bu sıkıntılarının başlıca sebebi ise dönem dönem değişen siyasal koşullardır. Belirli bir maaş karşılığı çalışan devlet memurları kendilerini “kısıtlanmış” hissetmektedir. Birçok romanda maddi yönün, en çok bireyi psikolojik anlamda “sınırlayan” etkileri görülmüştür. Yazarlar kurguda memurların maddi meselelerini onların daha çok “dertleri” olarak aktarmışlardır. Ekonomik sıkıntı ve gelecek kaygısı yine binlerce yıldır her coğrafyada görülen insanlığın temel sorunudur. Bu bağlamda yine romanların ekonomi gibi sosyal kavramların açıkça yansıtıldığı birer edebi sanat olduklarını söylemek mümkündür.

Memurların yaşadığı siyasi sıkıntılara bakıldığında (darbe vs) ise çeşitliliğin mevcut olduğu görülebilir. Temelde dünya görüşleri, güncel olaylara tutum ve davranış farklılıklarından dolayı cezalandırılabilen memurlar bazı yaptırımlarla karşılaşır. Hapis, tutuklanma ve işini kaybetme bu ağır yaptırımlara örnek teşkil eder.

Devlet dairelerinde ve sosyal yaşamlarında rekabet halinde olan memurlar konusuyla ise; yazarların eserlerini zenginleştirdiği farklı bir unsur olarak karşılaşılmaktadır. Karşılaştırma yine insan tabiatının doğal bir yönelimidir. İş edinme ve memuriyete giriş gibi eşikleri atlatan karakterleri bu kez iş hayatında bir rekabet beklemektedir. Eserlerde memurlar arasındaki rekabetin çok yönlü olabildiği anlaşılmaktadır. Rekabet; siyasi sebeple, bireysel konular ile ve bir memurun yükselme gayesi için diğerinin kariyerine zarar vermesi ve şikâyet etmesi gibi farklı şekillerde görülebilmektedir. Tüm bunların ortak özelliği ise bireydeki “ön plana çıkma” iç güdüsünün bir sonucudur.

Bireyin ve toplumun aydınlatılması bağlamında, araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda geniş yer bulan “mekân” ve “eşya” konusunu da ele alınan romanlarda incelenmiştir. Mekânın insan psikolojisine yansımaları bilinen bir gerçektir. Bu anlamda devlet daireleri ve sosyal mekânlar, örnekleri araştırılan yerler olarak seçilmiştir. Devlet daireleri bürokrasinin olumsuz anlamına benzer şekilde halkın zihninde “soğuk mekânlar” olarak bilinirler. İncelenen romanlarda da bu algının somutlaştığı devlet dairesi tasvirlerine yer verildiğini, söz konusu mekânları sıkıcı yönleriyle belirlediklerini söylemek mümkündür. Sosyal mekânlar

ise günümüzde yerini kafelere bırakan kahvehaneler, şehir kulüpleri vb yerler olarak romanlarda yer edinen mekânlardandır. Bu verilerden hareketle bireyin sosyalleşme ihtiyacının her zaman var olduğu ve olacağı kanısına varılabilir.

Romanlarda insanı tamamlayan unsurlardan “kılık-kıyafet” konusu ile ilgili detaylar da dikkati çeken örneklerdendir. “Üniformanın saygınlığı” konusu vatandaşın gözünden ele alınırken; memurların zihninde de kıyafetin önemine dair pek çok örnek tespit edilmiştir. Romanlarda görünüş ve giyimin insanların algılarını nasıl etkilediği açıkça belirtilmiştir. Vali, kaymakam gibi üst düzey bürokratların giyiniş tarzlarının yanında sıradan memurlarda dahi kılık-kıyafet önem arz eden bir unsur olarak aktarılmıştır. Geçilen son on senede, tartışma bağlamında güncelliğini koruyan bu mesele hakkında, günümüzde de toplumda farklı görüşler yer almaktadır.

Bir görüşe göre memurların serbest kıyafet giymeleri önerilirken diğer bir görüş ise bunun tam tersini savunmaktadır. Romanlarda satır aralarında dahi olsa kıyafetin öneminin defaatle dile getirildiği söylenebilir. Kanaatimizce de kılık-kıyafet ve üniforma, memurun devleti temsil etme konusunun yanında vatandaşın gözünde de otoriteyi besleyen bir unsurdur. Bu sebeple sokakta sıradan bir vatandaş ile memuru ayıran noktalardan biri olması sebebiyle kılık-kıyafet konusunda kuralcılık devam etmelidir.

Kadın Memurlar başlığında ise ele alınan romanlarda yer alan kadın karakterler irdelenmiştir. Kadınların sosyal hayata adapte olmaları ve işe giriş süreçleri Osmanlı Devleti’nde kısıtlı iken Türkiye Cumhuriyeti’nde getirilen reformlar sayesinde hızlanmıştır. Bu bağlamda bahsedilen tarihi gerçekliğe paralel bir biçimde, vak’ a zamanı Osmanlı Devleti’nde geçen romanlarda kadın memur karakterler daha sınırlı iken; vak’ a zamanı Türkiye Cumhuriyeti’nde geçen romanlarda çeşitlilik mevcuttur. Sosyal haklar ve fırsat eşitliği bağlamında önemli bir konu olan kadın memur meselesi kanaatimizce romanlarda daha sık yer almalıdır.

Memur odaklı olan bölümde son başlık olarak ise Memurun Gözünden Vatandaş seçilmiştir. Gerek devlet daireleri gerek sosyal yaşam ve köylerde vatandaş ile etkileşime giren memurlar için birçok örnek mevcuttur. Bu çalışmada ele alınan eserlerden hareketle okumuş ve eğitim görmüş memurun halkı kısmen “cahil” olarak gördüğü söylenebilir. Ancak kurgudan ibaret romanlar hakikati kısmen işaret etse de gerçekte bütün memur figürleri bu yönde sınıflandırılmaz.

Yine de zihniyet ve dünya görüşü açısından farklı olan memur ve vatandaşın aynı meselelere birbirinden farklı davranışlar sergilemesi ise anlaşılır bir durumdur.

Devlet ve memurun ardından vatandaşın gözünden bakıldığında ise saygınlık ve menfaat durumları ile karşılaşmıştır. II. Mahmut' un idari reformlarının ardından merkeziyetçiliğin güçlenmesi ve memur sınıfının varlığını bürokraside artırması sonucu “memurluk” bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bahsedilen tarihi süreç neredeyse günümüze kadar iki yüzyılı kapsamına rağmen memuriyet ve memurluk; halen popüleritesini korumaktadır. İncelenen romanlarda yazarların bakış açıları ve kurguları da bunu desteklemektedir. Toplumda memur olmak saygın bir konumu işaret ederken; memurluk bireyin gelecek kaygısını azaltan bir etken olarak varlığını devam ettirmektedir.

Saygınlığın yanında kimi vatandaşların ise halk arasındaki tabir ile memurlara “iş gördürme” yaklaşımı ile yaklaştıkları tespit edilmiştir. Devleti temsil sıfatı ile vatandaşlar ile ilişkisine yalnızca “görev” yönü ile odaklanması gereken memurlar; kimi vatandaşların menfaat tuzağına düşmektedirler. Bu durumun sonucunda ise vatandaşların bu yöndeki isteğine bazı memurlar karşılık verirken bazıları ise reddetmişlerdir. Memurun görevini kötüye kullanması yine farklı perspektiflerden incelendiğinde iki yönlü bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar devlet tarafında görev beklentisi ve memur tarafında görev bilincidir. Devletin görev beklentisi 657 Sayılı DMK’ açıkça yer alır. Memur ise bağlı bulunduğu yasa ve kanunlara binaen görevinin dışına çıkmamalıdır. Ancak menfaat odaklı vatandaş ve memur yasa dışı girişimlerde bulunabilmektedir. Bu durumu engellemenin yolu kanaatimizce devletin denetim mekanizmalarının artırılmasından geçmektedir.

Vatandaş merkeze alındığında son olarak ise özellikle memurların yakın çevresinde yer alan karakterlere odaklanılmıştır. Siyasi Koşullardan Etkilenen Vatandaşlar başlığı ile incelenilen konu içerisinde romanları dolaylı da olsa zenginleştiren ve memur temasını besleyen karakterler ele alınmıştır. Kurtuluş Savaşı, darbeler ve olumsuz siyasi koşullar görevdeki personeli yıpratırken yakın çevresini derinden etkilemiştir. Romanların tarihsel süreci içerisinde göze çarpan durum ise savaştan darbelere, darbelere siyasi karmaşaya kadar her türlü sosyal koşulda vatandaşların hayatlarının etkilenmeye devam etmesi olmuştur.

Tezin tüm bölümlerine bütüncül yaklaşıldığında; çalışma her ne kadar tematik olsa da vak’ a zamanlarından hareketle Osmanlı Devleti ve Türkiye

Cumhuriyeti’ nde bürokrasi kurumu ve memurların durumlarının eserlere yansıyan ve değişen izlerini açıkça görmek mümkündür. Tezin Giriş bölümünde yer verilen bürokrasi yaklaşımları ve kuramlarından hareketle; eserlerdeki tarihsel akışın Weber’ in modern bürokrasi kuramına doğru ilerlediğini görmek mümkündür. Özellikle anayasaların ardından çıkarılan 657 Sayılı DMK’ da yer alan hemen her madde; modern bürokrasi kuramını çağrıştırmaktadır. Burada yer alan memur tanımı, görev yetki ve sınırları, idari sınıflandırma sebebiyle oluşan hiyerarşi gibi unsurlar; modern bürokrasiyi destekleyen kavramlardır. Yazarlar ise kurguda yer verdikleri memur temalarına, modern bürokrasi unsurlarını yerleştirmeyi ihmal etmemişlerdir.

Özetle elde edilen verilerden hareketle Türk romanında bürokrasi ve memurlar konusunun çok katmanlı, oldukça detaylı ve araştırmaya değer bir konu olduğu gözlemlenmiştir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Kurmaca bir dünyanın ifadesi roman, kurmaca olma özelliğinin yanında topluma dair birçok hakikatin yansıtıldığı yapıtlar olarak kabul edilir. Bu bağlamda çalışmamızın I. (Giriş) bölümünde toplum gerçeklerinden olan bürokrat ve memurlar hakkında kavramsal konulara değinilmiştir. Bürokrasi; bürokrat ve memurları kapsayan ve onları yönlendiren bir kavramdır. Bu üç kavram da kaynağını ve dayanağını yasalardan alarak devleti temsil etme hak ve görevini üstlenmişlerdir.

Memur ve bürokratların iş ve işlemlerinde temel ölçüt hiyerarşidir. Hiyerarşi devletin üst düzey personellerinden alta doğru yasalarla belirlenmiş görev sınırlarını belirler. Antik medeniyetlerden günümüze kadar memurlar kendilerine verilen görevleri yerine getirirken bu hiyerarşiye uygun hareket ederler.

Antik dönemden günümüze bürokrasi dolayısıyla bürokrat ve memur; değişerek devam eden bir süreci izlemiştir. Platon' un *Devlet*' i bu anlamda ilk kaynak olmakla birlikte Aristo, İbn-i Haldun, Marx ve Weber gibi düşünürler ise bürokrasi kuramını tanımlayıp zenginleştiren isimler olmuştur. Bu çalışma için tarihsel öneme sahip olan Enderun Mektebi ise Osmanlı Devleti' nin klasik döneminde bürokrasinin merkezidir. Enderun Mektebi; bürokrasiyi eğitim yönü ile üstlenirken kalemiye; eğitilen bürokratların iş sahasıdır. İlerleyen süreçte Enderun Mektebi yerini Mülkiyeye bırakmış; Mülkiye ise günümüzdeki siyasal bilgiler fakültelerinin temelini atmıştır.

Literatür taraması esnasında belirlenen romanlardan araştırmaya temsil niteliğinde örnekler teşkil eden yapıtlar seçilerek eleme yapılmıştır. Bu eserler ise tezin ilerleyen bölümlerinde üç ana ölçüt eşliğinde incelenmiştir. İlk olarak II. bölümde romanlarda devletin gözünden bürokrat ve memurlar araştırılmıştır. Elde edilen veriler belirli başlıklarla sınıflandırılarak irdelenmiştir. Burada vak' a zamanı olarak Osmanlı Devleti' ni ele alan bazı romanlarda bir kısım bürokrat ve memurun taraf değiştirdiği, saltanata bağlı iken Kuvayımillîye' ye geçtikleri, bu yüzden de düşünsel anlamda birtakım ikilikler sergiledikleri tespit edilmiştir.

Devletin beklentileri doğrultusunda bürokrat ve memurların bu beklentileri karşılayıp karşılamadıkları, karşıladıklarında bunun ne ölçüde olduğu da romanlarda ele alınan konulardan arasındadır. Okumalarımızda söz konusu

beklentiye olumlu karşılık veren memurlara nispetle yanında beklentiyi karşılamayan/karşılayamayan memurların daha yoğun oldukları görülmüştür.

Muzaffer İzgü' nün ironi ile kaleme aldığı *İlyas Efendi* adlı romanında yer alan bazı anekdotlar, devletin bürokrat ve memur için konumunu açıklarken; devlete atfedilen “baba” figürüne de değinmiştir. Bu noktada devlete atfedilen baba figürü irdelenmiş; kültürel ve tarihsel alt yapısı verilmiştir. İlyas Efendi daha önce belirtildiği gibi adının yanına memur olduktan sonra eklenen “efendi” unvanını ömür boyu gururla taşımıştır.

Kendine özgü karakteri ile Dünder Öğretmen ise adeta kendini devlete adanmış bir memurdur. Her düşüncesi, hareketi ve yaptıklarıyla Cumhuriyet ideolojisinin yansımalarını taşır. Bu bölümde İlyas Efendi ve Dünder Öğretmen memuriyete sıkı sıkıya bağlı memur profillerini çizerler.

Devletin beklentisine karşılayamayan memurlar ise az önce de belirttiğimiz gibi, sayıca çoğunluğu temsil etmektedirler. Bu noktada *Var Olmak* romanında Osmanlı’ da görev sınırlarını aşan bürokratlar yer alırken; Dönemeçte’ de ise Doktor Şerif karakteri üzerinden bir sorgulama ile karşılaşırız. Şerif’ in sorgulamalarına paralel bir uzantı da Hâkim Ahmet tarafından *Karanlık Dünya* romanında kurgulanmıştır.

Devletin sadakat beklentisi ve memurun görev bilinci bakımından olumsuz örneklerin daha ziyade vak’ a zamanı olarak Osmanlı dönemini kurgulayan romanlarda ele alındığı görülür. Bu durumun; Osmanlı’ nın son döneminde cereyan eden siyasi ve sosyal karmaşadan kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Cumhuriyet’ in kuruluşu ile Dünder Öğretmen gibi yeni rejime/ideolojiye bağlı memur karakterlerinin kurguda çoğunluğu oluşturdukları gözlemlenmiştir. Bu anlamda olumsuz tutum ve davranış örnekleri Osmanlı’ nın son dönemini ele alan romanlarda; olumlu tutum ve davranışları ise Cumhuriyet Dönemi’ ni konu edinen yapıtlarda görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti’ nde geçen *Esir Şehrin İnsanları*, *Var Olmak* gibi romanlarda paşa vb. unvanlardan kaynaklı hiyerarşik ast-üst ilişkisi ve sınırlar daha katı iken; Cumhuriyet Dönemi’ ndeki *Ölmeye Yatmak* ve *Karanlık Dünya* gibi romanlarda memurlar daha ziyade “kendi kimlikleri” ile var olmuşlardır. Bu durum Osmanlı’ da geçen *Var Olmak* romanındaki Anzavur Paşa gibi karakterlerin kibirli ve vatandaşa daha mesafeli bir yaklaşım çizmesine neden olmuştur. Cumhuriyet Dönemi’ ndeki romanlarda bu mesafe daha esnektir.

Tezin III. bölümünde memurlar merkeze alınmış, memurların devlet ve vatandaşla olan ilişkisi incelenmiştir. Burada romanlarda birçok farklı memur karakteri ile karşılaşmıştır. Memuriyete giriş yollarını, ekonomik sıkıntılarını, tarihi süreçte meydana gelen siyasi çalkantıların etkilerini romancıların üzerinde durdukları meseleler olarak kaydetmek mümkündür. Sözü geçen sorunlara bürokratlardan daha çok memurların maruz kaldıklarını da ilave etmek gerekmektedir. Bu çerçevede maddi sıkıntıların rüşvet ve yolsuzluk gibi olumsuz durumları doğurduğu; yine “iltimas, torpil, kayırmacılık” gibi, memuriyete yönelik olarak gündelik hayatta aşına olunan kelimelerin, romanlarda da aynı bağlamda yer aldığı tespit edilmiştir. Bütün bu olumsuz örneklerin yanında vatansever ve idealist memurlar da eserlerde yer alan önemli şahıslardır. Bu noktada özellikle edebiyatımızda “Anadolu romancısı” olarak bilinen Reşat Nuri Güntekin’ in *Kavak Yelleri* ve *Kan Davası* adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

Romanın yapı unsurlarından önemli bir kavram olan mekân da bu bölümde incelenen bir konu olarak seçilmiştir. Memurun gözünden bakılan bu bölümde mekânlar, memurları hem doğrudan hem de dolaylı yoldan etkilemektedir. Aynı zamanda bürokrasinin somutlaştığı yer olan mekânlar öncelikle devlet daireleri olarak ele alınmıştır. Devlet daireleri eserlerde memurların günlük hayatlarını geçirdikleri önemli bir mekân vasfını taşıırken; memurların hayatlarına da tanık olmaktadır. Sevinç, üzüntü, stres, endişe ve kimi zaman dairelerde aşk yaşayan memurlar için daireler aynı zamanda memurların ikinci evi gibidir. Park, bahçe ve şehir kulübü gibi sosyal mekânlar ise memurların sosyal ihtiyacına karşılık vermektedir. Özellikle taşrada geçen romanlar için bu toplanma alanlarının kritik bir önem taşıdığı söylenebilir.

Bürokrat ve memurların sembol unsurlarından üniforma ve kılık kıyafet de bu bölümde yer alan başlıklardan birisini oluşturmaktadır. Eserlerde üniforma ve kılık kıyafet iki yönlü olarak yer alır. Birincisi Var Olmak romanında yer aldığı şekliyle, tek tip üniforma giyen askeri birimler gibi birimlerin temsil ettiği ciddiyet meselesidir. İkincisi ise yine devleti temsilen bürokrat ve memurların uyması gereken kurallardan olan kılık kıyafet durumunu teşkil eder. Her iki durumda da kılık kıyafet “resmiyetin” ve “derli toplu” görünmenin yansımaları olarak ortaya çıkmıştır.

Modernleşme sürecinde önemli bir adım olan kadınların iş hayatına girmesi bağlamında kadın memurlar da romanlarda seçilen bir konu olmuştur. Osmanlı

Devleti'nin son dönemlerinde başlayarak kamu hizmetinde istihdam edilen kadınlar, Cumhuriyetin ilanı ve Atatürk'ün kadınlara verdiği değerin karşılığı olarak ekonomik özgürlüklerini elde etmeye başlamışlardır. Bu anlamda *Ölmeye Yatmak*' ta Aysel karakteri tam anlamıyla bir Cumhuriyet kadın memuruna örnek teşkil ederken *İlyas Efendi*' deki Remziye Hanım gibi “canı sıkıldığı için” memur olan karakterlerle de karşılaşmaktadır.

Memurları merkeze alan III. Bölümde roman çeşitliliği oldukça fazladır. Yine vak' a zamanı tarihsel olarak ifade edilirse Osmanlı Devleti' nin son dönemlerinden 1980' lere kadar uzanmaktadır. Böylece bu çalışma tarihsel çizgide birçok memur karakterini ortaya koyma ve kıyaslama fırsatı sunmuştur.

Bu bölümde özellikle Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı' nda edebi çizgisi toplumcu yönde ve köy romancılığına yatkın isimler ön plana çıkmıştır. Fakir Baykurt, Yaşar Kemal gibi bu yazarlar; dünya görüşleri ve hayata bakış açıları gereği köylerdeki kurumlar ve vatandaş-memur ilişkisine ışık tutmuşlardır. Bu noktada özellikle “Köy Enstitüleri” memurları hem bireysel özellikleriyle hem üstlendikleri “Anadolu’yu aydınlatmak” göreviyle devlet ile halk arasında köprü işlevi görmüşlerdir. Yine bu dönemde, memurların “birey” olarak ön plana çıkmaya başlaması, başka bir deyişle, bireysel özelliklerinin vurgulanmaya başlaması da dikkat çekmektedir.

IV. bölümde “memur olmak, memuriyet ve toplumda memurun konumu” sorularından hareketle vatandaşın gözünden bürokrat ve memurlara odaklanılmıştır. Öncelikle vatandaşın memurlara iki şekilde yaklaşımı mevcuttur. Birincisi II. Mahmut' un yapısal reformlarının sonucunda devlet memurluğunun “garanti” bir meslek olarak görülmesi sonucunda memurluğa olan olumlu yaklaşımdır. İkinci ise memur ve bürokratin devleti temsil etmesi sebebiyle vatandaşın gözünde “menfaat” kaynağı olarak görülmesidir. Burada rüşvet ve yolsuzluk gibi olumsuz durumlar görülürken bunlara fırsat veren, hatta bunları alışkanlık eden memurlarla da karşılaşmıştır.

Memurları doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen siyasal çalkantıların da özellikle belli bir dünya görüşünü benimsemiş memur konumundaki roman kişilerini derinden etkilediği, maddi ve manevi kayıplara, hatta yıkımlara uğrattığı; bu etkilerin bireysel olmadığı, geniş bir kesimi kapsadığı görülmüştür. Sağ sol gerilimi, darbeler söz konusu siyasal olaylara örnek teşkil eden tarihi gerçekliklerdir.

Diğer yandan, Türk toplumunun zihnine yerleşen önemli bir düşünce de yine bu bölümde açığa çıkmıştır. Tarihsel olarak alt yapısı II. Mahmut' a kadar uzanan söz konusu düşünce, memurluğun bireyi ömür boyu rahat ettireceği inancıdır. Bu inancın/düşüncenin neredeyse bütün romanlarda karakterler aracılığıyla görünür hâle geldiğini söylemek mümkündür.

İncelenen romanlarda halkın memurlara bakışında da çeşitlilik söz konusudur. Olumlu örnekler (özenme, saygı duyma vb.) yer alırken olumsuz örnekler de (menfaat vb.) sergilenmiştir. Vatandaş memur ilişkisinin sınırları ve düzeni ise daha ziyade memurun karakteri ile ilgilidir. Burada dönemden daha çok bireyin ön plana çıktığı söylenebilir.

Bu çalışmada eserlerin basım tarihi için 1950-1990 seneleri seçildiği belirtilmişti. Bürokrat ve memur konusunun romanları besleyen önemli bir konu olduğu düşünüldüğünde 1990 sonrası romanların da diğer araştırmacılar tarafından araştırılması doğru olacaktır. Böylece hem tarihi süreç içerisinde gelişen romanların kurgusu hem de sosyal gerçeklikler kıyaslanabilir.

Sonuç olarak “Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar (1950-1990)” başlıklı bu tezde; devlet, memur ve vatandaş üçgeninde romanlara yansıyan sosyal olgular incelenmiştir. Toplumdan bağımsız olmayan yazar ve kurgusal romanlar sosyal olayların yansımaları taşır. Bürokrasi, bürokrat ve memur ise devletin halka bakan yönünü temsil ederken yazarların kurgusunda seçtikleri önemli bir konu olup edebi eserler için seçilmeye de devam edeceklerdir.

KAYNAKLAR

- 1961 Anayasası, (2025). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- 1982 Anayasası, (2025). <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Abadan, N. (1956). *Bürokrasi* (1. Baskı). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2020). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)* (6. Baskı). Hil Yayıncılık.
- Ağaoğlu, A. (2005). *Bir düşün gecesi* (10.Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2014). *Hayır* (1. Baskı). Everest Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2015). *Ölmeye yatmak* (2. Baskı). İş Bankası Yayınları.
- Akbal, O. (2024). *Suçumuz insan olmak* (2. Baskı). Doğan Kitap Yayınları.
- Akyıldız A., Hülya (2008). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın roman tekniği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anday, C., Melih (1970). *Gizli emir* (1. Baskı). Everest Yayınları.
- Apaydın, D. D. M. (2006). Adalet Ağaoğlu'nun dar zamanlar üçlemesi'nde zaman kurgusu üzerinde bazı değerlendirmeler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 17-38.
- Aslan, O.E. (2006). Cumhuriyet ve kadın memurlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 117-149.
- Atay, O. (2008). *Tutunamayanlar* (42. Baskı). İletişim Yayınları.
- Ayaşlı, M. (2014). *Pertev bey'in üç kızı* (2.Baskı). Timaş Yayınları.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası* (1. Basım). (A. Derman, Çev.). Kesit Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1957).
- Başkutlu, S. (2023). Tebeddül-i elbise-i resmiyye: modernleşme sürecinde çıkan kıyafet yasalarının osmanlı ulemasına etkisi. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2249-2268. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1344555>
- Baykurt, F. (1975). *Kaplumbağalar* (4. Baskı). Remzi Kitapevi.
- Baykurt, F. (2020). *Unutulmaz köy enstitüleri* (6. Baskı). Literatür Yayınları.
- Bilbaşar, K. (1970). *Yeşil gölge* (1. Baskı). İstanbul: May Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2023). *Ay tutulduğu gece* (3.Baskı). Can Yayınları.
- Buğra, T. (2015). *Dönemeçte* (11. Baskı). İletişim Yayınları.
- Buğra, T. (2018). *Yağmur beklerken* (16. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Camus, A. (1997). *Sisifos söyleni* (5. Baskı). (T.Yücel, Çev.). Can Yayınları.
- Çanaklı, L. (2007). *Türk romanında bürokrasi ve memurlar*. Uludağ Üniversitesi: Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Çetin, N. (2017). *Roman çözümleme yöntemi* (14. Baskı). Akçağ Yayınları.

- Çil, S. (2020). Yunan mitolojisindeki ceza kavramı üzerinde genel bir bakış. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, (7/1), 66-87. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.754612>.
- Demir, A. (2009). *Türk hikâyesinde mekân*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deveci, M. (2005). “Varoluş ve bireyleşme açısından Ferit Edgü’nün öykü ve romanlarında yapı ve izlek”. Fırat Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar* (1. Baskı). (Z. İlkelen, Çev.) Pozitif Yayınları.
- Edgü, F. (2022). *Hakkari’de bir mevsim* (22. Baskı). Sel Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (2004). *Bürokrasi ve siyaset* (6. Baskı). Alfa Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2020). *Kamu yönetimi* (13. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Findley, C. (2020). *Kalemiyeden mülkiyeye* (1. Baskı). (G. Ç. Güven, Çev.) Alfa Yayınları.
- Fikret, T. (2012). *Rübâb-ı şikeste* (4. Baskı). Çağrı Yayınları.
- Güntekin, R. N. (1991). *Kan davası* (8. Baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Güntekin, R. N. (2018). *Kavak yelleri*. İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1951). *Karanlık dünya*. Varlık Yayınları.
- Heper, M. (2018). *Türkiye’de devlet geleneği* (6. Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Hürriyet Gazetesi (1999). “Rüşvetin ilk belgesi”. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusvetin-ilk-belgesi-39090419>
- Ilgaz, R. (1992). *Karartma geceleri* (8. Basım). Çınar Yayınları.
- İpşirli, M. (1995). *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi* (11. Cilt). Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- İzgü, M. (2005). *İlyas efendi* (5. Baskı). Bilgi Yayınları.
- Kaplan, M. (1957). “Öğretmenler ve memurlar romancısı reşat nuri”. Turgut Atasoy Matbaası.
- Karatay, H. (1989). *Sürgün öğretmen* (2. Baskı). Timaş Yayınları.
- Kemal, Y. (2003). *Teneke* (10. Baskı). Adam Yayınları.
- Kemal, Y. (2016). *Demirciler çarşısı cinayeti* (12. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Kocagöz, S. (2013). *Doludizgin* (7. Baskı). Literatür Yayınları.
- Kocagöz, S. (2013). *Kalpakhılar* (7. Baskı). Literatür Yayınları.
- Kurnaz, C. (1998). *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi* (18. Cilt). Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye’nin doğuşu* (5. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü* (2. Baskı). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2005). *Bürokrasi ve otorite* (8. Baskı). Adres Yayınları.
- Moran, B. (2001). *Türk romanına eleştirel bir bakış-1* (10. Baskı). İletişim Yayınları.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe sözlük* (1. Baskı). Dağarcık Yayınları.

- Nesin, A. (2005). *Zübük* (42. Baskı). Nesin Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2016). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi* (5. Baskı). Cedit Neşriyat.
- Özcan, A. (1994). *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi* (9. Cilt). Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Özkaptan, C. ve Tekinalp, O. (2003). Uzun uygulamalarında küçük uyduların yeri ve maliyet etkenleri. *Pivolka*, 1(7), 3-13. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>
- Platon (2010). *Devlet* (20. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tahir, K. (2011). *Bozkırdaki çekirdek* (5. Baskı). İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2018). *Yorgun savaşçı* (11. Baskı). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2005). *Esir şehrin insanları* (1. Baskı). İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2019). *Esir şehrin mahpusu* (3. Baskı). İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2020). *Kurt kanunu* (17. Baskı). İthaki Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2014). *Saatleri ayarlama enstitüsü* (25. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Tarus, İ. (1955). *Yeşilkaya savcısı* (1. Baskı). Varlık Yayınları.
- Tarus, İ. (2019). *Var olmak* (1. Baskı). H2O Kitap Yayınları.
- Teke, C. (2008). “II. Dünya Savaşı’nda Türkiye ve Türk basını”. Yüzüncü Yıl Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 1921, (2025). <https://www.anayasa.gen.tr/1921-tek-orijinal.pdf>, adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- 1924 Anayasası, (2025). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Tezcan, H. (1995). *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi* (12. Cilt). Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2025). Bürokrasi maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2025). Bürokrat maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2025). Nepotizm maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2025). Paşa maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2025). Memur maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2025). Yurttaş maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2025). Enstitü maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 16 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2025). <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/> adresinden 30 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

- Üstel, F. (2016). *Makbul vatandaşın peşinde, II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi* (7. Baskı). İletişim Yayınları.
- Üzel, O. (2022). Dönemeçte yalnız bir adam: Doktor Şerif. *Kültür Araştırmaları Dergisi* (14), 189-208. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1132546>

EKLER

EK 1 Osmanlı Devleti'nin Son Dönemindeki Memurlar Hakkında Sayısal Bilgi

	Tüm Cevap Verenler	Müslüman I	Müslüman II	Gayri- Müslim	Rum	Ermeni	Diğer Gayrimüslim
YIL	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1863	5536			2043			
1864	4137	1526		2559			
1865	2691	1950		2527			
1866	2668	1649		2538			
1867	1655	1469		1388			
1868	2674	1629		1508			
1869	2600	1404		1245			
1870	2960	1621		1307			
1871	3386	1604	8544	1544			
1872	3331	2054	6605	2292			
1873	2148	1587	3520	2012		2426	
1874	2773	1199	7892	1114		1331	
1875	2680	1237	6984	849		1010	
1876	2216	1203	5865	2497		3514	
1877	2461	1226	5595	1343		1447	1015
1878	1917	1184	4521	1248		1363	1088
1879	1887	1202	3066	1618		1844	1683
1880	1666	1015	3520	1195	1312	1074	1368
1881	1753	1027	3171	1907	2230	2145	1442
1882	1844	1042	3586	1855	1640	2042	1563
1883	1916	1094	4003	1574	1629	1646	1607
1884	1991	984	4474	1650	1868	1712	1636
1885	2070	963	4957	1498	1982	1288	1753
1886	2151	1021	4866	2125	2703	2032	
1887	2024	1016	4490	1994	2791	1808	
1888	1889	1011	3476	1861	1714	1935	
1889	1740	851	3402	1805	1597	1916	
1890	1668	783	3340	1723	1451	1852	
1891	1604	742	3340	1552	1480	1811	
1892	1522	736	3460	1393	1315	1568	
1893	1511	768	3000	1800	1422	2091	
1894	1604	810	3059	1649	969	1969	
1895	1534	825	3166	1560	1008	1846	
1896	1599	939	3132	1640	1227	1853	
1897	1716	930	2784	1807	1057	2000	
1898	1686	991	2583	1787	959	1775	
1899	1723	1013	2386	2006	1018	1979	

1900	1821	1082	2598	1978	731	2043	
1901	1932	1227	2670	1793	701	1862	
1902	1910	1298	2683	1285	488	1167	
1903	1947	1276	2673	1472		1422	
1904	1964	1443	2691	1373		1192	
1905	1960	1642	2438	1491		1172	
1906	1473		1994	773			
1907	1530		2084	660	774		
1908	966			670	774		
1909	1414		1565		1359		
1910	1177		1231				

Carter Findley'in *Kalemiyeden Mülkiyeye* adlı eserinden alınan yukarıdaki görsel, Osmanlı Devleti'ndeki memurların 1863 yılından 1910 yılına kadar sayılarını içermektedir. Tabloda Müslüman, gayrimüslim ve azınlıkların milletlerine göre bir sınıflandırma yapılmıştır (2020, 437-438).

EK 2 2025 Yılı İtibarı ile Memurlar Hakkında Sayısal Bilgi

Kamu sektörü istihdamına ilişkin veriler ⁽¹⁾, I. Çeyrek ⁽²⁾: Mart, 2025
Data on public sector employment ⁽¹⁾, Quarter I ⁽²⁾: March, 2025

Bütçe türü Type of budget	Toplam Total	Kadrolu personel Civil servant	Sözleşmeli personel Contracted	İşçi Workers		Diğer Others
				Sürekli işçi Permanent workers	Geçici işçi ⁽¹⁾ Temporary workers ⁽¹⁾	
Genel toplam - Total	5.243.896	3.475.895	424.447	1.205.885	38.651	99.018
Toplam - Sub-total of section 1	4.287.156	3.327.314	342.271	486.491	32.062	99.018
Section 1 ⁽³⁾						
Genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri - General budget administrations	3.584.550	2.946.971	302.938	206.805	28.818	99.018
YÖK, üniversiteler ve yüksek teknoloji enstitüleri - Higher education institutes, universities and high-tech institutes	320.356	253.994	22.395	43.621	346	0
Özel bütçeli diğer idareler - Other special budget administrations	99.994	40.572	9.940	49.413	69	0
Düzenleyici ve denetleyici kurumlar - Regulatory and supervisory agencies	6.042	4.163	432	1.447	0	0
Sosyal güvenlik kurumları - Social security institutions	42.301	34.030	1.732	6.538	1	0
Döner sermayeler ve kefalet sandıkları - Revolving funds and caution funds	227.840	46.079	3.001	175.932	2.828	0
Diğer kamu idareleri - Other public institutions	6.073	1.505	1.833	2.735	0	0
Toplam - Sub-total of section 2	128.355	8.980	71.547	46.166	1.662	0
Section 2 ⁽³⁾⁽⁴⁾						
233 sayılı KHK kapsamında yer alan KİT'ler (Bağı ortaklıklar dahil) State-owned enterprises covered by decree law no 233 (including subsidiaries)	90.171	4.214	44.082	40.203	1.662	0
Özelleştirme programında yer alan kuruluşlar ⁽⁵⁾ - Organizations in the privatization portfolio ⁽⁵⁾	153	19	45	89	0	0
Özel kanunu bulunan kuruluşlar ⁽⁶⁾ - Public enterprises with special laws ⁽⁶⁾	38.031	4.747	27.410	5.874	0	0
Toplam - Sub-total of section 3	828.385	138.601	10.629	673.228	4.927	0
Section 3 ⁽³⁾						
İl özel idareleri - Special provincial administrations	7.934	5.483	61	1.806	584	0
Belediyeler ve bağlı kuruluşları ile mahalli idare birimleri - Municipalities, affiliates and local administration units	174.834	134.118	10.568	25.805	4.343	0
BİT'ler - Municipality economic enterprises	645.617	0	0	645.617	0	0

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı internet adresinden alınan yukarıdaki görsel; 2025 Mart ayı itibarı ile kadrolu, sözleşmeli veya işçi statüsünde istihdam edilen kamu görevlileri hakkında sayısal verileri içermektedir (sbb.gov.tr, 2025).